This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

DR573
C45123
1901

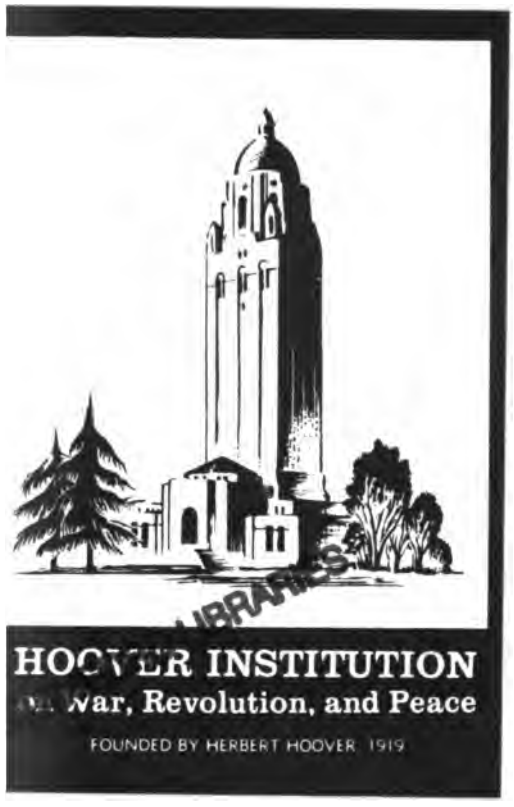
HOOVER INSTITUTION
on War, Revolution, and Peace
FOUNDED BY HERBERT HOOVER 1919

Chichagov

Леонидъ Чичаговъ.

ДНЕВНИКЪ ЗА ПРѢБИВАНИЕТО

НА

ЦАРЯ-ОСВОБОДИТЕЛЯ

ВЪ

ДУНАВСКАТА АРМИЯ

прѣзъ 1877 год.

Прѣвелъ отъ руски: С. К.

СОФИЯ
Печатница на Иванъ Г. Говедаровъ и С-ie
1901

Правото за прѣпечатвание е запазено отъ стопанина-издатель: **Хр. Клявковъ.**

ПРѢДГОВОРЪ.

Сега, когато България се готви да отпразднува двадесеть и петь годишнината отъ своето освобождение и да увѣковѣчи паметьта на великия подвигъ чрѣзъ въздигане въ столицата на всенароденъ паметникъ, ние мислимъ. че отговаряме на едно съкровенно желание на всѣки българинъ като поднасяме на читающата публика, въ прѣводъ на български, „Дневника за прѣбиванието на Царя-Освободителя въ Дунавската армия прѣзъ 1877 година“, отъ Леонида Чичагова. Всички ония, които таятъ въ душитѣ си чувство на признателность къмъ паметьта на Царя-Освободителя, ще да искатъ да знаятъ какъ е прѣкаралъ днитѣ си въ България, когато, въ продължение на осемь мѣсеца, той дѣли тревогитѣ, страданията на своето войнство и слѣди съ бащинска грижа и съ неуморима твърдость подвигитѣ му.

Това сѫ дни незаличими въ живота на великия Монархъ. Никѫдѣ може-би не се проявиха по блѣскаво ония високи милосердни чувства, които го отличаваха и които го караха да плаче за всѣка жертва покосена отъ войната. Той забравяше тука, като гледаше ужаситѣ на войната, че е Царь, и сърдцето му се отзоваваше болезнено при всѣко страдание, което достигаше до ушитѣ му, което се мѣрнеше прѣдъ очитѣ му. На войницитѣ си той гледаше като на свои дѣца, и ни единъ вопълъ не се истръгваше отъ гърдитѣ имъ безъ да го покърти.

Ние ставаме свидѣтели, чрѣзъ горнята книга, съставена по свѣдения на очевидци, на подвига, който той извърши чрѣзъ прѣбиванието си въ Бъл-

гария прѣзъ освободителната война. Отъ деня, когато е напусналъ Петербургъ, за да отиде да прочете манифеста на войната въ Кишеневъ, до 5 Декемврий, когато, слѣдъ прѣвзиманието на Плѣвенъ и побѣдоносното шествие на русската армия прѣзъ Балкана, той се завърна въ Россия въ най-важнитѣ моменти на войната, ние можемъ да отбѣлѣжимъ день по день, часъ по часъ, мислитѣ, чувствата, вълненията, които е прѣживѣлъ.

Нѣма нужда да указваме на важното историческо значение на книгата. Тя се докосва до всичкитѣ факти на войната. Но тя прѣдставлява за насъ много по-важенъ интересъ по свѣтлината, която пролива върху образа на Царя. Никакво историческо съчинение неможе въ това отношение да замѣсти тоя дневникъ, дѣто сж схванати съ фотографическа вѣрность всѣко слово, всѣко дѣяние, всѣко трептене на Монарха, въ отношенията му съ генералитѣ, съ войницитѣ, съ населението. Виждаме го навредъ, дѣто го вика дългътъ му като Царь и чувството му на състрадание като человѣкъ, всрѣдъ сражающитѣ се войници, всрѣдъ раненитѣ на бойното поле, въ съвѣщанията на главния щабъ, въ церква, дѣто се моли, въ болницата, дѣто утѣшава болнитѣ и раненитѣ, на полето и въ селската колиба.

Тая книга, всѣки българинъ ще иска да я има, всѣки българинъ ще иска да я чете. Като знаемъ на какво топло чувство ще говори, ние зехме мѣрки да направимъ отъ нея едно издание, което всѣки съ радость да вижда на стола си или въ библиотеката си. Авторътъ ѝ, който е билъ живъ свидѣтель на подвига на Царя-Освободителя, е вложилъ въ нея всичкото си чувство на удивление. Това чувство е минало, вѣрваме, и въ прѣвода, и тамъ ще го намѣрятъ и ще го сподѣлятъ и читателитѣ.

София, 1 Априлий, 1901.

Глава I.

Всички прѣдчувствуваха съ каква цѣль отива Господарьтъ въ Кишеневъ, но прѣдполагаха, че обявяването на войната ще стане въ Москва. Императора придружаваха: Наслѣдникътъ, великитѣ князе, Владимиръ Александровичъ, Николай Николаевичъ младий, Сергий Максимилияновичъ Лейхтенбергски, министритѣ на Двора, на войната, на пѫтищата и съобщенията, шефътъ на жандармитѣ и бившиятъ нашъ посланникъ въ Цариградъ, графъ Игнатиевъ.

10 Априлий, 1877 г., въ 9 часа зараньта, Негово Величество пристигна на станцията Жмеринка, около която се бѣха расположили нѣкои части отъ 9-ия армейски корпусъ [1]). Като излезе отъ вагона, Господарьтъ отиде да направи прѣгледъ на войската. Той я намѣри въ прѣвъсходенъ видъ, и слѣдъ парада Н. Величество събра при себе всичкитѣ офицери и произнесе едно слово, съ което имъ пожела добъръ пѫть, а на 17-ия Архангелоградски полкъ, по случай рожденния день на шефа имъ, великия Князь Владимиръ Александровичъ, исказа увѣреность, че полкътъ ще поддържи прѣжната си военна слава.

Въ 5 и $^1/_2$ ч. на станцията Бирзула прѣдставиха се други части[2]). Послѣ прѣгледа, Госпо-

---

[1]) 5-та пѣх. дивизия съ артилерия и обозъ.

[2]) 31-та пѣх. дивизия и 9-та Кавалер. дивизия съ артилерия и обозъ.

дарьтъ каза на събранитѣ офицери:“ Прѣди да тръгнете въ походъ искамъ да ви пожелая щастливъ пѫть; ако ви се случи да се сражавате съ врага, покажете се юнаци и подръжте старата слава на вашитѣ полкове. Има между васъ млади части, които не сѫ били още въ огънь, но Азъ се надѣвамъ, че тѣ нѣма да засрамятъ старитѣ и ще се постараятъ да се сравнятъ съ тѣхъ въ военнитѣ отличия. Желая ви да се върнете поскоро и съ слава. Прощавайте, Господа!

Отговорътъ бѣше гръмовно, дълго и непрѣкѫснато: „ура!“

На офицеритѣ отъ 9-та кавалерийска дивизия Н. Величество исказа надѣжда, че полковетѣ и въ военно врѣме ще се покажатъ така блистателни, както му сѫ се прѣдставлявали въ мирнитѣ дни.

Всѣки може да си прѣдстави съ какъвъ въсторгъ срѣщаха и испращаха Господаря войскитѣ, които бѣха готови да тръгнатъ на походъ при първъ сигналъ. Народътъ, който отдавна искаше тая война, незнаеше какъ да привѣтствува своя любимъ царь. Прѣзъ нощьта Господарьтъ трѣбаше да стигне въ Тирасполъ и, като се стемни, всичкиятъ пѫть се освети съ факли; жителитѣ отъ селата тичаха край желѣзния пѫть и викаха: „Ура!“

Господарьтъ прѣнощува въ вагона на Тирасполската станция, дѣто го посрѣщна великия Князъ Главнокомандующъ, а въ 9 ч. зараньта направи прѣгледъ на нѣкои части отъ 8-ия корпусъ (а именно на 9-та пѣх. дивизия и на първата бригада отъ 32-та пѣх. дивизия съ тѣхната артилерия). Въ словото, което произнесе, Негово Величество, между друго, благоизволи да каже:

„Жалко ми бѣше да ви пращамъ на война, и за това отлагахъ до когато бѣше възможно;

жално ми бѣше да проливамъ вашата скжпа за мене кръвь; но щомъ е засѣгната честьта на Россия, азъ съмъ убѣденъ, че ние всички до послѣдния човѣкъ ще съумѣемъ да я защитимъ. Сбогомъ! Желая ви пъленъ успѣхъ. До виждане!"

Тълпи народъ испращаха императорския влакъ, и войскитѣ, които бѣха наредени покрай желѣзния пжть, дълго врѣме гледаха слѣдъ него, като благославяха своя царь за прѣдприетото свято дѣло.

На 5 ч. подиръ пладнѣ Н. Величество пристигна на станцията Унгени, дѣто биде посрѣщнатъ отъ молдавския Митрополитъ въ черковни одѣжди, съпровожданъ отъ румжнското духовенство а така сжщо и отъ депутация отъ Яшкитѣ граждани, съ префекта на чело. Митрополитътъ произнесе привѣтственно слово.

Господарьтъ отговори, че повѣрява себе-си и русското войнство на молитвитѣ на православното духовенство, и се надѣва че ще намѣри въ румжнския народъ приятелски чувства.

Отъ станцията Н. Величество се упжти за пограничното поле, близо до рѣката Прутъ, дѣто го чакаха войскитѣ [1]). Врѣмето бѣше доволно благоприятно. Войскитѣ се прѣдставиха въ блѣстящъ видъ. Господарьтъ каза на офицеритѣ и на солдатитѣ приблизително сжщото, което бѣше казалъ по-рано на другитѣ военни части. Народъ пълнеше двата брѣга на Прутъ, и много румжни бѣха минали на нашия брѣгъ, за да видятъ по отблизо Русския царь. Офицеритѣ испратиха на коне коляската на Господаря до станцията, и Н. Величество, като излѣзе отъ екипажа, обърна се за послѣденъ пжть къмъ офицеритѣ съ слѣднитѣ думи:

---

[1]) 6-ия саперенъ и 3-ия желѣзнопжтенъ баталиони, 12-та пѣх. и 8-та кавал. дивизия съ артилерия.

„Да ви пази Богъ! Запазете честьта на русското оржжие!“

Въ 10 ч. вѣчерьта Господарьтъ пристигна въ Кишеневъ. Съ невѣроятно нетърпение чакаха кишеневскитѣ войски пристигането на Господаря, което знаеха че ще има голѣмо значение. Отъ прѣди нѣколко деня офицеритѣ се готвеха да се явятъ въ най-хубава парадна форма, солдатитѣ съ особено усердие чистеха своитѣ амуниции и копчета. Жителитѣ на града чистеха и миеха своитѣ кжщи, покриваха ги съ украшения, забучваха знамена, поставяха транспаранти и вѣнци отъ цвѣтя; улицата, която води отъ станцията на желѣзницата до губернаторския домъ, дѣто щѣше да прѣнощува Господарьтъ, бѣше раскошно дори украсена съ знамена и килими.

Когато императорскиятъ влакъ захвана да се приближава до кишеневската станция, то, като по сигналъ, загърмѣ тържественниятъ звънъ на камбанитѣ отъ всичкитѣ църкви. На платформата бѣха се събрали генералитѣ, офицеритѣ, градскитѣ и губернски власти. Господарьтъ се поклони милостиво на всички присжтствующи и отиде въ царскитѣ салони, и послѣ, като сѣдна на каляска съ главнокомандующия, тръгна за губернаторския домъ. Улицитѣ бѣха заляти съ живи, разноцвѣтни огнйове и народътъ тичаше по царската каляска.

Офицеритѣ дълго стояха на тълпа, размѣсени съ народа прѣдъ кжщата на Губернатора и всѣкиго, който излизаше отъ тамъ, распитваха за новини. Разнесе се слухъ, че Господарьтъ въ Унгени, като прѣгледалъ войската, споменалъ за прѣдстоящия походъ, и това оживи всички.

Отъ вѣчерьта бѣше дадена заповѣдь да се събератъ войскитѣ на полето, дѣто ставатъ надпрѣпускания.

На 12 Априлий като стана, както всѣкога, рано, Господарьтъ бѣше особенно развълнуванъ и нервенъ. Прѣди да тръгне, Н. Величество отиде въ градската съборна църква, дѣто го посрѣщна цѣлото духовенство въ църковни одежди, съ кръстъ и света вода, при което прѣосвященний Павелъ, епископъ Кишеневски и Хотински, поздрави Н. И. Величество съ слово:

„Благочестивий Господарю,

Само ти, съ своя вѣренъ народъ, възлюби потѫпканитѣ подъ петата на исляма християнски народи не съ дума само или съ езикъ, но съ дѣло и съ истина (Иоан. 1. 3. 18).

Твоя царственъ гласъ прѣзъ всичкитѣ дни на Твоето царуване постоянно се е издигалъ въ защита на угнетенитѣ. И не прѣди много Твоето държавно слово стана велико дѣло на любовь къмъ тѣхъ: то спрѣ кръвопролитието и спаси отъ пълна погибель полураскѫсаната Сърбия. Сега Ти съ Августѣйшия си синъ, Твоя наслѣдникъ, идешъ при насъ на границитѣ на Русското царство и до прѣдѣлитѣ на притеснителя на нашитѣ братия по вѣра и по кръвь, идешъ тамъ дѣто е съсрѣдоточено твоето христолюбиво войнство, за ново, още по-велико дѣло на любовь къмъ поробенитѣ. Ти идешъ при насъ за да заповѣдашъ на своитѣ войски, ако не да съкрушатъ всецѣло, съкрушително да потресятъ въ самитѣ основания вратитѣ адски (Мат. XVI 18), които горделиво именуватъ себе-си Висока и Свѣтла порта, и съ скѫпата русска кръвь да искупятъ, съ огънь и желѣзо да спасятъ поробенитѣ отъ жестокия притеснитель, да ги избавятъ отъ испълненъ съ адски мѫчения животъ, да изцѣрятъ ранитѣ имъ, да имъ вдѫхнатъ новъ животъ и да имъ даруватъ человѣчески права.

Благословенъ грядый во имя Господне, Рускій царь православный праведный и кроткій Богомъ хранимый! Царьтъ на царетѣ е вѣнчалъ твоята любовь къмъ Россия съ неувядаемия вѣнецъ на мирната слава, съ въжделенния успѣхъ на Твоитѣ велики прѣобразования и дѣла за благото на народа. Царьтъ на царетѣ, който явно за всички Те пази като зеницата на окото (П. С. XVI, 8), който Те е запазилъ, като най-възлюбления отъ своитѣ помазанници, неприкосновенъ (Пс. CIV, 15) и въ най-опаснитѣ минути на твоя животъ, очевидно, за дѣла велики,—да увѣнчае твоята глава съ новъ славенъ вѣнецъ, подобенъ на вѣнеца на твоя Августѣйши Дядо, Освободителя на Европа, благословения Александръ, да Те увѣнчае съ вѣнеца на Освободитель на угнетенитѣ християнски народи! Да Ти помогне Той да свършишъ за тѣхното благо всичко, що иска да извърши за тѣхъ Твоята благосерда, любяща душа, и да Ти даде радость —много години, до старость по-дълбока, отколкото маститата старость на Августѣйшия Твой Дядо и приятель — императора Вилхелма, да се утѣшавашъ съ щастието на облагодѣтелствуванитѣ отъ Тебе народи и съ Твоята слава.

Благочестивий Господарю! Жребиятъ на войната е хвърленъ. Като Баща на Отечеството, призови Божието благословение и изречи Твоето бащинско благослевение надъ славнитѣ Твои войски, които сѫ всѣкога готови, по Твоето слово, да защищаватъ святото, правото дѣло. Подъ осѣнението на небеснитѣ и земни благословения, тѣ, прѣдводими отъ своя доблестенъ, безпрѣдѣлно, въсторжено любимъ, едноименъ съ побѣдата Вождъ, Августѣйшия Твой братъ—да Те възрадватъ съ своитѣ бранни подвиги и славни побѣди, както досега сѫ Те радвали съ прѣвъсходния воински духъ, редъ и благочиние, и въ своето побѣдоносно шествие

да надминатъ и оня прѣдѣлъ, до който въ началото на своето царуване дойде славниятъ Вашъ Баща Императоръ Николай, който диктува миръ на Портата въ Едирне. Отъ блѣсъка на побѣдитѣ и подвигитѣ на Твоитѣ войски да се затъмнѣе Луната, и да възсияе, като слънце, Христовиятъ Кръстъ!"

Господарьтъ поблагодари епископа Павла за сърдечното привѣтствие и, като дойде по-близо до олтаря, прѣклони колѣна и почна горѣщо да се моли. . . .

Въ това врѣме на полето се бѣха събрали всичкитѣ войски[1]). Свободното пространство отъ полето бѣше покрито съ грамадни тълпи отъ народъ и съ множество екипажи.

Като излезе отъ събора, Господарьтъ сѣдна въ каляска заедно съ Главнокомандующия и забѣлѣжи, че навжсеното и студено врѣме не съотвѣтствува на тоя тържественъ день, но още не бѣха стигнали на полето, и небето се изясни и топлитѣ лжчи на слънцето осветиха историческата и чудна картина, която присжтствующитѣ нѣма да забравятъ прѣзъ цѣлия си животъ.

Слѣдъ като исходи войскитѣ, расположени въ двѣ линии, и като ги разгледа истънко, съ пълно внимание, Господарьтъ, придруженъ отъ своята блѣскава свита, отиде въ галопъ всрѣдъ полето, дѣто бѣше поставенъ аналой и чакаше цѣлото градско духовенство въ пълно облачение, на чело съ епископа Павла. Императорътъ веднага слѣзе отъ коня и прѣдаде запечатанъ пликъ на епископа, който, като се поклони ниско прѣдъ Господаря, излезе напрѣдъ.

---

[1]) Дивизионъ отъ собственния на Н. Величество Конвой, Конвоятъ на Главнокомандующия, жандармската команда отъ 8-ия корпусъ, 8-ия сап. баталйонъ, 14-та пѣхотна дивизия, 2-ия български баталйонъ 11-та кавал. дивизия, полуюзия отъ Донския № 23 полкъ, 14 артилерийска бригада, 18-та конна и 4-та Донска батарея.

Н. Величество скомандува: „на молитва;“ барабанитѣ забиха и войницитѣ свалиха шапкитѣ си. Народътъ направи сѫщото. Настѫпи дълбоко мълчание.

Епископътъ отвори плика и раскри вложената вѫтрѣ книга. Слѣдъ това той се обърна съ лице къмъ войската и на всеуслишание, отчетливо и съ ясенъ гласъ захвана да чете Височайшия манифестъ по написания текстъ.

„На всички наши любезни вѣрноподанни е извѣстно онова живо участие, което сме всѣкога приемали въ сѫдбинитѣ на угнетеното християнско население въ Турция. Желанието Ни да подобримъ и обезпечимъ неговото положение раздѣляше съ Насъ цѣлиятъ русски народъ, който сега изражава своята готовность за нови жертви за облекчение участьта на християнитѣ въ Балканския полуостровъ.

Кръвьта и имотътъ на Нашитѣ вѣрноподанни сѫ били всѣкога Намъ скѫпи; цѣлото Ни царуване свидѣтелствува за постоянната Наша грижа да запазимъ за Россия благословенията на мира. Тая грижа е била Намъ присѫща и прѣзъ печалнитѣ събития, които се извършиха въ Херцеговина, Босна и България. Ние си бѣхме поставили първоначално за цѣль да постигнемъ подобрѣния въ положението на въсточнитѣ християни чрѣзъ мирни прѣговори и съглашения съ съюзнитѣ приятелски Намъ велики европейски държави. Не прѣстанахме да се стремимъ, въ продължение на двѣ години, да склонимъ Портата къмъ прѣобразования, които биха могли да оградятъ християнитѣ въ Босна, Херцеговина и България отъ произвола на мѣстнитѣ власти. Извършването на тия прѣобразования проистичаше напълно отъ прѣжнитѣ задължения, тържественно приети отъ Портата прѣдъ лицето на цѣла Европа. Нашитѣ

усилия, подкрѣпени отъ съвокупнитѣ дипломатически настоявания на другитѣ правителства, не доведоха обаче до желаната цѣль. Портата остана непрѣклонна въ своя рѣшителенъ отказъ отъ всѣко дѣйствително обезпечение безопасностьта на своитѣ християнски поданници и отхвърли постановленията на Цариградската конференция. Като искахме да испитаме, за убѣждение на Портата, всичкитѣ възможни способи на съглашение, Ние прѣдложихме на другитѣ кабинети да съставятъ особенъ протоколъ, като внесатъ въ него най-сѫщественнитѣ постановления на Цариградската конференция, и да поканятъ турското правителство да приеме тоя международенъ актъ, който изражаваше крайния прѣдѣлъ на Нашитѣ миролюбиви искания. Но Нашитѣ очаквания не се оправдаха: Портата не обърна внимание на единодушното желание на християнска Европа и не се присъедини къмъ изложенитѣ въ протокола заключения.

Като исчерпахме до край Нашето миролюбие, Ние сме принудени отъ високомѣрното упорство на Портата да пристѫпимъ къмъ дѣйствия по-рѣшителни. Това се иска и отъ чувството на справедливость и отъ чувството на собственото Наше достойнство. Турция, съ своя отказъ, поставя Ни въ необходимость да се обърнемъ къмъ силата на оржжието. Дълбоко проникнати отъ убѣждението че Нашето дѣло е право, Ние, въ смиренното си упование за помощь и милосердие отъ Всевишния, обявяваме на всичкитѣ Наши вѣрни подданници, че настѫпи врѣмето, прѣдсказано въ ония Наши слова, на които единодушно се откликна цѣла Руссия. Ние исказахме намѣрение да дѣйствуваме самостоятелно, когато счетемъ това за нуждно и се изиска отъ честьта на Россия. Сега, като призоваваме Божието благословение надъ Нашитѣ добле-

стни войски, Ние имъ заповѣдваме да встжпятъ въ прѣдѣлитѣ на Турция".

Всѣко слово отъ тоя господарственъ актъ дълбоко се врѣзваше въ сърдцето, но на душата бѣше свѣтло, леко, и само отъ силно вълнение тръпки побиваха по цѣлото тѣло.

Като прочете манифеста, прѣосвѣщенний Павелъ се обърна камъ главнокомандующия, къмъ началницитѣ и войската, и каза:

„Вожди и христолюбиви войници!

Благочестивиятъ Господарь нашъ Императоръ призовава ви на великъ, святъ подвигъ! Вамъ прѣдлѣжи наистина великъ и святъ подвигъ — да турите край на ония неисказани жестокости и неистовства, които варваринътъ — турчинъ въ продължение вече на нѣколко вѣка върши надъ злочеститѣ наши братья християни; да спасите живота, вѣрата, семейството, собственостьта, гражданственостьта имъ отъ произвола и насилието на жестокия притеснитель и да имъ дадете възможность да се ползуватъ съ человѣчески права. Вамъ се е падналъ великъ жребий — и отвъдъ Дунава и отвъдъ Балкана да забиете Христовия Кръсть надъ полумѣсеца, както нашитѣ дѣди забиха кръста надъ полумѣсеца въ русската земля, и надъ сърпа на полумѣсеца, който само истреблява, като класове, человѣцитѣ, и надъ тлетворната, пагубна мусюлманска гражданственость, да издигнете дървото на живота, знамение на побѣдата надъ смъртьта — Кръста, и съ него жизненната, животворна християнска гражданственость. На какво велико свято дѣло ви призовава благочестивиятъ Господарь!

„Мжжественно, дързновенно вървете къмъ прѣдстоящия вамъ подвигъ!

„Прѣдстоящиятъ вамъ пжть е добрѣ извѣстенъ на русското воинство: той е отжпканъ отъ

русската нога, осѣянъ съ коститѣ и напоенъ съ кръвьта на защитницитѣ на славянитѣ и на враговетѣ на русския народъ и на Христовото име. Навсѣкадѣ по вашия пжть ще срѣщнете села, градове, крѣпости, планини и долини, които наумѣватъ велики русски имена, доблестни подвиги, славни побѣди на русскитѣ войници. Кагулъ, Ларга, Риминъ, Измаилъ, отдавна родниятъ на русския н родъ Дунавъ съ неприятелскитѣ по него твърдини, Балканътъ, Едирне, Цариградъ, и неисчислимо множество други мѣстности: това сж все свидѣтели на славни подвиги и побѣди на русскитѣ дружини, на русскитѣ войски. Прѣдъ васъ ще се исправятъ, като живи, то величавитѣ образи на старитѣ русски князе-витязи, Олегъ, Игоръ, Святославъ; то величавитѣ образи на велики царе и царици — великий Петръ, велика Екатерина, благословений Александръ, доблестний Николай; то величавитѣ образи на велики вожди — на Румянцева, Суворова, Кутузова и други съ тѣхнитѣ чудни юнаци. Тѣзи и много други славни мжже на Россия не веднажъ сж карали да треперя Цариградъ — Стамбулъ прѣдъ силата на тѣхното оржжие; прославили сж съ своитѣ подвиги, възвеличили сж Россия, расширили сж прѣдѣлитѣ ѝ, като сж присъединили къмъ нея отъ Турция обширни и богати области. Какви славни спомени ще ви вджхновляватъ къмъ подвиги и побѣди!

На васъ ще гледатъ съ любовь и надежда за славни дѣла Царьтъ-Баща съ Царицата и своя Августѣйши Домъ и майка Россия; къмъ васъ ще бждатъ обърнати погледитѣ на нашитѣ братья — страждущитѣ народи християнски съ надѣжда за избавление отъ жестокия притеснитель; къмъ васъ ще гледа и съ васъ ще дѣли трудъ, подвиги и опасности вашиятъ любимъ, испълненъ съ воинско

обаяние Августѣйши Вождъ. Каква велика честь и слава да извършвашъ своя подвигъ прѣдъ такива негови свидѣтели, когато въ васъ сж устремени толкова и такива погледи!

Светата църква ще се моли за васъ, ще ви благославя и ще моли Господа Бога да ви помогне да запазите Христовата вѣра и християнската гражданственость всредъ народитѣ, отъ които ние сме наслѣдили и вѣрата Христова, и гражданственостьта християнска. Самъ Господъ нашъ Иисусъ Христосъ, който е положилъ душата си за своитѣ приятели, съ любовь ще гледа на вашата готовность да положите душитѣ си за своитѣ приятели, и ще ви благослови.... Какви подвиги нѣма да бждатъ за васъ възможни подъ осѣнението на такива благословения!

Покажете се достойни за своето високо призвание и за славното име на русския воинъ, любете Господа Бога, Царя, Отечеството, ближнитѣ, подвизавайте се честно, и вие ще бждете увѣнчани съ слава!"

Слѣдъ това, като взе отъ протоиерея иконата и като се обърна къмъ Н. Височество Главнокомандующия, прѣосвященний произнесе:

„Благовѣрний Господарю Архистратеге на русското войнство! Въ Твоето лице благославямъ прѣдводимото отъ Тебе христолобиво войнство съ святия образъ на Господа Вседържителя. Христосъ да прѣбжде неразлжчно съ Васъ, защитници на дѣлото Христово, и да вѣнчае Вашитѣ подвиги съ славни побѣди."

Като благослови съ иконата Великия Князь и, като взе друга, прѣосвѣщенний се обърна къмъ началника на 14-та пѣхотна дивизия, генералъ майора отъ свитата на Н. Величество М. И. Драгомирова съ слѣднитѣ думи:

„Христолюбивий вождо на прѣбивающето въ прѣдѣлитѣ на нашата область войнство! Благославямъ тебе и всичкитѣ твои подвижници съ Гербовецката икона на Взбранната Воеводица — Царицата Небесна, покровителка на града и на нашата страна; повѣрявамъ всички васъ на могжщественното Нейно покровителство, и моля я и ще я моля, да ви води отъ подвигъ на подвигъ, отъ побѣда на побѣда.

„Да ви възвърне Богъ при насъ цѣли и неповрѣдими, увѣнчани съ лаври!“

Слѣдъ това се захвана високотържественна служба. Зачу се ликующиятъ хоръ: „Христосъ воскресе изъ мертвыхъ“, подиръ което три пжти биде испѣто: „Съ нами Богъ! разумѣйте языцы и покоряйтеся, яко съ нами Богъ!“ Всички се молеха искренно, отъ душа, и както, може-би, никога не се е случвало никому да се моли. . . .

Когато дяконътъ провъзгласи: „прѣклонитеколѣна Господу помолимся“, Н. Величество громко искомандува: „батальони на колѣнѣ!“ Въ единъ мигъ хиляди солдати и хиляди народъ коленичиха на земята и наведоха главитѣ си. Картината бѣше забѣлѣжителна; само знамената се развѣваха високо всрѣдъ батальонитѣ и царуваше такава тишина, че всѣко слово отъ молитвата се чуваше въ всичкитѣ краища на полето. Слѣдъ многолѣтието, епископъ Павелъ излезе напрѣдъ съ прощално благословение и на три страни поржси войската съ света вода.

Царьтъ, като се обърна къмъ брата си, главнокомандующия, прѣдъ цѣлата войска и прѣдъ народа, го цѣлуна, силно го прѣгърна, а великий Князъ Николай Николаевичъ, трогнатъ и развълнуванъ, допрѣ устнитѣ си до ржката на Монарха.

Даже и слѣдъ молебена поразителната и всеобщата тишина не се наруши. У всички душата,

прѣпълнена съ благоговѣние и съ впечатление отъ необикновенното тържество, неможеше изведнажъ да се искаже.

Тихо възсѣдна Господарьтъ, а слѣдъ него и всички около него, на коне, и испразднихa мѣстото за церемониялния маршъ. Зачу се тръбниятъ звукъ на кавалерийския походъ: пръвъ откриваше парадниятъ маршъ собственниятъ на Н. Величество конвой. Боевитѣ, пълни батальони отъ пѣхотата поражаваха непривикналото око съ безчисленото множество отъ щикове, и неволно се чувствуваше собствената сила и величие на милото отечество.

Слѣдъ церемониялния маршъ, Господарьтъ обходи втори пѫть войскитѣ и поздрави всичкитѣ части отдѣлно, исказа имъ своитѣ драгоцѣнни пожелания. Само въ тая минута, когато Господарьтъ произнесе „Прощавайте, до виждане! Върнете се по-скоро съ слава, запазете честьта на русското оржжие; да ви пази Всевишний!“ само тогава загърмѣха общи викове отъ войската: „Ура!“ Тука се излѣ душата вече на всички; офицери и солдати се спуснаха напрѣдъ, окржжиха Монарха, съ дигнати нагорѣ шапки, сабли, щикове; народътъ послѣдва примѣра на войницитѣ.

Съ громки пѣсни и съ музики връщаха се войскитѣ въ своитѣ лагери. Кавалерията тръгна направо отъ плаца въ походъ и вечерьта дойде вече извѣстие отъ нея че е завзела Барбошкия мостъ.

На **13 Априлий**, зараньта, на чай, подадоха на Царя депеша отъ Московския Генералъ Губернаторъ, княза Дългорукова, която извѣстяваше че, слѣдъ молебена въ Успѣнския съборъ, въ присѫтствието на 100 хиляди народъ, е имало засѣдание въ градския съвѣтъ, който е рѣшилъ, по случай обявяването на войната, да пожертвува единъ

милионъ рубли за санитарнитѣ нужди на армията, по указание на Августѣйшата покровителка на обществото за гледане на раненитѣ и болнитѣ войници, и да вземе, на свои срѣдства, устройството и подържането, прѣзъ цѣлата война, на хилядо легла за ранени.

Царьтъ бѣше крайно трогнатъ отъ рѣшението на московския градски съвѣтъ и веднага написа самъ на князъ Долгоруки слѣднята телеграма:

„Съ особенно удоволствие се извѣстихъ за пожертвуванията на Московския градски съвѣтъ по случай обявяването на войната. Моля да му изявите Моята искренна признателность за толкова благородния поривъ, съ който Азъ самъ, като монархъ, се гордѣя.“

На 2 ч. подиръ пладне Господарьтъ излезе отъ двореца и отиде къмъ военно-лѣчебнитѣ заведения (врѣменното отдѣление на госпиталя № 60 и лазарета на мѣстния батальонъ). Н. Величество ги намѣри въ примѣренъ редъ и милостиво благодари директора на госпиталитѣ генерала Косински и медицинския инспекторъ Приселкова, за дружнитѣ усилия, съ които сж довели тия учреждения до настоящето имъ състояние. До Царя дойде слухъ, че Косински и Приселковъ, като сж работили заедно, сближили сж се много, и Н. Величество, като имъ благодари за службата, спомена и за послѣднето обстоятелство, което, по негово мнение, е свързало въ щастливо единение медицинския и административния персоналъ.

Въ всичкитѣ госпитали Царьтъ разговаряше милостиво съ болнитѣ, распитваше докторитѣ за причинитѣ на болеститѣ и за срѣдствата за тѣхното лѣчение. Въ мѣстния воененъ лазаретъ докторъ Духновски има щастието да обясни на Не-

гово Величество най-новитѣ способи за привързване на ранитѣ и за правене на операций и Царьтъ благоволи да удостои ординатора Духновски съ особно внимание и распита за неговата дѣятелность, за мѣстото дѣто се е училъ, и пр... Само часътъ въ петь Царьтъ се върна дома си и легна да си отдъхне прѣдъ ядене.

Трапезата се сложи часътъ въ шесть. На нея бѣха поканени всички началници на разнитѣ отдѣли отъ полевото управление на дѣйствующата армия. Царьтъ влезе въ салата, дѣто бѣха събрани поканенитѣ, твърдѣ веселъ и, като размѣни нѣколко думи съ Главнокомандующия, прѣмина въ столовата, като се кланяше на гостетѣ и ги канеше да го послѣдватъ. На 13 Апр. Гренадерскиятъ полкъ отъ леибъ-гвардията празднува своя полкови праздникъ и за да го почете съ особно внимание, Негово Величество облѣче за обѣдъ мундира на тоя полкъ.

На обѣда, Царьтъ провъзгласи, съ свойствената му привѣтливость, слѣдния тостъ: „Пия за здравието на Главнокомандующия, за чиноветѣ на щаба му и за цѣлата войска. Твърдо съмъ увѣренъ, че всички вие, господа, ще оправдаете моето къмъ васъ довѣрие и надѣждитѣ на Россия!“ Когато Н. Величество сѣдна, той се обърна къмъ главнокомандующия и каза: „Днесъ испратихъ телеграма на моитѣ гренадери, по случай праздника имъ, и получихъ вече отговоръ. Нѣма ли между лицата отъ твоя щабъ офицери, които да сѫ служили въ гренадерский полкъ?“

Негово Величество посочи на прѣдсѣдателя на военно-полевия сѫдъ, генералъ Величковски.

Тогава Господарьтъ заповѣда да повикатъ при него тоя генералъ.

„Поздравлявамъ ви съ праздника! — каза Императорътъ на Величковски, като дигна ча-

шата: — пия за благоденствието на полка!", при което на хора отъ музиката на 7-ия саперенъ батальонъ, който свиреше на обѣда, се даде заповѣдь да изсвири марша на Лейб.-гв. Гренадерски полкъ.

Подиръ обѣда Царьтъ стана да обходи гоститѣ, и той ощастливи всички съ своето милостиво внимание. Косински и Приселковъ стоеха единъ до други, и когато Н. Величество стигна до тѣхъ, то прѣдварително се обърна и повика военния министръ, Д. А. Милютина.

„Отъ душа се радвамъ, каза Императорътъ, че намѣрихъ госпиталитѣ въ такъвъ блѣстящъ и примѣренъ редъ".

Въ това врѣме се приближи великий князь главнокомандующий.

Господарьтъ, като се обърна къмъ Августейшия си братъ, повтори още веднажъ: „повѣренитѣ тѣмъ части сж въ примѣренъ редъ. Азъ виждамъ съ особенно удоволствие, че сж се установили приятелски отношения между тия двама прѣдставители на двѣтѣ най-важни въ военно врѣме учреждения".

Слѣдъ това, като се обърна къмъ генералъ-контрольора Черкасовъ, Н. Величество каза:

„Докладваха ми за ревизията, произведена отъ полевия контролъ въ госпиталя № 60. Искалъ бихъ да чуя какъ сж били намѣрени въ това учреждение администрацията и хозяйството?"

Черкасовъ даде въ отговоръ най-лестни отзиви. Тогава Императорътъ милостиво произнесе:

„Истина ме радва това честно направление, което е дадено на дѣлото и честното отношение къмъ него на всички прикосновенни лица."

Като приближи до началника на гражданското управление при дѣйствующата армия, княза В. А. Черкасски, Господарьтъ каза:

„Получихъ отъ Москва телеграма, че градскиятъ съвѣтъ жертвува единъ милионъ за санитарни разноски и нужди на дѣйствующата армия, и, освѣнъ това, постоянно ще държи хилядо легла“.

Часътъ въ 9 вечерьта Господарьтъ се оттегли въ своята стая.

14 Априлий. Н. Величество получи отъ княза Долгорукова втора телеграма, че московскитѣ търговци жертвуватъ единъ милионъ рубли за помощь на семействата на убититѣ, умрѣлитѣ отъ рани и осакатенитѣ войници и даватъ домъ за помѣщение на раненитѣ.

Въ отговоръ Царьтъ написа:

„Изявлявамъ на московскитѣ търговци моята особена благодарность за новото и толкова значително пожертвование по случай военнитѣ обстоятелства. Москва на дѣло доказва, че е достойна за името на първопрѣстолна столица на Россия“.

На свой редъ Кишеневскиятъ градски съвѣтъ постанови, въ паметь на посѣщението на Царя и на издаването на манифеста отъ 14 Априлий, да издигне въ градината обелискъ, а на полето, дѣто биде прочетенъ манифестътъ, да изгради инвалиденъ домъ, за което ще открие повсемѣстна подписка въ Россия; да нарѣче Александровски московската улица и градската градина. Това рѣшение се прѣдаде на Н. Величество при общия докладъ и получи Неговото височайше утвърждение.

Негово Величество дълго разговаря съ великия князь и най-послѣ, съ сълзи на очитѣ, захвана да благодари на брата си за добритѣ отношения, които сѫществуватъ между разнитѣ чинове въ главната квартира и въ главния щабъ.

„Папа би останалъ много доволенъ отъ тебе“, каза императорътъ, като си спомни за царя Николая Павловича.

Всѣки день Императорътъ разглеждаше разнитѣ учреждения отъ дѣйствующата армия и посѣщаваше всевъзможни заведения; така на *16 Априлий* Н. Величество ходи въ мжжката класическа и въ дѣвическата гимназии и въ духовната семинария.

На **17 Априлий**, часътъ въ 9 зараньта, въ градския съборъ се отслужи молебенъ, въ присжтствието на царя. Това бѣше день на всеобщо тържество, въ което зеха участие всичкитѣ Кишеневски жители. Въ събора се бѣха стекли дворянството, прѣдставителитѣ на градскитѣ управления, на земството и търговцитѣ. На 2 ч. подиръ пладнѣ стана прѣгледъ на първата бригада отъ 9-тята пѣхотна дивизия, която минуваше прѣзъ Кишеневъ, съ артилерията си, а въ 6 часътъ имаше вѣчеря въ Дворянското събрание.

Прѣдъ видъ на знаменателния день 17 Априлий и като искаше да отблагодари и поласкае лицата, които се намираха на чело на управлението въ армията, по грижитѣ на които войската и учрежденията се намираха въ оня блѣстящъ редъ, който въсхищаваше Монарха, Царьтъ назначи главнокомандующия шефъ на 53-ия Волински полкъ, началника на щаба Непокойчицки — шефъ на 54-ия Мински полкъ, военния министръ Милютина — шефъ на 121-ия Пензенски полкъ, като първи полкъ, който е билъ сформируванъ когато той е билъ воененъ министръ.

На вѣчерята, Н. Величество, като се обърна къмъ Главнокомандующия, произнесе слѣднята рѣчь:

„Душевно се радвамъ, че съ собственитѣ си очи имахъ случай да се убѣдя въ отличното състояние на дѣйствующата армия и въ това прѣкрасно направление, което си успѣлъ да дадешъ на своя щабъ, както и на всичкитѣ си многоброй-

ни управления и войски. Като съмъ увѣренъ, че ще испълнишъ своя дългъ, пия за здравието на Главнокомандующия и за неговата славна армия! Да ни помага Богъ!"

Негово Височество отвърна:

„Ваше Величество! Отъ лицето на моята армия прѣдавамъ Вамъ, че ще испълнимъ своя дългъ до послѣднята капка кръвь. За здравието на Господаря Императора! Ура!".

Слѣдъ като отблагодари главнитѣ дѣятели, Царьтъ въ тѣхно лице награди всичкитѣ имъ подчинени, т. е. болшинството отъ своитѣ вѣрноподанни. Ето защо на тая вечеря всички присжтствующи бѣха съ въсторжени лица и на всички бѣше еднакво радостно на душата.

На *19 Априлий* Царьтъ обѣдва у Главнокомандующия. Вѣчерьта Н. Величество благоизволи да иде на станцията, дѣто прѣнощува въ влака и замина за Одесса въ 5 ч. зараньта. Прѣди да влезе въ вагона, Царьтъ се прости съ всички. Испращането бѣше тъй блѣскаво както и посрѣщането. Н. Величество обѣща да се върне скоро при войската за да дѣли съ нея радостьта и скръбьта.

Въ Одесса Царьтъ искаше да прѣгледа прибрѣжнитѣ батерии, а оттукъ имаше намѣрение да замине за Киевъ и Москва.

Глава II.

Ликующата Москва, украсена по празднично, приготовляваше се да срѣщне Царя-Освободителя съ необичайна тържественность.

Тъй като Негово Величество можеше да стигне на 22 Априлий, по Курския пжть, само кжсно вѣчерьта, по улицитѣ, които водятъ къмъ параклиса на Иверската Св. Богородица, дѣто Царьтъ всѣкога отиваше, и къмъ Кремлинъ, се освѣтиха съ електрически слънца, съ звѣзди, вензели, транспаренти и разноцвѣтни огнйове. Свѣтлината бѣше до толкова силна, че на улицата можеше лесно да се чете, чертитѣ на лицата се виждаха отчетливо като денѣ, а тълпитѣ народъ, които пълнеха тротоаритѣ, часть отъ улицитѣ и стрѣхитѣ на кжщята, можеха ясно да видятъ ония които минуватъ въ екипажи.

Срѣщата на станцията биде така сжщо блѣскава.

Въ десеть часа и четвъртъ пристигна първиятъ царски влакъ; почетниятъ караулъ отдаде честь, музиката засвири химна, екнаха викове . . . . . ура!

Отъ вагона излѣзоха Царицата съ Прѣстолонаслѣдницата, които идеха направо отъ сѣверната столица за да срѣщнатъ Негово Величество.

Скоро пристигна и Курскиятъ влакъ; Царьтъ прѣгърна императрицата и цезаревната, и, като

зе императрицата подъ ржка, влезе въ царскитѣ стаи, дѣто му се прѣдставиха разни лица въ не повече отъ 10 минути. Когато екипажътъ на Н. Величество приближи и той се показа на каляската, то се поде общо ура! което се понесе отъ тамъ по цѣла Москва и не спрѣ до полунощь, ако и Н. Величество отъ Иверска Св. Богородица да отиде право въ двореца и да се не показа вече на народа.

На другия день, 23 Априлий, около 11 часа зараньта се събраха въ кремлинския дворецъ всички лица, които иматъ входъ въ двореца и депутации съ адреси.

Тъкмо часътъ въ 11 Императорътъ излезе съ Императрицата отъ вжтрѣшнитѣ покои и въ Гергиевската сала изволи да приеме слѣдующитѣ депутации и да изслуша тѣхнитѣ адресси.

Отъ Московското дворянство:

„Всемилостивий Господарю! Съ молитва въ сърдцето и на устата, дига се, по Вашето слово, русската земля; дига се тя въ името Христово на велико, право дѣло; дойде врѣме да докажемъ, че дворянството е вѣрно на своето призвание. Синоветѣ и братьята наши, по примѣра на дѣдитѣ, стоятъ вече въ редоветѣ на Вашето доблестно воинство. Не се падна на всички ни завидната и славна честь да се сражаваме въ първитѣ редове съ вѣковнитѣ врагове на Россия за освобождението на угнетенитѣ събратия. Но на всички ни лѣжи друга, по-смиренна длъжность: спорѣдъ силитѣ ни, въ духа на братската любовь, ние ще служимъ на болнитѣ и раненитѣ войници наши. Богъ да подкрѣпи Васъ, възлюблений Господарю, въ святия, високия подвигъ“.

Отъ градската община:

„Всемилостивий Господарю! Ти повика на война—и възликува Росия! Ти ѝ възвѣсти трудъ

грозенъ и скърбенъ — и въ Россия наста праздникъ! Като потегли своитѣ войски на бой, Ти се яви прѣдъ народа въ стѣнитѣ на старата му столица — и въздухътъ потреперя отъ викове на признателность и на благословение! Никога твоя смиреномждърь народъ не Те е срѣщалъ съ такова умиление и благодарность, както именно сега, като чу Твоя воененъ позивъ, защото е важно и свято настоящето мъгновение; и отъ Твоето слово, Царю, съвѣстьта и честьта на Россия въздъхнаха свободно, защото знае твоятъ народъ, че истегли мечьтъ на Россия, Ти, наймиролюбивий отъ Царетѣ, не заради суетна слава, а въ името Христово, за нашитѣ многострадални славяни-братья, защото Ти поведе своитѣ полкове отвъдъ Дунава, не за да поробвашъ и да истребляваш, а да насаждашъ свобода и благоденствие, да повикашъ едновѣрнитѣ и еднокръвни намъ племена на новъ животъ, на благоустроено сжществование. Нѣма война по-праведна отъ тая, и, като слави Господа, който я повика на такъвъ чистъ и святъ подвигъ, светата Россия се моли Нему само това: да я сподоби той да се яви достойна за призванието и да го свърши до край, въпрѣки кознитѣ на враговетѣ и лукавитѣ внушения на мнимата мждрость. Ти забави войната, отъ милость къмъ жертвитѣ на войната, отъ милость къмъ скжпата за Тебе русска кръвь. Въ тия любвеобилни Твои думи виждаме ние залогъ за бждащи успѣхи: русската кръвь нѣма да се пролѣе напрасно. Гласътъ на Москва е гласъ на Россия; вѣрвай въ своята Россия, Държавний царю, радвай се въ тия часове на испитание, съ подема на нейния духъ; като съ ризница облечи се съ нейната любовь; въ нейната любовь е силата и истината, нейната любовь върши чудеса".

Като прие тие адреси, Н. Величество благоволи да каже:

„Прѣди шесть мѣсеци, въ сѫщитѣ тия стѣни, посрѣдъ нашия старъ, роденъ Кремлинъ, Азъ изразихъ вамъ своитѣ надѣжди за миренъ исходъ на политическитѣ дѣла на Истокъ. Искахъ съ всичкитѣ си сили да запазя скѫпата русска кръвь, но старанията ми не се увѣнчаха съ успѣхъ. На Бога било угодно да рѣши дѣлото другояче. Манифестътъ ми, подписанъ на 12 Априлий въ Кишеневъ, возвѣсти на Россия, че минутата, която бѣхъ прѣдвидѣлъ, е дошла, и цѣла Россия, както очаквахъ, се откликна на моя позивъ. Москва първа даде за това примѣръ и напълно оправда моитѣ надѣжди. Днесъ съмъ честитъ, че мога заедно съ Царицата да благодаря на всички съсловия въ Москва отъ глѫбина на душата за тѣхнитѣ истинно патриотически чувства, които тѣ доказаха вече не само съ думи, а съ дѣло. Мога да кажа по съвѣсть, че тѣхнитѣ пожертвования надминаха моитѣ очаквания. Да ни помогне Богъ да испълнимъ длъжностьта си и да бѫде неговото благословение надъ нашитѣ славни войски, които отиватъ на бой за Вѣрата, за Царя и за Отечеството“.

Никой неможѣ подиръ тия знаменателни думи на Царя да задържи своитѣ сълзи и единодушно „ура“ биде отговорътъ за безгранична прѣданность къмъ Великия Императоръ и за готовность да умрятъ за правото дѣло.

Като излѣзоха отъ двореца на красното крило, Царьтъ и Царицата се спрѣха за да се поклонатъ на народа, който пълнеше площада, кѫщитѣ, стрѣхитѣ, звънарницата на Иванъ велики и махаше съ шапки и кърпи.

При вратитѣ на Успенския съборъ митрополитъ Инокентий срѣщна тѣхни Величества съ

кръсть и ги поздрави съ прилична за обстоятелството рѣчь. Подиръ тържественния молебенъ въ Успенския съборъ, Тѣхни Величества благоволиха, по мостчетата, да идатъ въ Чудовъ манастиръ, дѣто цѣлуваха св. мощи и отъ тука се завърнаха въ двореца.

На семейната закуска присжтствуваше генералъ-губернаторътъ, Князь Долгоруковъ, който имà честь да поднесе на Н. Величество още два адреса: отъ московския университетъ и отъ Петровската Академия.

Часътъ въ единъ бѣше назначенъ парадъ на войскитѣ на театралния площадь, дѣто Н. Величество отиде на право отъ двореца, на конь, окржженъ отъ народъ.

Часътъ въ 3, Н. Величество посѣти Николаевския институтъ, а часътъ въ 10 отиде съ императрицата на голѣмъ раутъ у Княза Долгорукова.

Генералъ-Губернаторътъ има щастие да доложи тукъ на Н. Величество за многобройнитѣ пожертвувания, които сж били направени отъ заранья та; така, старообрядцитѣ, които приематъ священството, пожертвували за 1000 ранени войници бѣли дрѣхи и пъленъ комплектъ за постели; една депутация отъ съдържатели на мобилировани стаи рѣшила да прѣдстави 67 номера въ гостинницитѣ за ранени офицери, и т. н. Царьтъ бѣше видимо трогнатъ отъ готовностьта на неговитѣ подданници да съдѣйствуватъ за святото дѣло, което бѣше предприелъ, и съ сълзи благодари прѣдставителитѣ на различнитѣ съсловия, които бѣха на раута. Като разговаря съ разни лица, Н. Величество повтори нѣколко пжти, че е останалъ доволенъ отъ дѣйствующата армия, отъ общия редъ и отъ трудоветѣ на главнокомандующия и на цѣлия щабъ.

Въ недѣля, 24 Априлий, Тѣхни Величества, придружени отъ Тѣхни Височества и отъ свитата, тръгнаха часътъ въ 12 зараньта, отъ дебаркадера на Ярославската желѣзница за Сергиево-Троицката лавра. На всѣкадѣ по станциитѣ се бѣха събрали грамадни тълпи народъ, който горѣщо поздравляваше Августѣйшитѣ пжтници. Пжтьтъ за лаврата бѣше украсенъ съ множество национални флагове, които се развѣваха надъ домоветѣ на Сергиевата паланка и по вапцани стълбове. Тѣхни Величества бидоха посрѣщнати, при входа на троицкия съборъ, отъ митрополита Инокентия съ викария Игнатия и многобройно духовенство, при което маститиятъ иерархъ поздрави Н. Величество съ слѣдующитѣ думи:

„Благочестивий Господарю! прѣди петь вѣка, твоятъ благочестивъ прадѣдъ, великий Князь Димитъръ Донски, е дошълъ въ обителта на прѣподобния Сергий да проси неговитѣ молитви и благословии въ борбата му съ невѣрнитѣ. Тая силна вѣра въ молитвитѣ на прѣподобния е привличала въ тая обитель и потомцитѣ на Димитрия, държавнитѣ Твои прѣдшественници. Отъ сжщата вѣра движимъ, и Ти, благочестивий Господарю, си дошълъ въ тая обитель. Благословено е желанието на Твоето сърдце! Благословено е Твоето влизане! Молитвитѣ и благословението на прѣдподобния Сергий да Те съпжтствуватъ на всѣкадѣ отъ сега и до вѣка!“

Като влѣзоха въ събора, Августѣйшитѣ пжтници слушаха молебствие къмъ Св Троица и прѣподобний Сергий, колѣнопрѣклонно и съ молитва за побѣда надъ враговетѣ.

Тѣхни Величества съ гостетѣ си пристигнаха обратно въ Москва часътъ въ 6 вѣчерьта, и на екипажи заминаха за станцията на Николаевската желѣзница; а слѣдъ половина часъ,

съпровождани отъ благословиитѣ на всички присжтствующи, тръгнаха за сѣверната столица.

Петербургъ посрѣщна Царя съ голѣмъ ентузиясмъ; войскитѣ бѣха наредени отъ станцията до двореца, народътъ се бѣше стекълъ на грамадни масси, виковетѣ „ура“ не утихнаха до вѣчерьта, когато градътъ биде живо освѣтленъ.

Н. Величество, който познаваше своята стара гвардия и отгатваше ѝ мислитѣ по очитѣ, още на станцията забѣлѣжи, че гледа на него въпросително, като очакваше заповѣдъ да тръгне къмъ Дунава, и за това, като приближи до офицеритѣ, каза: „Нося ви, господа, поклонъ отъ Главнокомандующия, който много скърби, че не сте съ него, но азъ още се надѣвамъ, че и вамъ ще се даде случай да земете участие въ похода и съмъ увѣренъ, че ще съумѣете да запазите славата на русската армия“.

Слѣдъ това, Н. Величество изволи да прибави, че Великий Князь вече е влѣзълъ въ огънь при Браила, дѣто три турски броненосци сж гърмѣли на града, безъ да му причинятъ, впрочемъ, никаква вреда; че нашата артилерия мжжски е отговаряла на неприятеля, че войскитѣ отъ дѣйствующата армия му сж се прѣдставили въ най-блѣскаво състояние, въпреки недобритѣ пжтища и лошото врѣме.

На другия день, 26 Априлий, Царьтъ не излиза отъ двореца, и само часътъ въ единъ подиръ пладнѣ прие прѣдставителитѣ на града, който, по примѣра на Москва, бѣше сжщо пожертвовалъ единъ милионъ рубли. Градскиятъ кметъ прочете слѣдующия адресъ:

„Всемилостивий Гооподарю!

Съ чувство на сърдечна радость Те посрѣща твоята столица.

Съ дълбоко благоговѣние чухме ние Държавната твоя воля, която заповѣда на доблестнитѣ русски войски да влѣзатъ въ прѣдѣлитѣ на Турция.

Твърдо вѣрваме, Господарю, че самото провидѣние Ти е прѣдопрѣдѣлило да извършишъ святия подвигъ за освобождение на християнитѣ, които страдаятъ подъ тежкото мюсюлманско иго.

Вѣковнитѣ смущения въ средъ народитѣ на Балканския полуостровъ подриватъ основитѣ на европейския миръ, като нарушаватъ правилния ходъ и на нашето прѣуспяване.

Заедно съ възникналитѣ гърмове на войната слушатъ се вече благословиитѣ на милиони люде, за които Ти съ священъ подвигъ откривашъ пжтя на трайно мирно развитие.

За испълнение на тоя великъ подвигъ съ въсторъ поднасяме прѣдъ нозетѣ Твои, Монархъ-Освободитель, и нашия животъ и нашия имотъ."

Н. Величество благоволи да отговори съ слѣдующитѣ думи:

„Благодаря ви, господа, за изразенитѣ отъ васъ чувства. Бѣхъ увѣренъ, че подиръ думитѣ, казани отъ мене въ Москва, и моя манифестъ, вие ще проявите тия чувства, които съ радость виждамъ у васъ. Вие знаете, че всичко направихъ което зависеше отъ мене, за да се рѣши дѣлото по миренъ пжть, да се избѣгне проливането на скжпата за мене русска кръвь и да се отстранятъ всѣкакви спжнки въ промишленностьта. Било угодно на Всевишния да покаже пжть за постигане на цѣльта, и намъ остава само да се довѣримъ на Божията милость, че цѣльта ни ще бжде постигната по-скоро. Изразенитѣ отъ васъ чувства ме радватъ толкова повече, че виждамъ въ тѣхъ не само думи, — но дѣло. Вашето пожертвование ще облекчи положението на жертвитѣ, които сж неизбѣжни въ такова дѣло. Душевно ви благо-

даря и ви моля да прѣдадете моята благодарность на цѣлото градско общество."

Слѣдъ това прѣдставителитѣ на града имаха щастието да бждатъ прѣдставени на Царицата, която изволи да имъ благодари за направеното пожертвование за едно христолюбиво и истинно патриотическо дѣло, съ слѣлующитѣ думи:

„Значителното пожертвование отъ града С. Петербургъ за военни потребности, което градскиятъ съвѣтъ е оставилъ на мое распорѣждане, дава ми новъ случай да ви изразя своята сърдечна благодарность. Високо цѣня това чувство, което ви е ржководило при назначението на това щедро пожертвование. Въ вашитѣ чувства и въ готовностьта ви за жертви Азъ никога не съмъ се съмнѣвала. Отъ цѣлата си душа ви благодаря и въ ваше лице благодаря на цѣлия градъ."

Дворянството се яви на 8 Май, и графъ Бобрински прочете слѣдующия адресъ:

„Господарю!

Въ това врѣме, когато въ прѣдѣлитѣ на Турция нашитѣ братья искупватъ съ своята кръвь вѣрата и волностьта на угнетенитѣ християни, ние, на които не се падна тѣхната славна участь, като принасяме сега своето посилно пожертвование въ полза на женитѣ и дѣцата на пострадалитѣ, искаме още веднажъ да изразимъ прѣдъ лицето на Ваше Императорско Величество задушевнитѣ наши чувства, за да знаете, Господарю, че ние всички до единъ чакаме само Вашето слово, за да встжпимъ въ редоветѣ на нашата храбра войска и, като замѣнимъ падналитѣ братья, да положимъ коститѣ си за Вѣрата, за Царя и за Отечеството.

Господарю, Вие ни водите на справедлива борба, и Богъ, на чието провосждие се уповаваме, нѣма да ни откаже своята помощь. Той ще чуе

горѣщитѣ молитви наши и ще помогне Вамъ побѣдоносно да довършите захванатото отъ Ваше Императорско Величество свято, велико дѣло."

Като изслуша тоя адресъ, Господарьтъ благоволи да удостои депутатията съ милостиво изражение на своята Височайша благодарность за вѣрноподданическитѣ чувства, исказани отъ с. — петербургското дворянство въ адреса му.

При това Нейно Величество императрицата благоволи да съобщи, че приема подъ своето високо покровителство учреждения отъ дворянството комитетъ, който ще распрѣдѣля направеното самопожертвование между семействата на пострадалитѣ въ настоящата война.

Щастието помогна на Кавказската армия първа да одържи побѣда въ тая война. На 5 Май биде вземенъ Ардаханъ, и Негово Величество, като събра офицеритѣ, заповѣда да прочетатъ на всеуслишание телеграмата на Главнокомандующия, великия князъ Михаилъ Николаевичъ.

На другия день слѣдъ като се обяви войната, високо чтимата велика Княгиня Александра Петровна устрои въ салитѣ на своя дворецъ мастерска отъ доброволни труженици и труженички. Тука идеха дами и дѣвици отъ всичкитѣ съсловия и по цѣлъ день шиеха бѣли дрѣхи и всичко що е необходимо за раненитѣ. На 26 Априлий Негово Величество ощастливи съ своето посѣщение тая мастерска, и, като обходи ония които работѣха, благодари имъ съ милостиви думи. Прѣди да тръгне, Господарьтъ още веднажъ громко каза на ония, които седѣха въ голямата сила: Благодаря ви за полезния трудъ."

Трудно е да се причисли колко пжти се случи на Негово Величество да благодари на своитѣ вѣрноподданици, чрѣзъ министра на вътрешнитѣ дѣла; отъ всичкитѣ краища на Русия се испра-

щаха многочисленни пожертвования. Между друго Н. Величество бѣше твърдѣ доволенъ отъ една подписка, открита между жителитѣ на Орелъ и разсмѣ се, когато му доложиха за нея. Ето въ какво състоеше тая подписка: „Ние, долуподписанитѣ даваме си единъ на други дума да не купуваме и да не употребляваме английски стоки до когато Англия не промѣни своята политика по източния въпросъ и не прѣстане да покровителствува угнетателитѣ на нашитѣ братя по вѣра и кръвь на Балканския полуостровъ."

Императоръ Александръ II обладаваше рѣдки качества; особено той умѣеше да цѣни службата на своитѣ вѣрни подданници и никога не забравяше да имъ отплати за нея или да имъ покаже дължното внимание. Така, като се увѣри, че дѣйствующата армия е въ блѣстящъ видъ, че мобилизацията се е извършила успѣшно, Негово Величество издаде на името на Милютина рескриптъ който пояснява съ своето съдържание колко той е билъ великъ и по дѣла и по душа.

„Димитрий Алексѣевичъ. Произведената мобилизация на часть отъ въоруженитѣ сили на Империята, колкото бѣше нуждно за цѣлитѣ на започнатата война, доказа на дѣло, че всичко що е необходимо за бърза боева готовность на войскитѣ е било отъ по-рано прѣдвидено, правилно организувано и распрѣдѣлено съобразно съ дѣйствителнитѣ военни потрѣбности. Като разгледахъ войскитѣ отъ дѣйствующата армия, Азъ изнесохъ най-радостни впечатления, защото се убѣдихъ лично, че не само тия войски се намиратъ въ прѣвъсходно състояние, но и всички отрасли отъ военното управление сѫ испълнили своята задача съ забѣлѣжителенъ успѣхъ, а материалното снабдение се отличава съ такава пълнота, която убѣждава въ това, че паричнитѣ жертви, понесени отъ

държавата въ мирно врѣме за устройството и усъвършенствованието на войскитѣ, сж довели армията въ пълна готовность да испълни оня свещенъ дългъ, къмъ който е призована сега отъ Мене.

Като отдавамъ справедливо тия толкова прѣкрасни резултати на многогодишната напрѣгната и разумна дѣятелность на всичкитѣ органи отъ военното министерство, на вашата грижлива прѣдвидливость за своеврѣменното удовлетворение на всички потребности за правилно организувани въоружени сили, Азъ си поставямъ истинско удоволствие да ви изява моето пълно благоволение и душевна признателность, като заповѣдвамъ заедно съ това да се обяви моята благодарность не само на висшитѣ ваши сътрудници, но и на всички чиновници въ министерството, съ съвокупнитѣ трудове на които се е вършила сложната работа, а сжщо на мѣстното военно началство, отъ главнитѣ началници на военнитѣ окржзи до уѣзднитѣ военски началници, отъ грижливостьта и усилената дѣятелность на които е зависѣло напълно успѣшното испълнение на мобилизацията и удовлетворението на мѣсто на всички потрѣбности на армията.

Оставамъ къмъ васъ за вѣкога благосклоненъ.

На подлинното съ Собствената на Н. И Величество ржка написано:

Искренно васъ любящий и благодарний

Александръ.

6 Май, 1877 година.

Великий Князь Николай Николаевичь испрати на Господаря въ дарь акварелен рисунъкъ, който изображаваше момента когато е пукналъ и погиналъ турскиятъ мониторъ „Люфти Джелилъ“ на 29 Априлий 1877 г. отъ граната хвърлена отъ

прибрѣжната батерия изъ 6 дюймовъ мортиръ отъ поручика Самойло. Гранатата бѣше паднала на палубата тъкмо надъ барутния складъ.

Царьтъ намѣри за нуждно да прѣдаде тоя артилерийски трофей по принадлѣжность на товарища на генералъ-фелдцейхмейстора, генералъ-адютанта Баранцова, и на 19 май 1877 испрати рисунката на тоя честенъ старецъ, съ слѣдующия собственноржченъ подписъ:

„29 Априлий 1877 год. Въ паметъ на първия сполучливъ ударъ отъ 6 дюймовъ мортиръ, който, благодарение на тебе, е введенъ въ нашата артилерия.“

Тая награда не трогна само стареца Баранцова, но и всички служащи въ нашата артилерия.

Глава III.

На **21 Май**, на 11 часътъ вечерьта, Царьтъ, съпровожданъ отъ Наслѣдника Цесаревича и отъ великия князь Сергий Александровичъ, тръгна отъ Царско Село за дѣйствующата армия.

Императорскиятъ тренъ прѣмина руската граница на 24 май, часътъ по 9 вѣчерьта.

Както православното воинство, расположено вече на бивуакъ по румжнскитѣ полета, така и самитѣ румжни и дружно въстаналитѣ за освобождение на своята родина българи, чакаха съ нетърпение своя Царь-Освободитель. По всичкия пжть, отъ нѣколко дена вече ставаха приготовления за срѣщата на великия Монархъ. По румжнския пжть Негово Величество вървеше въ собственъ влакъ, на който механизмътъ бѣше така приспособенъ, че можеше свободно да се движи по какъвто да билъ тесенъ или широкъ пжть.

Велико дѣло бѣше прѣдприелъ Царьтъ на цѣла Россия и всѣки човѣкъ, по всичкото земелно пространство отъ Петербургъ до брѣговетѣ на Дунава, дълбоко съзнаваше и чувствуваше това.

Срѣщитѣ, които намираше Господарьтъ на всѣкадѣ, свидѣтелствуваха какъ единодушно се отзоваваше Россия на позива на своя царь.

Въ 9 ч. и 25 минути, Царьтъ пристигна въ Яшъ, поздравенъ още отъ далече отъ виковетѣ на народа, които се усилиха щомъ императорътъ

се показа на вратитѣ на вагона. Духовенството запѣ: „Благословенъ грядый во имя Господне“. Когато царьтъ излѣзе отъ вагона, Яшкий митрополитъ, като приближи съ кръста, произнесе поздравително слово, въ смисъль, че едновѣрната съ Россия румжнска земя, която е испитала надъ себе-си многовѣковното турско иго, сега се счита щастлива като срѣща русския монархъ, който иде на чело на своитѣ войски да освободи отъ това иго християнскитѣ народи на Истокъ. Подиръ това се испѣ многолѣтие за Царя, а прѣдставителитѣ на града поднесоха на царственния гость хлѣбъ-соль. Въ това врѣме ученицитѣ отъ Яшката гимназия въ строенъ хоръ испѣха на руски „Боже Царя храни“; дамитѣ и дѣцата посипаха съ цвѣтя пжтя на Н. Величество отъ вагона до салата.

Додѣто ставаха тия приготовления за захващане на войната, т. е. за минуване прѣзъ величественния Дунавъ, за тая неизбѣжна кървава драма, рускитѣ офицери и солдати бѣха успѣли вече да се отличатъ и да покажатъ своето мжжество, като бѣха пръснали монитора чрѣзъ отчаяна аттака съ малки миноноски, или съ сполучливи удари отъ прибрѣжнитѣ батерии; тѣ бѣха успѣли при пристиганието на обожаемия монархъ да украсятъ своитѣ гърди съ Георгевски кръстове.

Н. И. Височество Главнокомандующиятъ се намираше въ Браила, дѣто бѣха събрани и всички отличили се до това врѣме части, тъй като на 25 очакваха да стигне тукъ императорътъ. Отъ заранята на станцията се забѣлѣжваше необичайно движение. Деньтъ бѣше чуденъ, дори горѣщъ. На 1 ч. подиръ пладнѣ на станцията бѣха събрани за посрѣщането: Н. Височество Главнокомандующиятъ, Владимиръ Агежсандровичъ и Николай

Николаевичъ младий, Герцогитѣ Лайхтенбергски Николай и Сергий Максимилияновичъ, началникътъ на щаба на дѣйствующата армия — генералъ Непокоичицки, командирътъ на 11 армейски корпусъ — князь Шаховской съ щаба; Браилското началство на рускитѣ войски, мѣстнитѣ румжнски власти, градскитѣ прѣдставители, духовенството и грамадни тълпи народъ. Якутскиятъ пѣхотенъ полкъ съ бѣли гимнастически ризи и съ бѣли калжпи на шапкитѣ, бѣше построенъ безъ оржжие, край станцията, отъ двѣтѣ страни на пжтя, а подалеко стоеха хората отъ 5-та батарея отъ 11-та артилерийска бригада, тия сжщитѣ, които съ огъня на своитѣ четири леки топа, на 25 Априлий, положиха началото на нашитѣ военни дѣйствия и накараха два турски монитора да отстжпятъ съ поврѣди далеко въ Мачинския ржкавъ. Прѣзъ всичкото царуване на Царя, Якутскиятъ полкъ бѣше билъ щастливъ да се прѣстави на Н. Величество само веднъжъ въ Кримъ, въ 1855 год. На платформата при входа въ станционната сала, бѣхи построени матроситѣ отъ гвардейския и черноморския екипажи, на брой около 45 души, участници въ пръсването на втория турски мониторъ, а сжщо и четирма галванери, които бѣха работили на шлюпки, при минното заграждане на Мачинския ржкавъ. Всѣки отъ тѣхъ имаше знакъ за отличие отъ военния орденъ, а прѣдъ тѣхъ бѣха се нарѣдили офицеритѣ, които бѣха получили награди за своитѣ подвиги подъ Браила. Тука стоѣха: георгевскитѣ кавалери, лейтенантитѣ Дубасовъ и Шестаковъ, кавалеритѣ отъ ордена на Св. Владимиръ отъ 4 степень съ мечове: отъ румжнската войска майоръ Мурджеско и лейтенантъ Петровъ; кавалеритѣ отъ ордена на св. Анна 3 степень съ мечове: мичманитѣ Персинъ и Балъ; генералъ-майоръ Боресковъ; завѣдующиятъ мин-

нитѣ работи въ дѣйствующата армия капитанъ отъ 1-ви рангъ Рогуля и адютантътъ на главнокомандующия полковникъ Струковъ, които бѣха получили златно оржжие за храбрость, и други.

Императорскиятъ влакъ пристигна въ Браила въ единъ и нѣколко минути. Трудно е да си въобрази човѣкъ колко бѣше великъ въсторгътъ на войската! Какво дълбоко нравственно значение имаше тая минута! Царьтъ идеше да раздѣли съ своя народъ трудноститѣ, лишенията въ военно врѣме, скръбьта и радостьта. Той не бѣше още успѣлъ да излезе на платформата, и въ единъ мигъ всичкиятъ подъ прѣдъ вагона бѣше буквално затрупанъ съ цвѣтя. Въсторженитѣ викове на румжнскитѣ и гръцкитѣ жени се слѣха въ едно съ гръмогласното солдатско „ура!“ Като цѣлуна кръста и прие хлѣбъ—соль отъ руссите, които живѣятъ въ Браила, Императорътъ приближи до офицеритѣ, видимо трогнатъ отъ тоя приемъ. У всички на очитѣ неволно се явиха сълзи, като виждаха какъ единъ отъ най-могущитѣ монарси на свѣта, въ присжтствие на всички войници и чужденци, протягаше милостиво царственната си ржка на отличилитѣ се офицери и имъ благодареше за самоотверженитѣ подвиги. Слѣдъ това, като пристжпи до солдатитѣ и като се поздрави съ тѣхъ, царьтъ имъ благодари за службата. Царьтъ изволи да разговаря почти съ всички георгевски кавалери и, между друго, забѣлѣжи, че е писано на Селенгинския полкъ и на Якутския да се сражаватъ заедно съ моряцитѣ; по тоя начинъ тѣ се биха прѣимущественно въ Севастополь, по сжщия начинъ започнаха и сега Дунавската война. Като поблагодари за приема и като каза на солдатитѣ още веднажъ своето „царско спасибо“, Н. Величество влезе въ вагона, дѣто го

послѣдваха главнокомандующиятъ съ всичкитѣ велики князе.

Чу се свирката . . . и тренътъ тръгна при въсторженитѣ викове на войската и на народа. Дълго още стоеха всички на платформата и гледаха трена, който караше възлюбения Царь — Баща.

Царьтъ щѣше да спре въ Плоещъ, дѣто тренътъ трѣбваше да пристигне около осемь часътъ вечерьта. Тамъ му бѣше приготвенъ домъ, около който се бѣше расположила главната квартира. По цѣлия пжть, отъ желѣзницата до кжщата, стоѣха, на шпалери, безъ оржжие, войската: българскитѣ дружини, л.-гв. сводно-казашки полкъ и часть отъ собственния на Н. Величество конвой. Почетенъ караулъ при двореца бѣше поставенъ съ щандардъ отъ Терския конвоенъ ескадронъ и на желѣзопжтната платформа отъ 3-та дружина на българското опълчение, надъ която се развѣваше красивото знаме испратено отъ градъ Самара.

Тъкмо въ 7 ч. и 50 м. вечерьта пристигна на станцията Царскиятъ тренъ съ румжнски локомотивъ, на който бѣше прикрѣпенъ средъ зеленина и флагове щитъ съ русския държавенъ гербъ. Царьтъ, като излезе отъ вагона, благоволи да мине прѣдъ фронта на почетния караулъ и да приеме ординарцитѣ. Депутация отъ града поднесе хлѣбъ — соль и слѣдующия адресъ:

„Ваше Императорско Величество,

Нашиятъ градъ счита себеси най-щастливъ отъ всичкитѣ градове на Румжния, понеже на Провидѣнието било угодно да го ощастливи съ Вашето посѣщение. Ние сме неизразимо щастливи, че имаме величайшата честь да поздравимъ Ваше Императорско Величество посрѣдъ румжнския народъ, който Ви е толкова прѣданъ. И когато виждаме, че на побѣдоносенитѣ Ваши знамена се красува подписъ: *„за свободата на Источнитѣ народи“*,

когато виждаме Вашето безконечно великодушие и милосердие, — ние молимъ усердно Бога, да помогне и Той на Ваше Императорско Величество да сломи общия врагъ за слава на Россия и за свободата на источнитѣ народи. Да здравствува Русскиятъ Императоръ! Да здравствува Россия!"

Подиръ това владиката Панаретъ Рашевъ прочете на Императора адресъ отъ българитѣ отъ всички градове и села на Румжния.

„Ваше Императорско Величество,

Всемилостивий Господарю!

Ний, живущитѣ въ Румжния българи, които сме имали злочестината да напустнемъ своята мила родина и да търсимъ въ чужда земя убѣжище отъ насилията и гоненията на нашитѣ мжчители, — считаме себе-си сега най-щастливи отъ всички свои едноплеменници, че намъ се падна жребиятъ първи да срѣщнемъ свѣтлото Ваше лице, Великий Господарю, и съ благоговѣние да изразимъ прѣдъ нозетѣ на Ваше Императорско Величество безпрѣдѣлната благодарность, която чувствува цѣлиятъ български народъ, при мисъльта за високия подвигъ, прѣдприетъ по вашата Държавна воля отъ велика Россия само отъ любовь къмъ угнетенитѣ и страждущи братья, за осжществление на надѣждитѣ, които българитѣ отъ вѣка, по прѣдание, възлагатъ на православния русски Царь и на братския русски народъ, за своето избавление отъ тежкото робство."

На българското блюдо бѣше изрѣзанъ слѣдующия надписъ: „Возвеселихомся вси уповающіи на Тя и похвалимся о Тебѣ любящіи имя Твое. Великому Господарю царю Александру В. (II), държавному заступнику за българскій народъ — прѣбиващитѣ въ Румжния българи, май, 1877 г.".

Владиката прочете адреса съ сълзи на очитѣ и благослови Царя съ иконата на св. Константинъ

и Елена, която Царьтъ цѣлуна, като се пръкръсти. При поднасянето на хлѣбъ и соль, българитѣ дружно и възторжено извикаха: „да живѣе!"

По пжтя, прѣзъ улицитѣ, дамитѣ отъ украсенитѣ балкони хвърляха вѣнци и букети, а народътъ търчеше по каляската. Въ знакъ на найдълбока благодарность къмъ Императора, една жена хвърли въ каляската бѣлъ гължбъ, съ вързани крила, на шийката на който висеше хартийка съ поздравителинъ надписъ. Царьтъ го зе на колѣнетѣ си. (Тоя гължбъ го пазиха въ главната квартира прѣзъ цѣлитѣ шесть мѣсеци, додѣто Императорътъ стоя при армията, а слѣдъ това Н. Величество го отнесе съ себе-си въ Петербургъ).

Вечерьта всичкитѣ прозорци на кжщята бѣха илюминовани, и дълго се слушаха въ разнитѣ краища на града музика и радостни румжнски и български пѣсни. Никога не е бивало въ Плоещъ такъвъ праздникъ.

На слѣдующия день, **26 Май**, на пладнѣ, Н. Величество изволи да приеме румжнския князь Карлъ и му прѣдстави своята свита, при което царьтъ и всички присжтствующи лица отъ императорската фамилия имаха на гърдитѣ цѣпьта отъ ордена на Хехенцолернцския домъ.

Слѣдъ това, Н. Величество излезе на конь, придруженъ отъ Наслѣдника, Главнокомандующия, всичкитѣ велики князе, министритѣ и многобройна свита, за да направи прѣгледъ на токощо пристигналия свой почетенъ конвой.

Глава IV.

Тука трѣба да пръкъснемъ прѣдидущия разказъ и да кажемъ нѣколко думи за почетния конвой на Царя.

Почетния конвой е живѣлъ почти неразлжчно съ своя Господарь; той е прѣдставитель на възлюблената на Царя гвардия, билъ е най-блиския свидѣтель на ония лишения и трудове, които Царьтъ е прѣнесълъ прѣзъ своето прѣбивание при Дунавската армия. Не веднажъ той е отивалъ при своитѣ любимци да подѣли съ тѣхъ своитѣ радости и скърби! Ето защо е необходимо да запознаемъ читателя съ тия избранници.

Нека припомнимъ пристигането на Царя въ Петербургъ слѣдъ обявяването на войната и подписването на манифеста отъ 12 Априлий въ Кишеневъ. Не лесно бѣше за гвардията да се помири тогава съ мисъльта, че тя нѣма да земе участие въ тая священна война! Мрачнитѣ лица на офицеритѣ и солдатитѣ говореха за себе. Н. Величество, като отгадаваше мислитѣ имъ по погледитѣ имъ, още на станцията имъ каза нѣколко думи, съ цѣль да имъ придаде бодрость и да всели въ тѣхъ нѣкакви надежди на бждщето. Слѣдъ това Царьтъ скоро се рѣши, за утѣшение на старата гвардия, да сформирова особенъ, малъкъ отрядъ, отъ прѣдставители отъ всичкитѣ полкове и отдѣлни батальони, като го прѣдназначаваше

да стои при него лично и да служи за охрана на главната квартира. Тоя отрядъ и получи именование почетенъ конвой.

Обрадвана отъ тая велика милость на Царя, гвардията ликуваше. Веднага се пристжпи къмъ изборъ на най-добритѣ люде отъ полковетѣ (по 16 отъ всѣки пѣхотенъ, по 4 отъ всѣки отдѣленъ батальонъ и по 6 отъ кавалерийския полкъ). Сапернiятъ батальонъ отъ леибъ — гвардията даде единъ взводъ отъ 30 души. Въ отряда участвуваха и солдати отъ армейскитѣ полкове, на които Н. Величество бѣше шефъ. Въ саперния взводъ и кавалерийския полуескадронъ влѣзаха люде отъ гвардейскитѣ пѣши и конната артилерийска бригада.

Общото командуване на отряда бѣше възложено, по Височайше повеление, на флигель — адютанта полковника Озерова отъ Прѣображенския полкъ на лейбъ — гвардията; началството на сводната рота бѣше повѣрено на най-стария отъ ротнитѣ командири на Павловския полкъ, флигель — адютанта капитана Ендена. Другитѣ офицери бѣха назначени по жребие: въ пѣхотна рота по единъ отъ всѣка бригада отъ гвардейскитѣ дивизии, а въ полуескадрона — по единъ отъ всѣка кавалерийска дивизия. Освѣнъ това, отъ саперния батальонъ, отъ пѣшитѣ и отъ конната артилериска бригада — още по единъ.

На 11 Май Царътъ изволи да прѣгледа цѣлия отрядъ на разводния площадъ, и на 14 вѣчерьта тръгна единъ ешлонъ, а на 13 май вѣчерьта — другъ, за театра на военнитѣ дѣйствия. Съ голѣмо тържество испрати гвардията своитѣ прѣдставители, безъ да подозира че слѣдъ 3 мѣсеци и тя ще тръгне за бойното поле.

Врѣмето бѣше твърдѣ мрачно, студено; старитѣ хора въ Петербургъ не помнеха дори другъ

пжть да е минувалъ ледъ по Нева втори пжть на 13 Май.

По цѣлия пжть на Гвардейския отрядъ народътъ е оказвалъ радушие, а въ Вилна, Казятинъ и Жмеринка били приготвени раскошни угощения. На 23 Май по 9 ч. вѣчерьта отрядътъ е миналъ русската граница при Унгени; неволна тжга е стягала сърдцето, и хората, като се помолили за послѣденъ пжть на родна земя, зели бучки отъ нея въ нарочно съшити торбички.

Съгласно съ маршрута, сводний отрядъ трѣбаше да стигне въ Плоещъ прѣди Царя, но разни прѣпятствия по желѣзния пжть не му дали възможность да испълни тая заповѣдь. Императорскиятъ тренъ го прѣварилъ въ Текучъ, дѣто при отряда се присъединили 1 офицеръ, 1 унтеръ — офицеръ, 1 музикантъ и 13 солдати отъ Лейбъ Бородинския на Н. Величество полкъ.

Румжнитѣ срѣщали гвардейцитѣ съ голѣма тържественость, навсѣкадѣ на станциитѣ свирила музика и дамитѣ поднасяли цвѣтя.

На 26, по 10 ч. зараньта, почетниятъ конвой пристигна най-сетнѣ въ Плоещъ. Едва хората бѣха успѣли да извадятъ обоза, и пристигна пратеникъ отъ главната квартира съ извѣстие, че Царьтъ сега излиза да посрѣщне конвоя и да го прѣгледа. Отрядътъ на бързо се отправи за града. Деньтъ бѣше прѣвъсходенъ.

Пръвъ срѣщна отряда Н. Височество Главнокомандующий. Като се поздрави съ хората, той поведе своитѣ стари питомци къмъ двореца. Скоро се показа отдалече голѣма свита,—идеше на конь имтераторътъ. Като измина още нѣколко сажена, отрядътъ се спрѣ и приготви се да поздрави Господаря. Н. Величество подробно разгледа хората и изволи да распита за причинитѣ, които сж задръ-

жали отряда по пжтя. Послѣ, като се отмѣсти на страна, Той пропусна край себе-си отряда.

Конвоятъ се прѣдстави на Негово Величество въ прѣвъсходенъ видъ, при всичко че не бѣха му дали достатъчно врѣме да се оправи отъ похода. Високитѣ гвардейци направиха приятно впечатление на гражданитѣ; и наистина, тѣ бѣха отборъ хубавци, юнакъ до юнака.

Като похвали за бодрия видъ своитѣ възлюблени дѣца, императорътъ се върна въ двореца, а главнокомандующиятъ поведе отряда на бивуакъ.

Рѣзката промѣна въ образа на живота, масса нови впечатления, непознатата страна съ нейния топълъ климатъ, хубавото и непонятно бждще — всичко това естественно завъртяваше главата на новопристигналитѣ. Тѣ се радваха, че сж дошли най-сетнѣ до мѣстото и че, може-би, скоро ще могатъ да испитатъ онова необяснимо още до сега за тѣхъ чувство, което се ражда само въ сражението.

Войникътъ, който тръгва въ походъ, всѣкога е убѣденъ, че нѣма да се върне живъ у дома си, и забѣлѣжително е, че това убѣждение сжществува у всѣкого, безъ исключение. Изберете който щете полкъ и попитайте по редъ хората: мисли ли нѣкой отъ тѣхъ, какъ ще му бжде добрѣ да се върне у дома си съ гърди накичени съ знакове за отличие? Никой. А свикне ли веднажъ солдатинътъ съ мисъльта, че тъй или инакъ той непрѣменно ще умре, то той е способенъ въ сражението за нѣща невѣроятни. У него живѣе тогава само едно желание: да умре слѣдъ като повали съ ржката си нѣколко неприятели.

На офицера, който е посветилъ своята младость да изучава военното искуство, който се е напрактикувалъ въ мирно врѣме, иска се да воюва,

за да испита себе-си и да познае онова чувство, за което споменахме по-горѣ.

Съзнанието на своя дългъ и патриотизмътъ раждатъ, у първитѣ както и у вторитѣ, непрѣодолимо желание да попаднатъ по-скоро въ сражение.

Колкото и да се искаше на тая сводна гвардейска рота, но тя бѣше увѣрена, че не скоро ще ѝ доде редъ, толкова повече че още у дома ѝ прѣдсказваха пълно бездѣйствие на театра на войната.

Ротата трѣбаше да се расположи на бивуакъ не далече отъ двореца, въ градината на единъ частенъ владѣлецъ, на доволно влажно мѣсто. Негово Величество Главнокомандующиятъ, като ги доведе до назначения пунктъ, събра офицеритѣ и обяви, че Царьтъ е заповѣдалъ: сводната рота да вземе участие при прѣдстоящето прѣминуване на Дунавъ.

Тая заповѣдь бѣше така неочаквана за всички, чи единодушно „ура“ накара главнокомандующия да спре своята рѣчь.

Слѣдъ това главнокомандующиятъ заповѣда въ сѫщия день да хвърлятъ жребий между офицеритѣ и солдатитѣ, за да се раздѣли ротата на двѣ полу-роти. Първата трѣбваше до бѫде готова при първо искане и да участвува въ прѣминуването на Дунавъ, а втората — въ слѣдующето голѣмо дѣло.

Въ това врѣме императорътъ сѣдеше на трапеза, за да закуси, дѣто се затече сѫщо и главнокомандующиятъ.

Не изведнажъ дойдоха офицеритѣ на себе-си; никой не мислеше вече по-скоро да се устрои и да лѣгне да си отдѫхне; това никому не идеше на умъ.

„Двѣ полуроти, едната за прѣминуване на Дунавъ, другата за слѣдующето голѣмо дѣло, ... да бждемъ готови да тръгнемъ при първа заповѣдь ...“, ето какво повтаряха всички.

Додѣто началникътъ на отряда флигелъ — адютантътъ полковникъ Озеровъ отдаваше заповѣдь, офицеритѣ, расположени на трѣвата, водеха оживленъ разговоръ за вѣстьта, която ги бѣше зарадвала и съобщаваха единъ другиму своитѣ лични прѣдположения.

Скоро подиръ закуската, великий Князь Николай Николаевичъ дойде вторично на бивуака на почетния конвой.

„Душевно се радвамъ че ви виждамъ тукъ, прѣдставители на гвардията“, каза Негово Височество на офицеритѣ и слѣдъ това, като поговори съ солдатитѣ, той бѣше тръгналъ къмъ исходната порта, когато видѣ императора, че иде съ наслѣдника къмъ сводната рота.

На хората се заповѣда по-скоро да се наредатъ по полкове.

Царьтъ, като обходи фронта, обяви на солдатитѣ за скорошното имъ участие въ първото дѣло и изрази надѣжда че ще запазятъ славата на своитѣ части.

Неумолкаемо „ура“ бѣше отговорътъ на тия царски думи.

Като събра офицеритѣ, Царьтъ каза:

„Като искамъ да ви дамъ възможность да участвувате въ сраженията, Азъ раздѣлихъ отряда на двѣ половини. Въ начало ще иде първата при минуването на Дунавъ, а послѣ другата въ друго дѣло. Мисля, че това нѣма да бжде неприятно за васъ.“

Офицеритѣ, като се поклониха ниско, исказаха на Царя своята готовность да умратъ за него и за скжпото отечество.

„Бѣхъ въ това увѣренъ, — прибави Царьтъ. — Вчера видѣхъ Дубасова и Шестакова, — прибави той, — благодарихъ имъ за геройския подвигъ, и главно за това, че испълниха своя дългъ.“

Слѣдъ това, като се прости съ офицеритѣ, Царьтъ излезе изъ градината.

Трудно е да си въобразимъ, въ какво добро настроение бѣха тоя день офицеритѣ и солдатитѣ, въпреки умората слѣдъ похода. Вечерьта стана хвърлянето на жребие.

Догоряющето слънце хвърляше вече своитѣ слаби лжчи, росата на гъстъ слой се растилаше по земята, разгорѣлитѣ огнйове свѣтлѣеха, а солдатитѣ не можѣха още да се споразумѣятъ помежду си.

„Чия е рѣшетката? Чий е орелътъ?! Хвърляй по-високо! На̀ така; сполучи!“ викаха гвардейцитѣ.

Офицеритѣ, насѣдали на земята и съ сложени въ фуражката билети, слѣдеха съ напрѣгнато внимание за всѣка ржка, която се спущаше вжтрѣ. Адютантътъ записваше номерата.

Но ето всичко е свършено, сждбата е рѣшена!

Началникъ на първата полурота е флигель-адютантътъ полковникъ Озеровъ, на втората — флигель-адютантътъ капитанъ Енденъ.

Веднага се даде заповѣдь да раздѣлятъ хората на полуроти. Слѣдъ това всѣка полурота биде раздѣлена на 4 взвода, които се расположиха на бивуакъ по нумера едната задъ тила на другата. Къмъ полунощъ всичко се успокои. Догоряющитѣ огнйове едва блѣщукаха въ темнината. . . . Небето, обсипано съ милиярди звѣзди, не наумѣваше вече темното, сиво небе на родния Петербургъ. Нищо не наумѣваше родината, тя оставаше далече, далече. . . .

Глава V.

На **27 Май**, по 10 и $^1/_4$ зараньта, Н. Величество излезе отъ Плоещъ за да посѣти Княза Карла въ Букурещъ. Придружаваха Царя: Наслѣдникътъ, главнокомандующий, великитѣ князе Владимиръ и Николай Николаевичъ младий, князетѣ Романовски, герцогитѣ Лейхтенбергски Николай и Сергий Максимилияновичъ, господарственний Канцлеръ Князь А. М. Горчаковъ, министрътъ на двора графъ А. В. Адлербергъ, военний министръ генералъ — адютантъ Д. А. Милютинъ, жандармский шефъ генералъ — адютантъ Н. В. Мезенцовъ, дежурнитѣ офицери на Царя и на великитѣ князе.

Поздравленията почнаха още по пжтя, дѣто на една отъ станциитѣ се набра при императорскиятъ вагонъ многочисленна група мѣстни селепи въ пъстри празднични прѣмѣни. Тука бѣха и стари и млади и всички съ радостни викове простираха своитѣ ржцѣ съ букети отъ цвѣтя. Царьтъ собственноржчно приемаше отъ всѣкиго отъ тѣхъ букетитѣ съ изражение на благодарность.

Всичкитѣ улици на Букурещъ, украсени въ тоя знаменателенъ день, още отъ зараньта се пълнеха съ тълпи народъ. На всѣкадѣ бѣха устроени мѣста за зрителитѣ; общо веселие, необикновенна радость бѣха обхванали населението и нѣмаше прѣдѣлъ на народния ентусиязъмъ. По стѣнитѣ и прозорцитѣ на магазинитѣ се красуваха надписи на русски езикъ: „Да живѣе Царь Александръ!“

„Да благоденствува Россия!“ „Ура!“ и т. н. Музики свирѣха на всички жгли.

Тренътъ пристигна на станцията часътъ на 11 и 55 м. Тукъ бѣше построенъ почетенъ караулъ съ хорътъ на музиката отъ 2-ия хусарски полкъ. Веднага се раздадоха звуковетѣ „Боже Царя храни“ и златниятъ румжнски орелъ на красивъ щандартъ се наведе прѣдъ Императора. Князь Карлъ, съ русски ордени, заедно съ княгиня Елисавета, срѣщна Царя при излизането му отъ вагона. Окржжаваха ги придворнитѣ дами, румжнскитѣ генерали, личнитѣ адютанти на Княза и министритѣ. Негово Величество, като ги поздрави, подаде ржка на Княгинята и заедно съ Нейно Височество мина прѣдъ фронта на почетния караулъ. При входа въ залата излезе напрѣдъ прѣдсѣдательтъ на румжнското Народно Събрание, г. Росети и произнесе на французски поздравително слово: „Господарю! — каза той въ заключение— позволете на свободна Румжния широко да раствори своитѣ врати прѣдъ своя Освободитель.“ Прѣдставителитѣ на града, заедно съ поздравителнитѣ рѣчи, поднесоха на Н. Величество хлѣбъ — соль; сжщото направиха румжнското духовенство и букурешкото българско общество. Царьтъ изслуша съ особенно внимание адреса на послѣднитѣ. Букурешкиятъ митрополитъ благослови Императора съ Кръста и Евангелието. Подиръ това Царьтъ се обърна съ милостиво привѣтствие къмъ нашитѣ русски сестри милосердни, които бѣха не прѣди много пристигнали въ Букурещъ и които сжщо се намираха на станцията.

Въ раскошно украсена зала Князъ Карлъ прѣдстави на господаря цѣлата си свита, министритѣ, а въ широкия, свѣтълъ коридоръ една депутация отъ русски расколници срѣщна Н. Вели-

чество съ хлѣбъ — соль и поднесе образа на Св. Николая чудотворца.

Като излезе отъ станцията, Царьтъ даде мѣсто въ парадното ландо на княгиня Елисавета и самъ седна наредъ съ Нейно Височество, а отсрѣща сѣднаха великитѣ князе Владимиръ и Георгий Александровичь. Въ слѣдующето ландо сѣднаха наслѣдникътъ съ Главнокомандуюшия и Князь Карла. Екипажътъ на Н. Величество бѣше заобиколенъ отъ конната свита на Князь Карла и се съпровождаше отъ единъ полуескадронъ жандарми. Екипажитѣ бѣха длъжни да вървятъ полека, до толкова тѣснитѣ букурешки улици бѣха прѣпълнени съ народъ. Никакви срѣдства, зети отъ полицията, неможѣха да одържатъ напора на въсторжената тълпа, която хвърляше шапкитѣ си на въздуха и викаше: „Да живѣе славната армия на освободителитѣ!“ Дамитѣ и дѣвойкитѣ отъ балконитѣ и отъ прозорцитѣ махаха съ кърпи, хвърляха множество букети, така че каляската на Царя буквално се засипа съ цвѣтя.

Прѣдъ двореца имаше почетенъ караулъ отъ Егерския полкъ, който мина съ церемонияленъ маршъ по отдѣления прѣдъ Царя, когато Той излѣзе отъ екипажа.

Слѣдъ като пристигнаха всичкитѣ членове отъ Императорскиятъ Домъ, веднага прѣдложиха закуска.

Звонътъ на камбанитѣ не замлъкна прѣзъ всичкото врѣме додѣто Царьтъ стоя въ Букурещь.

Скоро слѣдъ закуската Н. Величество, придруженъ отъ Княза и Княгинята, се отправи къмъ желѣзнопжтната станция, всредъ такъвъ пакъ силенъ въсторгъ на тълпата и на 2 и $^1/_4$ подиръ пладнѣ отпжтува отъ Букурещъ за Плоещъ.

На **28 Май**, Н. Величество слуша божественна литургия въ църквата Успѣние на Св. Богороди-

ца, послѣ което отъ единъ взводъ отъ сводната рота на почетния конвой, подъ командата на капитана отъ Л. гв. Семеновски полкъ, Чекмарева, се направи церковенъ парадъ. Н. Величество изволи да прѣгледа на походенъ маршъ 35-та пѣхитна дивизия.

Едва се свърши парада, надъ града се изсипа страшенъ порой съ буря, което освежи въздуха, подиръ нѣколко уморително — горѣщи дни, но пъкъ съвсѣмъ разстрои, отнесе и разми нѣколко бивуака, въ това число и бивуака на почетния конвой и не скоро се оправиха солдатитѣ отъ внезапната буря.

Часътъ на 6 вечерьта Н. Величество посрѣщна на желѣзнопжтната станция пристигналитѣ въ Плоещъ Князь и Княгиня румжнски, които, слѣдъ като обѣдваха у Царя, завърнаха се въ Букурещъ.

На **29 Май**, Императорьтъ отиде да разгледа бивуацитѣ на частитѣ, расположени въ околностьта и да разузнае, не страдаятъ ли войскитѣ отъ вчерашния порой.

На **31 Май**, тръгна сводната гвардейска полурота отъ Плоещъ. На съмване цѣлиятъ бивуакъ бѣше на кракъ.

Приближаваше се часътъ на раздѣла не само врѣменна, но за нѣкои и вѣчна. Прощаването между офицеритѣ и солдатитѣ отъ двѣтѣ полуроти бѣше наистина трогателно. За споменъ на прѣкаранитѣ заедно дни, офицеритѣ се снеха заранья на фотографическа група. Солдатитѣ, вземени отъ различни полкове, не бѣха, разбира се, още успѣли да се сплотятъ дружно за кратко врѣме. Сега жребиятъ раздѣляше дори и тѣхъ помежду имъ.

Колкото и да е тжженъ самъ по себе моментътъ за раздѣла, но бѣше весело да гледашъ тия юнаци гвардейци, които се цѣлуваха съ усмивка на лицето и не испущаха и тука удобния случай да се пошегуватъ.

Часътъ на 11 и $^1/_2$ заранья, полуротата тръгна отъ бивуака. При вратитѣ на двореца срѣщна ги Императорътъ. Като ги поздрави, Н. Величество пожела на солдатитѣ щастливъ пжть и благополучно връщане, а на офицеритѣ каза: „До скоро виждане, господа", при което на полковника Озерова подаде ржка.

На станцията пристигнаха, за да се простятъ съ полуротата, Наслѣдникътъ, Главнокомандующий и великий Князь Владимиръ Александровичь.

Народъ се бѣше събралъ много, за да погледа за послѣденъ пжть едритѣ и красиви гвардейци.

Като се обърна къмъ солдатитѣ, главнокомандующий каза:

„Надѣя се, че ще се покажете юнаци и както съ стрѣлбата така и съ поведението си ще докажете, че сте достойни за избора на вашето началство, и ако заповѣдамъ да идите на щикъ, то съ радость ще ме чуете".

Слѣдъ това, като пожела на офицеритѣ щастливо връщане, Негово Височество подаде всѣкиму ржка.

При викове „ура" отъ щастливата полурота, Главнокомандующиятъ съ Наслѣдника и великия Князь Владимиръ Акександровичь се качиха на каляската и се върнаха въ града.

На 31 се получи телеграма, че сръбскиятъ Князь Миланъ ще стигне на 2 Юлий въ Плоещъ, придруженъ отъ г. г. Ристича, Протича, Лешанина и Хорватовича.

Плоещъ захвана по малко да пустѣе и чувствуваше се, че скоро ще стане минуването на Дунавъ, но кога и дѣ, буквално никой не знаеше, и своитѣ намѣрения Главнокомандующиятъ криеше дори отъ най-приближенитѣ лица.

Глава VI.

Още въ началото на Май мѣсецъ русскитѣ войски замѣстиха окончателно на Дунавъ румжнскитѣ части. Нашата обсадна артилерия бѣше доставлена на 7 Май почти на всички важни пунктове по брѣга, дѣто бѣха почнали да правятъ насипи за батериитѣ. Отъ 8 Май се почнаха по цѣлата линия артилерийски и пушечни прѣстрѣлки между двата брѣга на Дунавъ, и главно въ Турно-Мугурели, въ Джурджево и Олтеница. Бомдардировк та на неприятеля не ни причиняваше вреда. Но по долний Дунавъ, подиръ пръсването на втория мониторъ, царуваше пълно затишие и никакъ не се забѣлѣжваше присжтствие на турски войски, но срѣщо Каларашъ, Олтеница, Джурджево и Турно-Мугурели се съглеждаше у противника оживлена дѣятелность по устройството на доволно силни батерии. Като се сждеше по извѣстията, които идеха по нѣкога отъ другия брѣгъ, турцитѣ били смутени и за това гледали да се укрѣпятъ колкото се може по-силно.

Кждѣ срѣдата на мѣсецъ Май се видѣ, че турцитѣ поставятъ по цѣлия брѣгъ пикети, отъ 30 души ириблизително всѣки, на разстояние 3 верста единъ отъ други, и устрояватъ между тѣхъ съобщения чрѣзъ телеграфъ. Най-близкитѣ резерви, както се слушаше, се намирали на растояние отъ единъ и половинъ до два верста

задъ тия пикети. Водитѣ на Дунавъ, на Серетъ и на Алута продължаваха силно да се подигатъ, вслѣдствие на изобилни дъждове въ Карпатитѣ.

Слѣдъ това почнаха да се показватъ турски броненосци. На 14 Май румжнитѣ съгледали въ Корабия единъ броненосецъ, но взаимната прѣстрѣлка се свършила съ това, че нашитѣ гюллета се пръснали на палубата и броненосецътъ веднага се отдалечилъ на шесть верста нагорѣ по Дунава, дѣто и останалъ прѣзъ нощьта, като хвърлилъ котва. На слѣдующия день се появили пакъ тамъ два броненосца, които почнали съ насъ силна прѣстрѣлка и толкова се приближили до брѣга, че станало нужда за спасение на нашитѣ баржи да се дѣйствува дори съ пѣхотенъ огънь. По петь часа подиръ пладнѣ противникътъ се отдалечилъ отъ Корабия, при което единъ отъ броненосцитѣ отплувалъ нагорѣ а другиятъ на долѣ по Дунава и двата се спрѣли на разстояние около десеть верста единъ отъ други. Нашитѣ кораби и баржи понесли твърдѣ чувствителни повреди. На 17 Май голѣмиятъ броненосецъ се приближилъ до нашата фламундска позиция, но скоро се обърналъ по форватера и мирно миналъ край нашитѣ батерии. Нашитѣ охотници минавали почти всѣка нощь на противния брѣгъ.

Само отъ 19 Май водата въ Дунавъ почна да спада, но твърдѣ бавно. Тоя день забѣлѣжили особенно движение въ Никополъ, което дало поводъ да се прѣдполага, че тамъ строятъ нови батерии. Броненосцитѣ цѣлъ день се движили на горѣ и на долѣ по Дунава, но безъ да излизатъ, обаче, изъ границитѣ на градската прибрѣжна черта. Като настжпила нощьта, до фламундскитѣ батерии се появили нѣколко турски лодки, съ разузнавателна цѣль, но не успѣли въ това.

До 22 Май турцитѣ обстрѣлваха нашитѣ позиции при Фламунда, Турно и Корабия, а на 23 тѣ първи почнаха да бомбардиратъ Джурджево отъ Русчукъ. По добититѣ свѣдения, въ Русчукъ е имало 30000 турци. На 24 турцитѣ пакъ откриха упорна бомбардировка отъ Видинъ срѣщо румжнскитѣ батерии въ Калафатъ, но силна буря принуди и двѣтѣ страни да спрятъ канонадата. На 25 Май по всичкитѣ прибрѣжни пунктове ставаха неголѣми прѣстрѣлки. Въ Никополъ неприятельтъ продължаваше да издига нови батерии, а при Калафатъ се опита да направи дессантъ, но тия опити бидоха успѣшно отблъснати отъ румжнитѣ.

На 26 Май открихме че е сжществувала тайна телеграфна кореспонденция между Русчукъ и Джурджево. Тъй като по-голѣмата часть отъ жицата бѣше потопена въ Дунава, то при висока вода телеграфътъ можеше да дѣйствува напълно свободно; но щомъ зе да спада водата, въ разни мѣста отъ рѣката зеха да се виждатъ върхове отъ стълбове съ фарфорови чашки и съ жици. Капитанитѣ Масловъ и Албертовъ, съ нѣколко доброволци, отпжтуваха прѣзъ нощьта съ ладия и уничтожиха телеграфа.

По долний Дунавъ въ това врѣме ставаше слѣдующето:

На 22 Май главнокомандующиятъ заповѣда на капитана отъ 1-ия рангъ Рагулъ да загради Мачинския ржкавъ въ горното му течение, така както прѣди нѣколко врѣме бѣше заграденъ въ своето устие, а така сжщо да се потопятъ мини и въ голѣмия Дунавъ, около Хирсово. Слѣдъ петь деня подготовителнитѣ работи бѣха свършени и нашитѣ моряци почнаха своитѣ дѣйствия, при найтрудни условия, подъ огъня на неприятеля и прѣдъ множество параходи и кораби.

На 28 Май турцитѣ отъ Русчукъ откриваха два пжти артилерийски огънь противъ нашитѣ саперни работи въ Джурджево, но тѣ не ги прѣкратиха. На 1 Юний, на долния Дунавъ, при Гечетъ срѣщу Браила, ние свършихме безпрѣпятственно своитѣ батерии и поставихме тамъ орждия.

Това е краткиятъ прѣгледъ на нашитѣ дѣйствия на Дунавъ прѣзъ мѣсецъ Май и въ какво положение се намирахме до пристигането на Господаря въ Плоещъ.

Н. Величество почти всѣки день излизаше отъ Плоещъ за да прѣглежда пристигналитѣ части, бивуацитѣ имъ и правеше прѣгледи на маршъ.

На **1 Юний** пристигна въ главната квартира англійскиятъ воененъ агентъ г. Велеслей.

На **2 Юний** пристигна въ Плоещъ военниятъ агентъ на Япония, подполковникъ Сего-Иозамо, заедно съ секретаря на японското посолство.

Вчера тръгнаха отъ тука българскитѣ дружини, а днесъ лейбъ-казацитѣ. Князь Черкаски се прости съ Царя и прѣмина въ Букурещъ съ своя щатъ отъ служащи по Червения Кръстъ и по бждѫщето гражданско управление на България.

На **3 Юний**, часътъ по 4 подиръ пладнѣ, Царьтъ се отправи съ Наслѣдника и Великитѣ Князе на обѣдъ въ Котрочени, дворецъ на румжнския Князь въ околностьта на Букурещъ, отъ дѣто въ 10 и $^1/_2$ часа вечерьта се завърна въ Плоещъ.

При канонадата на Олтеница, имахме единъ солдатинъ раненъ и биде повредено едно орждие, гранатата влезе право въ амбразурата и удари тъкмо въ жерлото на топа. Водата въ Дунавъ спадаше, ако и медленно, но постоянно; тя бѣше още 16 фута по-високо отъ нормалния уровенъ.

На **4 Юний** пристигна въ Плоещъ Князь Миланъ придруженъ отъ г. г. Ристича, Протича, Лешанина и Хорватовича. Сърбский Князь биде посрѣщнатъ на станцията отъ Тѣхни Височества Главнокомандующий и Николай Николаевича младий. Отъ дебаркадера Князь Миланъ веднага отиде да се прѣдстави на Императора. Той изрази на Н. Величество благодарность за себе-си и за сръбския народъ, който дълбоко цѣни личното благорасположение къмъ него на Всероссийския Императоръ, и за оказаната отъ Россия помощь на Сърбия въ врѣме на войната, и особенно за намѣсата на Императора, която, подиръ поражението при Данишъ, спаси Сърбия отъ понататъшното нахлуване на турцитѣ. Подиръ обѣда Князь Миланъ замина за Букурещъ, дѣто си размѣниха визата съ Князь Карла.

Напълно благосклонний приемъ, който се направи отъ Царя на Князь Миланъ, остави както у самия Князь така и у лицата, които го придружаваха, най-отрадно, испълнено съ свѣтли надѣжди, впечатление.

Миналата нощь доброволцитѣ отъ Изюмския Хусарски полкъ, подъ командата на подполковникъ Волкенау, отплуваха на осемъ лодки къмъ неприятелския брѣгъ, по-горѣ отъ Силистра и успѣха да разгледатъ расположението на противника, но на съмване ги забѣлѣжиха и бѣха принудени да се върнатъ назадъ подъ силенъ огънь, като загубиха единъ хусаръ убитъ и четирма ранени.

Уровенътъ на водата въ Дунавъ е 15 $^3/_4$ фунта по-високо отъ нормалния.

На **6 Юний** — турцитѣ на брой 800 души излѣзоха на нашия брѣгъ близо до Турно-Могурели и заловиха румжнския скотъ, който пасеше. Пристигналитѣ части отъ Вознесенскитѣ улани,

отъ казацитѣ отъ 8-я полкъ и една рота отъ тамбовския пѣхотенъ полкъ отбиха по-голѣмата часть отъ заловения скотъ и испждиха турцитѣ, при което послѣднитѣ изгубиха осемъ души, а нашитѣ — двама, единъ казакъ и единъ уланинъ бидоха ранени.

На **7 Юний** — капитанътъ отъ 1-ви рангъ Новаковъ, съгласно заповѣдьта на Главнокомандующия, пристжпи къмъ загражданото на Дунавъ по всичката дължина на рѣката, отъ Русчукъ до село Корабия.

На **8 Юний** — загражданото е свършено. Моряцитѣ работеха мимо нападението на монитора, който не се удаде на лейтенанта Скридлова да го пръсне, и мимо непрѣкжснатия огънь на пѣхотата и на батерията, която стрѣляше отъ триста сажена разстояние.

Великий Князь, като прѣдполагаше да мине Дунавъ не по-кжсно отъ 12 Юний, заповѣда на генерала Циммермана да направи демонстративенъ дессантъ на долний Дунавъ, на 10 Юний, съ тая смѣтка, че неприятельтъ, като види, че прѣминуването на Дунавъ е свършенъ фактъ, ще побърза да дигне противъ Циммермана значителни сили и, по такъвъ начинъ, неволно ще ослаби себе-си на непознатий нему пунктъ, дѣто ще стане главното минуване. Генералъ Циммерманъ, като зе прѣдъ видъ голѣмата висота на водитѣ, намѣри че неможе да се мине въ назначения день, и за това помоли Главнокомандующия да отложи прѣдприятието до спадането на водитѣ; но великий Князь настойчиво потвърди своята заповѣдь и прибави, че за него съвсѣмъ необходимо е да се мине Дунавъ при Браила непрѣменно на 10 Юний. Тогава на генерала Циммермена не оставаше друго освѣнъ да употрѣби

всички мѣрки и усилия за испълнение на задачата.

Вѣчерьта Главнокомандующиятъ отиде при Царя.

„Утрѣ отивамъ въ Букурещъ, за да уредя всичко съ Князь Карла, каза великий Князь, — но това пжтуване трѣбва да остане скрито отъ всички“.

Царьтъ слушаше съ удивление и съ внимание Главнокомандующия. Послѣ, като помоли Н. Величество никому рѣшително да не говори за това, тъй като въ Плоещъ има много шпиони и успѣхътъ ще зависи отъ незнанието на турцитѣ за пункта дѣто ще бжде минатъ Дунавъ, Н. Височество се уговори съ Царя, че той ще казва, какво Главнокомандующиятъ е заминалъ за Браила.

„Като се ползувамъ отъ твоя тренъ, който стои въ Букурещъ, продължи виликий Князь, азъ ще излеза отъ тамъ, когато бжде нуждно, за което ще ти извѣстя съ телеграма, и тая депеша да не издаде пункта, трѣбва да се съгласимъ за нѣкоя условна фраза. На крайната станция ще ни чакатъ коне и, като сѣднемъ въ каляска, ще стигнемъ на мѣстоназначението“.

Н. Величество, като изслуша Главнокомандующия и като се условиха за всичко, отпусна великия Князь съ благословение.

Турцитѣ имаха много способи и срѣдства, за да слѣдятъ за нашитѣ движения и да отгадаватъ намѣренията на Главнокомандующия. Много пжти великий Князь е ималъ случай да се убѣди въ това, по кореспонденциитѣ и телеграмитѣ въ чуждитѣ вѣстници. Често способствуваха за това нашитѣ дипломатически сношения съ Англия, договоритѣ по нѣкои статии и въпроси. Постоянното присжтствие на Главнокомандующия въ

Плоещъ, донесенията, които пристигаха тука, слуховетѣ за командировки на приближени лица и т. н. служеха за указания на ония, които се стараеха да разузнаятъ плана на Н. Височество и неволно, може-би, тѣ прѣдугаждаха по тоя начинъ неговитѣ намѣрения.

На Н. Височество бѣше нуждно да се скрие отъ хиляди очи, които слѣдеха за всѣко негово движение и слово и Н. Височество мисленно състави цѣлъ планъ, който не се знаеше и неможеше да се прѣдвиди отъ никого.

На **9 Юний** стана въ Плоещъ окончателно съглашение за съвмѣстно дѣйствие на русската и румжнска армии. Прѣговоритѣ се водеха отъ 30 Май.

Царьтъ срѣщна на желѣзнопжтната станция великия Князь Алексей Александровичь, който идеше въ дѣйствующата армия. Нему се прѣдполагаше да възложатъ главното управление на морскитѣ команди по Дунавъ.

Главнокомандующиятъ, така да се каже, изчезна отъ града. Тръгването му, придруженъ само отъ три лица: великий Князь Николай Николаевичь младий, началника на щаба и помощника му генерала Левицки, стана така скритно и неочаквано, че въ първо врѣме никой не подозираше че отсжтствува. Мислеха, че Н. Височество не е напълно здравъ, и за това не се показва отъ своята стая, а когато това се забѣлѣжи, найсетнѣ, то рѣшително никой въ главната квартира незнаеше дѣ, кога и защо е отишълъ великий Князь. Царьтъ казваше на своитѣ приближени, че Н. Височество е тръгналъ за Браила. Адютантитѣ му знаеха, че е на рекогносцировка, но губеха се въ догадки, ще се върне ли назадъ или не. Бѣше имъ заповѣдано да се присъединятъ къмъ царския тренъ въ Браила. Всички по-

ложително се стараеха да проникнатъ въ тайната на отпжтуването.

Между това главнокомандующий стигна за обѣдъ въ Котрочени, дѣто бѣше дошълъ отъ Букурещъ князь Каролъ. До нощьта всички прѣговори бѣха свършени и князь Карлъ се върна дома си напълно убѣденъ, че утрѣ рано ще направи своята обикновенна утренна расходка въ Котрочени, дѣто ще пие кафе съ главнокомандующия. Извѣстието, че Н. Височество се намира въ Котрочени, бързо се разнесе по Букурещъ и, безъ съмнѣние, отвлече вниманието на шпионитѣ и на много други отъ Дунавъ; тѣ можѣха да се убѣдятъ, че главнокомандующий не се готви да минава Дунавъ.

Но великий князь не можеше да губи врѣме въ Котрочени и, когато въ двореца всички се успокоиха и заспаха, той рѣши по два часа прѣзъ нощьта да се отдалечи, като излжже румжнитѣ и всички, включително и лицата отъ главната квартира, които мислеха, че той се намира при минуването на Дунавъ при Галацъ.

Румжнски солдати пазеха двореца. По освѣтенитѣ прозорци тѣ мислеха, че главнокомандующий още се занимава, когато изведнажъ видѣха въ темнината четирма души, които бързо идеха, съ чемадани, къмъ портата. Солдатитѣ се оплашиха, като си въобразиха, че въ кжщата сж влѣзли чужди хора съ намѣрение да ограбятъ вещи отъ двореца, и хвърлиха се като да ги спрятъ, когато познаха, че това сж главнокомандующий и Николай Николаевичь младий. Въ прозорцитѣ се виде́ше такава свѣтлина още много врѣме, но стаитѣ бѣха праздни. Главнокомандующий не бѣше зелъ ни вещи, ни човѣкъ и за това се укри отъ Котрочени твърдѣ бързо и незабѣлѣзано.

На 16 Юний — рано заранъта Н. Височество стигна въ Александрия и се спрѣ въ квартирата на Святополкъ Мирски. Тукъ Великий князь срѣщна М. И Драгомирова, който се яви при корпусния командиръ, генералъ Радецки, за заповѣди.

„Кждѣ отивашъ отъ тукъ? попита великий князь генерала Драгомирова, като сѣдаше въ екипажа, за да тръгне за Зимница.

„Отивамъ у дома въ расположение на дивизията“, отговори генералъ Драгомировъ.

„Елате съ насъ въ Зимница, сѣднете при синъ ми“, каза главнокомандующий.

„Съ удоволствие!... въскликна Драгомировъ.

Каляскитѣ бързо потеглиха и часътъ на осемъ вѣчерьта стигнаха въ Зимница.

Въ Плоещъ Царьтъ направи прѣгледъ на бригадата отъ 13 корпусъ, която минуваше прѣзъ града; подиръ това, като получи извѣстие, че нашитѣ войски сж минали Дунава прѣзъ нощьта отъ 9 до 10 число, излезе на 9 ч. вѣчерьта отъ Плоещъ, придруженъ отъ наслѣдника и великитѣ князе Владимиръ, Алексей и Сергий Александровичь.

Заранъта князь Миланъ се прости и тръгна отъ Плоещъ за Букурещъ.

Главнокомандующий до дълбока нощь се занимава и обсжжда ония распорѣждания, които мислеше, че е необходимо да станатъ, за замисленото минуване при Зимница. Генералъ Драгомировъ остана при него, тъй като великий князь исказа желание съ него заедно да разгледа брѣга на другата заранъ, но не знаеше още цѣльта на главнокомандующия.

Въ три часа прѣзъ нощьта Царьтъ мина прѣзъ Браила.

На 11 Юний — на съмване царский тренъ стигна въ Галацъ. Царьтъ, право отъ станцията, тръгна

за военно-врѣменний хоспиталъ, дѣто бѣха успѣли да прѣкаратъ всички ранени и посѣти палаткитѣ, дѣто бѣха размѣстени пострадалитѣ отъ 1-та бригада на 18-та пѣхотна дивизия.

Раненитѣ солдати никакъ не очакваха да получатъ така скоро, послѣ дѣлото, лична благодарность отъ самия Императоръ. Тѣ изведнажъ оживяха и приеха съвсѣмъ бодъръ видъ. Между тия страдалци намираха се мнозина, които бѣха ранени съ щикове и сабли.

Н. Величество раздаде на най-достойнитѣ георгевски кръстове и милостиво разговаря съ тѣхъ. Като узна, че пръвъ е излѣзълъ на неприятелския брѣгъ поручикътъ отъ 69-ия Рязански полкъ Елснеръ, който веднага е билъ раненъ, Царьтъ пожела да го види и влезе веднага въ шатрата, гдѣто той лѣжеше. Н. Величество му подаде ржка и лично му вржчи георгевски кръстъ четвърта степень. Това бѣше първата офицерска награда въ пѣхотнитѣ части за сегашната кампания. Сжщия орденъ се удостоиха да получатъ: генералъ-майоръ Жуковъ и прапорщикъ Сушковъ; на нижнитѣ чинове бѣха веднага назначени знакове за отличие отъ военния орденъ, а на раненитѣ, освѣнъ това, и парично пособие.

Като посѣти лагера на 67-ия пѣхотенъ московски полкъ, Царьтъ на 7 часътъ излезе отъ Галацъ за Браила.

Н. Височество употрѣби тоя день за лична рекогносцировка на Дунавъ, отъ Зимница до Турно. Генералъ Драгомировъ още зараньта въ Зимница искаше да вземе прошка отъ великия князь и да отиде въ своята квартира, но главнокомандующий му заповѣда да върви съ него въ Фламунда.

Браилскитѣ жители, като чакаха Царя, излѣзоха да го посрѣщнатъ въ празднични прѣмѣни,

съ букети отъ рози и ясминъ, съ лаврови и митрови вѣнци.

Окола 9 ч. заранья, тренътъ стигна на браилската станция и Н. Величество, като сѣдна на каляска, тръгна за бивуацитѣ на войскитѣ отъ 14-ия корпусъ. Солдатитѣ бѣха нарѣдени прѣдъ палаткитѣ, безъ оржжие и утренното слънце, като освѣтляваше живо зеленото поле на бивуацитѣ, придаваше на цѣлата картина празниченъ видъ. Когато дойде заповѣдь да се нарѣдятъ войскитѣ за молебствие, искараха ги въ пълно боево снаряжение.

Като обходи по фронта полковетѣ, Царьтъ ги поздрави съ успѣшно минуване при Галацъ, послѣ което се захвана молебствие. Знамената, които окржжаваха аналоя, бидоха поржсени съ света вода.

Слѣдъ молебствието войскитѣ тръгнаха да минатъ Дунава. За отстжплението на турцитѣ отъ Мачинъ ходѣха само слухове и за това всички се надѣеха, че веднага, като минатъ Дунава, ще влѣзатъ въ бой. Общото настроение на войскитѣ бѣше радостно, въсторжено; тѣ минуваха край Царя съ музика и пѣсни. Това шествие въ прѣдполагаемия бой се явяваше истинно тържественъ, военен праздникъ. Звънътъ на градскитѣ камбани , тржбитѣ, барабанитѣ, радостнитѣ пѣсни, всичко се сливаше заедно и образуваше непрѣкъснатъ шумъ надъ града, лагера и Дунавъ долу до началото на моста. Корабитѣ, които пълнеха браилския портъ, се украсиха съ пъстри флагове; по градскитѣ улици сжщо се развѣваха флагове съ руски, български, сръбски и румжнски национални цвѣтове.

Войскитѣ, като се спущаха отъ височината, малко по малко залѣха съ своитѣ стройни масси всичката ниска плоскость на браилския брѣгъ, при

пристанището и понтонния мостъ, който, като дълга, проточена лента, стройно се прѣхвърляше по всичката ширина на рѣката до гечетския брѣгъ. Освѣнъ нѣколко кораби, тукъ се намираха четиресеть гребни лодки, за десеть души всѣка, освѣнъ гребцитѣ.

На 9 и $^1/_2$ войскитѣ почнаха да се качватъ на корабитѣ. Царьтъ съ своята свита, като се спусна отъ прибрѣжнитѣ висоти, спрѣ се при входа на моста и, като пропусна край себе-си войскитѣ, обърна се къмъ тѣхъ съ кратка, напжтственна рѣчь, въ отговоръ на която грѣмна могуще „ура", подхванато и отъ гражданитѣ, които стоеха на гъста тълпа покрай прибрѣжната възвишеность, и отъ военнитѣ части, които се бѣха качили вече на корабитѣ и горѣ на върха, въ лагерното поле и отъ вървящитѣ по моста; откликнаха се и хората отъ 40-тѣ лодки, които плуваха по Дунава слѣдъ миноносцитѣ. Отъ всѣкадѣ се носеха тия въсторжени викове. Отплувалитѣ солдати махаха съ бѣлитѣ си шапки, а въ отговоръ народътъ имъ испращаше своитѣ благословии.

Като пропусна край Себе-си часть отъ войската, Царьтъ отиде да разгледа прибрѣжнитѣ укрѣпления. На самия гребенъ на обрива къмъ рѣката се простираше правилното очертание на бруствера № 3 и отъ него грозно се подаваха четири жерла на грамадни топове. Укрѣплението бѣше построено на владѣюща висота; точно отъ птичи полѣтъ се гледаше отътука главното русло на Дунава, прибрѣжнитѣ разливи съ полупотопенитѣ още градини, островъ Мачинъ, покритъ съ живозеленъ лѣсъ, синиятъ мачински ржкавъ, синѣющий се противоположенъ брѣгъ, съ красиво вълнующата си линия на горитѣ, слабата розова отсѣнка на тая раскошна панорама. Право противъ батерията на неприятелския брѣгъ до самата

рѣка се видеше селцето Гечетъ, разрушено до основа, тъй като то служеше за свърталище на турскитѣ стрѣлци, които стрѣляха противъ нашитѣ лодки и миноноски въ врѣме на работитѣ. Сега това село изглеждаше като купчина отъ изгорѣли грѣди и убѣжище на гладни кучета.

На лѣво отъ тая батерия, на издадения на далеко мисъ, бѣше построена оная знаменита мортирна батерия № 4, оржди отъ която разби монитора „Лютфи-Джелилъ".

Царьтъ посѣти най-първо това укрѣпление.

Оттука стрѣляха срѣщо Мачинския ржкавъ, и сега останкитѣ отъ пръснатия мониторъ стърчеха изъ водата и наумѣваха за ужасната гибель на огромния корабъ съ хората, топоветѣ и всичкото имущество. . . . Група кжщи отъ селото Мачинъ, величественнитѣ гори съ изрита повърхность, тихата и едва вълнующа се повръхность на рѣката, расхвърлянитѣ тукъ — тамъ лодки гледаха прибѣтливо и като че канеха къмъ себе-си нечаканитѣ гости.

Като поблагодари офицеритѣ и солдатитѣ за службата, Н. Величество сѣдна въ екипажа и отиде обратно на станцията. На 11 ч. заранья тренътъ тръгна отъ Браила, и императорътъ се върна въ Плоещъ на 5 ч. подиръ пладнѣ.

Въ отсжтствието на Главнокомандующий отъ Плоещъ, главната му квартира още на 10 тръгна къмъ Дунава, прѣзъ Александрия, заедно съ лекия обозъ на Императора.

Министрътъ на Двора, по заповѣдь на Н. Величество, испрати на графъ Молтке, като шефъ на 69-ия пѣхотенъ Рязански полкъ, слѣдующата телеграма:

„По височайша заповѣдь, имамъ честь да извѣстя ваше прѣвъсходителство, че на вашия Рязански пѣхотенъ полкъ се падна честьта на 22

Юний да мине Дунавъ при Галацъ, като авангвардия на русскитѣ войски, да стжпи на неприятелска територия и, подиръ славенъ бой, да заслужи първитѣ ордени на Св. Георги, както офицерски така и солдатски".

Вечерьта Н. Величество подписа възвание къмъ българския народъ (на български езикъ), което се испрати веднага на генерала Цимермана за да го възвѣсти и распространи.

„Българи!

Войскитѣ ми минаха Дунавъ и сега влизатъ въ вашата земя, дѣто не веднажъ сж се сражавали за облекчение бѣдственната участь на християнитѣ отъ Балканския полуостровъ. Като сж слѣдвали неуклонно древното историческо прѣдание, като сж черпили всѣкога нови сили въ завѣтното единомислие на цѣлия православенъ русски народъ, Моитѣ прародители успѣха въ миналото, съ своето влияние и оржжие, да обезпечатъ послѣдователно участьта на сърбитѣ и румжнитѣ и повикаха тия народи на новъ политически животъ. Врѣмето и обстоятелствата не измѣниха онова съчувствие, което Россия храни къмъ своитѣ единовѣрци на Истокъ. И сега тя съ равно благоволение и любовъ гледа на всичкитѣ многочисленни членове отъ великото християнско семейство на Истокъ. На храбрата Ми войска, прѣдвождана отъ моя любезенъ братъ, великия Князь Николай Николаевичь, по Моя заповѣдь, е възложено — да огради на вѣки вашата народность и да утвърди въ ваша полза ония священни права, безъ които е немислимо мирното и правилно развитие на вашия граждански животъ. Тия права вие сте ги спечелили не съ силата на въоружено съпротивление, а съ скжпата цѣна на вѣковни страдания, съ кръвьта на мжчеництѣ, въ която сте тжнали тъй дълго и вие и вашитѣ покорни дѣди.

Жители отъ българската страна! Задачата на Россия е да създава, не да разрушава. Тя е повикана отъ Всевишния Промисъль да съгласи и умиротвори всичкитѣ народности и всичкитѣ вѣроисповѣдания въ ония части на България, дѣто живѣятъ съвмѣстно люде отъ разно происхождение и отъ разни вѣри. Отъ сега русското оржжие ще огради отъ всѣко насилие всѣки християнинъ; ни единъ косъмъ нѣма да падне безнаказанно отъ главата му; ни една трошица отъ неговото имущество нѣма да бжде, безъ немедлено възмездие, ограбена у него отъ мюсулманинъ, или отъ кого да било другиго. Слѣдъ всѣко прѣстжпление безпощадно ще послѣдва законного наказание. Животътъ, свободата, честьта, имотътъ на всѣки християнинъ, на каквато церква и да принадлѣжи, ще бждатъ еднакво обезпечени. Но не мщение ще ни ржководи, а съзнание на строга справедливость, стремление да се създадатъ постепенно право и редъ тамъ, дѣто до сега е царувалъ самодивиятъ произволъ.

Мусюлмани отъ България! Къмъ васъ се обръщамъ съ слово на спасително за самитѣ васъ прѣдупрѣждение. Съ скръбь си спомнямъ Азъ за неотколѣшнитѣ жестокости и прѣстжпления, извършени отъ мнозина измежду васъ надъ беззащитното Християнско население въ Балканския полуостровъ. Свѣтътъ не може да забрави тия ужаси, но русската власть нѣма да търси смѣтка отъ всички васъ за извършенитѣ отъ вашиедновѣрци прѣстжпления. На справедливъ, правиленъ и безпристрастенъ сждъ ще бждатъ прѣдадени само ония немногобройни злодѣи, имената на които сж били извѣстни и на вашето правителство, което ги остави безъ длъжното наказание. А вие признайте чистосърдечно Божия сждъ, който се извърши надъ васъ безвъзвратно. Смиренно се

покорете на неговото священно прѣдопрѣделение. Подчинете се безусловно на законнитѣ искания на ония власти, които ще бѫдатъ уредени съ появлението на Моитѣ войски. Испълнявайте тѣхнитѣ заповѣди безпрѣкословно. Станете мирни граждани на обществото, което е готово да дари и вамъ всичкитѣ блага на правилно устроенъ граждански животъ. Вашата вѣра ще остане неприкосновенна; вашиятъ животъ, имотъ, животътъ и честьта на вашитѣ семейства ще бѫдатъ запазени.

Християни отъ България! Вие прѣживявате сега дни приснопаметни за васъ. Удари часътъ на вашето освобождение отъ мусюлманския безправенъ гнетъ. Явете прѣдъ очитѣ на свѣта високия примѣръ на взаимна Християнска любовь. Забравете старитѣ домашни распри, като уважавате строго правата на всѣка народность, като братья по вѣра съединете се въ общо единодушно чувство на дружба и съгласие, безъ което не се създава нищо трайно. Сплотете се твърдо подъ сѣнката на русското знаме, чиито побѣди толкова пѫти вече сѫ оглашавали Дунава и Балканитѣ. Като съдѣйствувате за успѣха на русското оржжие, като му помагате усърдно съ всичкитѣ си сили, съ всички зависящи отъ васъ срѣдства, вие ще служете на своето собственно дѣло — дѣлото за прочното възраждание на българския край.

Съ постепенното напрѣдване на русскитѣ войски въ страната, турскитѣ власти ще бѫдатъ замѣнявани съ правилно управление. Мѣстнитѣ жители ще бѫдатъ веднага повикани да зематъ дѣятелно участие въ него, подъ висшето ржководство на установената отъ Мене за това власть, а новитѣ български дружини ще послужатъ като ядро за мѣстната българска сила, която ще пази

всеобщия редъ и безопасность. Съ готовностьта честно да служите на своята родина, съ безкористието и безпристрастието въ испълнение на това високо служене — ще докажете на цѣлъ свѣтъ, че сте достойни за участьта, която Росия отъ толкова години, съ такъвъ трудъ и жертви, е готвила за васъ. Слушайте русската власть, испълнявайте точно нейнитѣ указания. Въ това е вашата сила и спасение.

Смиренно моля Всевишния — да дарува намъ побѣда надъ враговетѣ на Християнството и да испрати отъ горѣ Своето благословение надъ правото дѣло!"

10 Юний, 1877 година.

На подлинното съ собственната ржка на Негово Императорско Величество написано:

„*Александръ*".

Н. Височество нощува въ с. Пятра, дѣто бѣше расположенъ Възнесенский улански полкъ. Като обхождаше тоя день брѣга, той, незабѣлежено за другитѣ, обърна особно внимание на околностьта на Зимница и, като се увѣри че уровенътъ на водата вече е спадналъ, ако и не желателна степень, но все пакъ толкова, че можеше да се мине, спрѣ своя окончателенъ изборъ на тоя пунктъ.

12 Юний. — Н. Величество прѣкара деня въ Плоещъ въ безпокойство, че нѣмаше никаква телеграма отъ Главнокомандующия. Царя мжчеше неизвѣстностьта, толкова повече, че само той знаеше намѣренията на великия Князь. На Царя се искаше най-вече да бжде самъ той съ войскитѣ и при Главнокомандующия, но най-малката негова крачка можеше да привлече вниманието на неприятеля, и за това Царьтъ остана въ Плоещъ.

Щомъ великий Князь пристигна въ Турно — Могорели, и му доложиха, че къмъ Фламунската наша позиция приближаватъ два монитора, които идатъ единиятъ отгорѣ, другиятъ отдолу по Дунавъ, Главнокомандующиятъ отиде веднага въ находящата се на брѣга казарма и се качи на втория етажъ, отъ дѣто можеше да се види всичката околна мѣстность. Тъкмо въ това врѣме мичманъ Ниловъ и гардемаринъ Аренсъ отиваха на миноноски въ атака срѣщу турския броненосецъ. Прѣдъ очитѣ на Н. Величество се прѣдстави поразителна картина: двамата герои, посрѣдъ день, хвърляха се единъ по други противъ гигантския корабъ, отъ който пѣхотата бѣше съсрѣдоточила въ тѣхъ адски огънь. Сърдцето замираше, при вида на тия безстрашни бойци; неволно мислеше човѣкъ, че двѣтѣ миноноски ще загинатъ. Съ какъвъ трепетъ се очакваше моментътъ когато мината ще се пукне... но това се не чуеше и не видеше, и скоро миноноскитѣ, обвити въ димъ, съвършено се скриха. На Нилова дѣйствително не се удаде да пръсне монитора, но той встжпи въ двубой съ неприятелския командиръ, който съ насмѣшка гледаше на него отъ своето мостче; при второ гръмване отъ револвера, противникътъ падна мъртавъ, а командата въ полуда побърза да даде заденъ ходъ на броненосеца и да се обърне въ бѣгство. Тая юнашка атака на Нилова и Аренса произведе паника въ неприятеля и нашитѣ можаха свободно да заградятъ Дунава. Тия работи и заграждения се управляваха сега отъ великий Князь Алексѣй Александровичъ и Н. Височество остана на Дунавъ прѣзъ цѣлата война.

Слѣдъ морския бой, Главнокомандующиятъ свика на воененъ съвѣтъ своитѣ най-блиски помощници, генералитѣ Непокоичицки, Левицки, Князь Масалски (началникъ на артилерията въ

армията) и покани да се присъединятъ при тѣхъ генералитѣ Драгомировъ и Деппа. За мѣсто на съвѣщание бѣше избрана една изба, въ която живѣеше началникътъ на дивизията Князь Манвеловъ. Когато великий Князь разгърна картата, която той собственноржчно въ Плоещъ бѣше разукрасилъ и разрисовалъ, като бѣше означилъ пжтищата, расположенията на войскитѣ и всичкитѣ прѣдвижения на корпуситѣ, Николай Николаевичъ младий сѣдна до входната порта, за да не може никой да влезе въ избата, и засѣданието се откри. Тукъ Главнокомандующиятъ обяви на генерала Драгомирова своето рѣшение да мине при Зимница и че на него се възлага длъжность да захване прѣдприятието съ своята дивизия; поржча му да прѣдаде всичко това на корпусния командиръ Радецки и слѣдъ това захвана съ поразителна точность да дава заповѣди, които се досѣгаха и до най-малкитѣ подробности.

Слѣдъ засѣданието великий Князь испрати на Господаря условената телеграма и заповѣда на своя ординарецъ, Дерфелденъ втори, да срѣщне императора до крайната желѣзнопжтна станция и да покаже пжть на екипажа на Н. Величество за Грановската могила. Още при раздѣлата въ Плоещъ, императорътъ бѣше изразилъ на Главнокомандующия желанието да присжтствува при бомбардирането на Никополъ, затова великий Князь разгледа съотвѣтственната мѣстность и избра възвишенъ хълмъ, на три версти отъ Турно-Могорели, отъ дѣто можеха добрѣ да се видятъ и Никополъ и нашитѣ батерии. Освѣнъ това, нему дойде мисъльта да доведе тукъ императора на 15, когато се прѣдпологаше да се мине Дунавъ, тъй като присжтствието на двѣтѣ главни квартири на могилата можеше да увѣри още повече неприятеля, че минуването ще стане около Фла-

мунда. Между това, като се съедини съ телеграфъ могилата съ Зимница, извѣстията отъ това мѣсто ще дохождатъ съ желателната бързина.

Когато доложиха на Негово Височество, че Ниловъ и Аренсъ сж се върнали вече и се намиратъ въ Фламунда, великий Князь отиде тамъ, за да се порадва на тия герои и да имъ благодари за службата, а слѣдъ това отиде въ с. Драча, което избра като близко до Турно-Могурели и по-удобно за да се помѣстятъ двѣтѣ главни квартири. Обозътъ се намираше вече недалеко и Главнокомандующиятъ заповѣда да отидатъ за него.

Глава VII.

На **13 Юний** вѣчерьта се почнаха усилени демонстративни дѣйствия отъ артилерията противъ Никополъ. За да утвърдятъ още повече противника въ неговото заблуждение, великий Князь заповѣда да искаратъ срѣщу Никополъ силни батерии и да ги въоружатъ съ обсадни оръдия.

Царьтъ излезе отъ Плоещъ, придруженъ отъ малцина лица отъ свитата, веднага щомъ получи условната телеграма. По желѣзния пжть, Той трѣбаше да стигне до Слатина.

На **14 Юний** зараньта рано Царьтъ пристигна въ Слатина и отъ тукъ на екипажъ замина за Турно-Могурели.

Въ 6 ч. зараньта, Н. Височество Главнокомандующий се качи въ с. Драча на каляска съ началника на щаба и адютанта пълковника Скалона при кучиашина и тръгна за Турно-Могурели. Утрото бѣше свѣтло. Като излезе на могилата, великий Князь разгледа, дали е всичко готово за пристигането на Господаря. Лейбъ-ескадронътъ отъ казашкия полкъ намираше се тука съгласно съ заповѣдьта. На върха на могилата бѣше распжната палатка и обширенъ видъ се раскриваше отъ тука надъ Дунавъ. Противоположниятъ брѣгъ се видеше ясно почти отъ самата Корабия; слѣдъ това захваща да отстжпва къмъ Свищовъ и се слива въ неясни очертания съ хо-

ризонта, като описва по тоя начинъ кржгъ съ грамаденъ радиусъ. Право противъ Никополъ е градецътъ Турно-Могурели, на лѣво отъ могилата е расположено селото Фламунда; по-нататъкъ Зимница, а напрѣдъ и наоколо се виждаха ниви съ пшеница, ячмикъ и кукурузъ. Надалече по брѣга се издигаха въ небето кълба отъ бѣлъ димъ, а слѣдъ тѣхъ достигаха до ушитѣ глухи гърмежи.

На 7 часътъ турцитѣ откриха първи огънь. Великий Князь слезе въ Турно, дѣто разговаря съ дивизионнитѣ началници Князь Манвеловъ и и Веляминовъ и си отпочина въ хубавата градска градина. Слѣдъ това Н. Височество се върна на могилата. Подиръ 9 часътъ огъньтъ на турскитѣ батерии стана по-редъкъ.

Около 12 часътъ пристигна Императорътъ и Н. Величество си припомни неволно царския хълмъ въ Красно село; но обстановката бѣше друга, по-малко веселеше сърдцето.

Величественият Дунавъ, като се извиваше на широка сребриста лента, блѣстеше съ ослѣпителна свѣтлина. Никополъ, потжналъ въ зеленина, приличаше да се укрива задъ градинитѣ отъ смъртоноснитѣ снаряди, които исхвърчаха отъ русскитѣ батерии.

Изведнажъ на нѣколко мѣста, като отъ земята, издигнаха се кълба отъ бѣлъ, гъстъ димъ, послѣ се зачу глухъ, отдаленъ ударъ и чугунни гюллета свирнаха и паднаха на нашия брѣгъ. Никополъ, покритъ като съ саванъ, съ сива, димна мъгла, изчезна за нѣколко мъгновения отъ очитѣ: но послѣ, като хвърли отъ себе-си по малко обвивката, показа се съ прѣжнята ясность.

Още едно мъгновение и гръмна отвѣтенъ залпъ отъ нашия брѣгъ....

Всички насочиха слѣдъ него своитѣ бинокли. Гранатитѣ удариха въ назначенитѣ мѣста, отбѣлѣжиха ги съ бѣли димни пятна. Съ неволно замиране на сърдцето гледаха всички на неприятелскитѣ батерии, като очакваха отъ тамъ такъвъ сѫщо залпъ, но това не стана. Това значеше, че нашитѣ удари сѫ паднали на мѣсто.

Послѣдваха нови гърмежи отъ насъ и почти едноврѣменно бѣла ивица се показа надъ Никополъ. Редътъ се развали.

Царьтъ седѣ около единъ часъ съ Главнокомандующия и разговаря. Слѣдъ това Н. Величество заповѣда да подадатъ закуска.

Тукъ пристигна и великий Князь Алексѣй Александровичъ, когото Императорътъ възведе контръ-адмиралъ. На мичмана Нилова Царьтъ даде георгевски кръстъ, а на гардемарния Аренса знакъ за отличие отъ военния орденъ.

Като остана на могилата часа до четире, Н. Величество, напълно доволенъ отъ стрѣлбата на батериитѣ, отиде въ с. Драча заедно съ Главнокомандующия.

Лейбъ-казацитѣ получиха заповѣдь да се спуснатъ къмъ Дунава и да останатъ на бивуакъ при Чепурчени, за да срѣщнатъ пакъ на другия день на височината Господаря. Прѣзъ нощьта орѫдията не млъкнаха ни за минута; казашкитѣ офицери неможеха да заспятъ, и, въпреки темнината, отидоха отъ любопитство къмъ мѣстото на гърмежитѣ, т. е. до могурелската батерия.

Като се върна въ Драча, Главнокомандующиятъ отиде у дома, за да даде необходимитѣ заповѣди. Обѣдътъ бѣше опрѣдѣленъ за 8 часьтъ. Въ това врѣме генералъ Драгомировъ приготовляваше минуването въ Зимница и на Н. Величество се искаше да бѫде тамъ въ такъвъ важенъ моментъ. Н. Величество нищо не знаеше за рѣше-

нието на Главнокомандующия да се мине Дунавъ при Зимница, и за това великий Князь счете за необходимо сега да доложи за това на Императора.

Прѣдъ самия обѣдъ, Н. Височество отиде при Господаря. Императорътъ се обличаше. Като даде знакъ на камердинера да се отдалечи, Главнокомандующиятъ съ развълнуванъ гласъ каза:

„Сега мога да кажа, че нашитѣ захващатъ да минуватъ Дунавъ при Зимница.“

Императорътъ при това извѣстие се прѣкръсти, цѣлуна Главнокомандующия и, като повика слугата, заповѣда да поканятъ при Него военния министръ.

Слѣдъ това, когато влезе Милютинъ, Н. Величество му съобщи важната новость, като го помоли никому още да не расказва и заповѣда веднага да командируватъ князетѣ Имеритински и Галицинъ въ Зимница, за да доставятъ донесения на могилата за станалото.

Н. Височество стана да се прощава.

„Кждѣ?“ попита Царьтъ.

„Отивамъ“, отговори Главнокомандующиятъ.

„И азъ съ тебе“, каза Царьтъ.

Н. Височество зе да убѣждава Царя да остане, подъ различни прѣдлози, но Царьтъ не искаше и да слуша, братъ му да отива безъ Него. Царьтъ всѣкога се мжчеше ужасно, кога останеше самъ, като знаеше, че става сражение, или важно събитие. Тогава великий Князь зе да доказва на Императора, че неможе да се знае исходътъ на боя, и какво ще бжде Неговото положение въ Зимница, ако прѣтърпимъ несполука.

„Тамъ ще ми бжде по-леко, каза Н. Величество.

Тогава Главнокомандующия се рѣши да остане въ Драча и да пази Господаря.

Прѣзъ нощьта дойде извѣстие отъ генерала Цимермана, че Хирсово е завзетъ безъ бой. Великия князъ испрати своя адютантъ полковникъ Скалонъ да доложи за това на Господаря. Императора сѣдеше на стола си, когато влезе адютанта.

„Негово Височество заповѣда да съобща на Ваше Императорско Величество че Хирсово е заето безъ бой", каза полковникъ Скалонъ.

„Слава Богу! — извика Господаря. — Азъ се много радвамъ! Да даде Богъ все така на добро да върви, а войската — такива юнаци, смѣло да се впускатъ въ сраженията".

„Слава Богу, Ваше Величество, нашата войска е чудесна", отговори Скалонъ.

15-ий Юний. Да се върнемъ сега при лейбъ-казацитѣ, които отидоха прѣзъ нощьта по направление къмъ Могурелската батерия. Като се заблудили въ непроницаемата мъгла, тѣ, при първитѣ сутренни лжчи, се пустнали въ обратенъ пжть, като взели съ себе-си намѣрена непръсната турска граната. Когато слънцето почнало да се издига, тѣ напустнали бивуака и се отправили къмъ могилата, гдѣто имъ бѣ поржчано да чакатъ Господаря. Слѣдъ това, като оставили конетѣ долу, офицеритѣ се качили на могилата и почнали да разглеждатъ неприятелската граната, като я чоплѣли осторожно по странитѣ.

Господаря излезе изъ Драча въ 5 ч. сутринъта съ каляска заедно съ Главнокомандующия. Негово Величество бѣше много нервозенъ. На пжтя Царьтъ между другото, каза на Великия Князъ:

„Знаешъ, Азъ съмъ забѣлѣжилъ, кога прѣзъ каквото и да било важно събитие ми се присъни баща Ми, то всѣкога има благополученъ исходъ. Сега Азъ Го видѣхъ; Той ме прѣгърна и благослови, и Азъ прѣдавамъ на Тебѣ Неговото благословение".

Царьтъ завари казашкитѣ офицери ненадѣйно. Императора веднага забѣлѣжи снаряда и благоволи да попита:

„Отъ дѣ сте го взели“?

„Отъ Турно, казашкия разѣздъ го донесе, Ваше Императорско Величество“, отговори командира на ескадрона.

„А пръсната ли е?“ попита Главнокомандующия.

„Никакъ не, Ваше Императорско Височество“, отговори държащиятъ гранатата офицеръ.

„Е, брате, по-скоро махни я“, каза весело Главнокомандующиятъ.

Офицерътъ се смути, но Императора съ усмивка каза да я остави на мѣстото.

„Право, но по-добрѣ малко на далече да се остави, — посъвѣтва Великия Князъ: — случайно нѣкой да не я закачи“.

„Добрѣ, носи — весело каза Господарьтъ, — но гледай да я оставишъ съ носа къмъ земята“.

Като прѣдполагаше, че никой го не гледа, офицерътъ, като отмина сто стжпки, остави я на земята и, като сне шапката си, захвана вѣжливо да се раскланя съ нея. Господарьтъ, който всичкото врѣме го слѣдеше, отъ душа се разсмѣя при тая комическа сцена.

Когато се събра на могилата цѣлата свита на Господаря, помѣстиха на висотата распуснатия щандартъ на конвоя на Н. Величество, а долу остана конвойний ескадронъ и единъ ескадронъ казаци.

Дунавъ и неприятелскиятъ брѣгъ имаха днесъ съвсѣмъ другъ видъ. Кълбата отъ барутенъ димъ плуваха по въздуха и не даваха на горѣщитѣ лжчи на слънцето да играятъ на повърхностьта на рѣката; ивицата между Никополъ и нашитѣ батерии рѣзко се отдѣляше съ своята темнота

отъ лѣжащитѣ до нея златни ивици. Изчезна оная привѣтливость, която се съзираше вчера въ цѣлата картина. Неясностьта, съ която се очертаваха прѣдметитѣ, вселяваше нѣкаквам жчителна неизвѣстность и изглеждаше, че нашитѣ батерии. расположени на дѣсно и на лѣво отъ Турно, гърмеха днесъ надъ Никополъ съ по-голѣма ярость; шумътъ на канонадата се чуеше нѣкакъ по-силно. На самия брѣгъ, на противоположната страна, живо се извиваше огроменъ снопъ отъ пламъкъ,— горѣха турскитѣ складове, запалени отъ нашитѣ снаряди.

Царьтъ, като седѣше на могилата, гледаше прѣзъ далекогледната тржба.

Свитата, като не знаеше, че войската минува Дунавъ при Зимница, бѣше убѣдена, че това ще стане срѣщо Никополъ и всичкитѣ взглядове се насочиха къмъ крѣпостьта. Какво бѣше тѣхното удивление, когато имъ посочиха боя при Свищовъ . . .

Всички бѣха въ въсторгъ, че Великий князь е успѣлъ така майсторски да скрие избрания отъ него пунктъ за прѣминуване.

Задъ хълма имаше карета, дѣто бѣше помѣстена военно-походната телеграфна станция, къмъ която отиваха жици. Вѣсти за това, що ставаше въ Зимница, идеха тука на всѣки петъ минути.

Тоя день Царьтъ бѣше необикновенно веселъ, което се и съобщи на всички.

„Днесъ, — каза Царьтъ, — нарочно си турихъ Георгевския Кръсть на покойния Господарь, Александръ Павловичъ, той е щастливъ; при него всѣкога сж се нанасяли побѣди“.

Тия думи на Господаря вселиха още повече радостна надѣжда въ всѣкиго отъ присжтствующитѣ.

Главнокомандующий не остана дълго врѣме на могилата; скоро Н. Височество сѣдна на външното сѣдалище на телеграфната карета и отъ тука слѣди за съобщенията, а началника на щаба, генерала Непокоичицки, испрати въ Зимница за наблюдения и по-бързи съобщения. Послѣдователний ходъ на извѣстията, на въпроситѣ отъ могилата и на отговоритѣ отъ Зимница, бѣше слѣдующий.

Зимница, 8 ч. 20 мин. заранята. Минуването стана. Мониторътъ се приближава, види се".

Това извѣстие оплаши Главнокомандующия и растревожи Императора, но, за щастие, слѣдъ угрожающата депеша, стигна нова, която обясни че съзрѣниятъ корабъ не е мониторъ, а нашъ параходъ „Аннета".

8 ч. 31 мин. заранята. „Часть отъ 14 дивизия мина и прѣминуването продължава. Нашитѣ отдавна вече се биятъ съ турцитѣ. До колкото се види, неприятельтъ е отбитъ по всичкитѣ пунктове. Отъ Свищовъ отговаря изрѣдко само едно орждие. Токо сега минаха три наши парни катера и параходъ съ Тудера. Наши има вече доволно много на другия брѣгъ, а турци не се видятъ въ голѣмо число".

Отъ могилата доволно отчетливо се видеше пушечниятъ огънь на Свищовския брѣгъ и нашитѣ лодки, които минуваха Дунава.

Въ това врѣме съвсѣмъ неочаквано стигна до могилата, съ пъленъ рисъ, командирътъ на 9 корпусъ, генералъ Крюднеръ, който, съгласно съ диспозицията, трѣбваше да иде въ Фламунда и, като получи понтони, да тръгне за срѣщния брѣгъ съ войскитѣ си. Колкото и да стоялъ и да чакалъ понтони, отъ никадѣ не му ги испращали и, като мислеше че всичката отговорность пада надъ него, слѣдъ като распратилъ на всички

страни адютанти и свои ординатори, най-сетнѣ въ пълно отчаяние дошълъ на могилата, за да доложи на Царя, въ какво ужасно положение се намира.

Н. Величество, като изслуша генерала Крюднера, безъ да каже ни дума, хвана го за плещитѣ и обърна лицето му къмъ Свищовъ, дѣто ставаше бой. Тогава той разбра, че неговото движение е било демонстративно и отджхна свободно. Цѣлата тая сцена развесели присжтствующитѣ и доказа, до каква степень е успѣлъ планътъ на главнокомандующия.

На 9 ч. зараньта телеграфираха отъ Зимница: „Въ Свищовъ се не види никакво движение и никакви войски. Нашитѣ батарии обстрелватъ турскитѣ".

9 ч. 57 м. зараньта. „Нашитѣ войски тръгнаха на лѣво отъ Свищовъ. Прѣминуването става твърдѣ благополучно. Днесь зараньта, когато почнахме да минуваме, турска бомба падна въ една понтонна лодка и я разби; при това потжнаха: батерейниятъ командиръ, двама офицери, солдати и два горски топа. Днесь, зараньта, турцитѣ отговаряха на гърмежитѣ, но отдавна вече замлъкнаха и противъ войскитѣ, които минуватъ, не стрѣлятъ. Нашитѣ войски минуватъ безпрѣпятственно. Казватъ, че въ Свищовъ е разбита една турска батерия.

Въпросъ отъ Грачавската станция, 10 ч. 15 м. зараньта. „Стрѣля ли нашата артилерия на отсрѣщния брѣгъ?"

Отговоръ. 10 ч. 15 м. зараньта. На другия брѣгъ горскитѣ орждия, чини ми се, не дѣйствуватъ сега. Отъ половина часъ не се чуватъ гърмежи. Прѣминуването продължава."

Въпросъ. 10 ч. 30 м. зараньта „Стигналъ ли е Драгомировъ до Свищовъ или не?"

Отговоръ. 10 ч. 32 м. зараньта. Нашитѣ излѣзоха по-долу отъ Свищовъ. Неприятельтъ отстжпва. Драгомировъ настжпва къмъ Свищовъ. Командирътъ на гвардейската полурота е раненъ въ ногата."

Великий князь прѣдаде веднага тая депеша на Царя.

„Бѣдний Мацкевичъ!" каза императорътъ съ досада и скръбь. Тая вѣсть твърдѣ много го нажали.

11 ч. 16 м. зараньта. „Нашитѣ прѣслѣдватъ неприятеля, още не сж дошли до Свищовъ. Параходитѣ прѣкарватъ нашитѣ успѣшно. Драгомировъ прѣслѣдва."

Въпросъ. 11 ч. 20 м. зараньта. По кого стрѣлятъ нашитѣ 9 фунтови батерии отъ нашия брѣгъ? Има ли нашъ артилерийски огънь на другата страна?

Отговоръ. 11 ч. 20 м. зараньта. Стрѣлятъ срѣщо батерията въ Свищовъ. На другата страна мина цѣлата 14-а дивизия и почна да минува единъ полкъ отъ 9-та дивизия. Наша артилерия още нѣма на другата страна."

Въпросъ 11 ч. 36 м. зараньта. „Дѣ е нашата горска артилерия?"

Отговоръ. 11 ч. 55 м. зараньта. „Не се чува горската артилерия; тя тръгна съ отряда по направление къмъ Русчукъ."

11 ч. 56 м. зараньта. Неприятелската батерия въ Свищовъ съвсѣмъ замлъкна. Нашитѣ батерии съ голѣмъ успѣхъ обстрѣлватъ височинитѣ на лѣво отъ Свищовъ, дѣто се намира неприятелската позиция.

Въпросъ. 12 ч. прѣзъ деня. „Колко полева артилерия е прѣкарана въобще и що прави отрядътъ, който е тръгналъ за Русчукъ? Н. И. Величество

заповѣдва на генерала Радецки подробно да съобщи за положението на дѣлото съ телеграма.“

Отговоръ на генералъ-лейтенанта Радецки. 12 ч. 9 м. прѣзъ деня. Часътъ на 10 и 40 м. зараньта цѣлата 14-та дивизия съ планинскитѣ батерии бѣше минала. Има доволно горѣща прѣстрѣлка. Н. Височество Николай Николевичь младий веднага тръгна за другия брѣгъ при генерала Драгомирова. Стрѣлцитѣ и 9-та дивизия захващатъ да минуватъ.“

Отговоръ на сѫщия въпросъ допълнително. „Прѣкарана е на другата страна само планинската артилерия отъ 14 орѫдия: двѣ потѫнаха при минуването.“

Като скокна отъ колата, главнокомандующий бѣгомъ се искачи на могилата да съобщи радостната вѣсть за успѣшното прѣминуване.

Императорътъ бързо слезе отъ могилата, и, като изслуша съобщението на генералъ Радецки, съ сълзи на очитѣ прѣгърна брата си. Свитата и стоящитѣ тукъ ескадрони, като по даденъ сигналъ, извикаха: „ура!“ Слѣдъ това Н. Височество бързо се върна при телеграфната карета, за да продължава прѣговоритѣ.

Въпроси: 12 ч. 16 м. прѣзъ деня.“ Великий князь пита, що става на другия брѣгъ?“

12 ч. 29 м. прѣзъ деня. „Гори ли Свищовъ?“

Отговоръ. 12 ч. 36 минути прѣзъ деня“. Положението е сѫщото. Нашитѣ батерии обстрѣлватъ по посока къмъ Свищовъ окопания неприятель. На лѣвия край на града се е запалила кѫща.“

Въпросъ. 12 ч. 43 м. прѣзъ деня. „Какво гори сега на неприятелския брѣгъ? Отъ тукъ се вижда димъ. Става ли пушечна прѣстрѣлка на 14-ата дивизия съ неприятеля? Много ли ранени сѫ прѣкарани?“

Отговоръ. 1 ч. 45 м. прѣзъ деня. Тлѣе далеко на лѣвия край на града. Пушечната прѣстрѣлка, която се продължава до сега, замлъкна. Неприятельтъ, колкото се види отъ тука, се отдалечава къмъ планината. Имаме приблизително загуба въ 300 души, отъ които до 30 убити.

На 2 ч. подиръ пладнѣ Царьтъ съ великия князь, съ свитата и конвоя, отдалечи се отъ могилата и се завърна въ с. Драча.

Едва казацитѣ и конвойцитѣ бѣха успѣли да слѣзатъ отъ конетѣ, и се зачу громко „ура!", а подиръ това викъ „всички на линия!" Въ единъ моментъ ескадронитѣ се построиха изново. Селото Драча изведнажъ оживѣ, като че по тревогата всички наскакаха отъ своитѣ дупки; подигнатата бѣготня и суета пробуди задрѣмалитѣ жители. Гръмки пожелания, поздравления, шумни разговори, викове „ура" се сливаха въ единъ общъ шумъ. Бивуакътъ на главната квартира бѣше пропаренъ съ мундири отъ всевъзможни цвѣтове; офицеритѣ, познати и непознати помежду си, радостно се цѣлуваха и прѣгръщаха.

Н. Величество испрати на Царицата слѣднята телеграма:

„Войскитѣ отъ 8 корпусъ, съ 14-та дивизия напрѣдъ, минаха днесь на съмване прѣзъ Дунавъ близо до Зимница. Неприятельтъ е прогоненъ отъ първитѣ позиций; минуването на лодки продължава безпрѣпятственно. Боятъ още трае; загубитѣ сж още неизвѣстни. Градъ Никополъ гори отъ бомбардировката. Войскитѣ на Циммермана минаха всички и завзеха Исакча, Тулча и Хирсово."

Скоро Царьтъ излезе отъ своята колиба и отиде при главнокомандующия въ палатката за ядене.

Равно въ петь часътъ стигна слѣдующата депеша отъ началника щаба на дѣйствующата армия, който се намираше въ Зимница:

„Прѣдначертанията на Ваше императорско Височество се увѣнчаха съ успѣхъ. Многотрудната и сложна задача отъ военното дѣло за минуването на Дунавъ е рѣшена. Свищовъ и околнитѣ височини сѫ въ наши рѫцѣ. Щастливъ съмъ, че мога отъ душа да поздравя Господаря Императора и Ваше Височество съ блестящия успѣхъ на нашитѣ храбри и скѫпи войски. Мина вече цѣлата пѣхота отъ 14-та дивизия, стрѣлковата бригада, сотнята платуни, гвардейската рота, 1-та бригада отъ 9-ята пѣхотна дивизия и до нощесъ ще минатъ 2-та бригада, планинскитѣ батерии, шесть орѫдия отъ 14-та артилерийска бригада. До нощесъ ще има на другата страна три батерии, сотня казаци; послѣ ще мине 35-та пѣхотна дивизия. Благоволете да обърнете вниманието на Аренса за продоволствието. Съ стигането въ града, азъ отидохъ веднага на прѣвързочния пунктъ. Ранени сѫ докарани до сега 200 души, между офицеритѣ раненъ е въ ногата флигель-адютантътъ Озеровъ. Великий князь Николай Николаевичь младий прѣмина благополучно. Тъй като отъ Щакелберга и Дерфелдена, които срѣщнахъ по пѫтя, узнахъ че прѣкарването на войскитѣ прѣзъ Дунавъ става, свръхъ очакванията ни, крайно успѣшно, то пратихъ заповѣдъ на генералъ-лейтенанта Ванновски да повѣде днесь за Зимница двѣтѣ пѣхотни дивизий отъ 12-ия корпусъ. Първиятъ транспортъ отъ ранени отправенъ за Пятра. Не признавате ли за необходимо да прѣкаратъ веднага отъ Фламунда за Свищовъ всичкитѣ дървени понтони и мостови приспособления? Тръгвамъ за мѣстото на минуването.

Непокоичицки.“

Додѣто Скалонъ четеше телеграмата, у всички, като се почне отъ Царя, се появиха сълзи отъ умиление и всички неволно станаха.

„Ура! на главнокомандующия и на войскитѣ ура!“ извика Царьтъ.

„Награждавамъ те за минуването съ Георги втора степень!“ въскликна слѣдъ това Императорътъ, като се обърна къмъ главнокомандующия.

Великий князь, цѣлъ въ сълзи, отстжпи една крачка назадъ и, като откри ржцѣ, каза:

„Не, не! почакайте, Ваше Величество, не заслужвамъ още“. Но царьтъ го зе въ своитѣ обятия и крѣпко го цѣлуна.

Великий князь неможеше никакъ да се опомни отъ това що ставаше и продължаваше прѣзъ всичкото врѣме да се распорѣжда и да дава заповѣди. Трѣбваше да се помисли прѣди всичко за направата на моста и за това Н. Височество испроси разрѣшение отъ Царя да испрати великия князь Алексѣй Александровичъ въ Фламунда за прѣпращание на скелитѣ, подъ негово началство, въ Свищовъ.

(На другия день заранья та това движение биде блѣскаво испълнено, подъ най-силенъ огънь отъ неприятеля, за което Царьтъ награди великия князь Алексѣй Александровичъ съ златна сабя).

Подиръ обѣдъ. Царьтъ самъ тури на главнокомандующия Георги 2-ра степень и излѣзе съ него отъ палатката. Съ каква любовь и радость гледаше Царьтъ на брота си, който бѣше заслужилъ такава висока награда!

Като обходи войскитѣ и ги поздрави съ побѣдата, Н. Величество отиде отново въ палатката на великия Князь. Слѣдъ Царя тичаха всички находящи се тука, отъ генерала до послѣдния войникъ. Като влезе въ кржга на отстжпившитѣ офицери и солдати, Царьтъ каза съ дълбоко трогнатъ гласъ:

„Сроденъ отъ малъкъ съ армията, Азъ не истърпѣхъ и дойдохъ, за да раздѣля съ васъ

мжкитѣ и радоститѣ. Радвамъ се, че поне една малка часть отъ моята гвардия зе участие въ трудното дѣло и тя геройски го испълни. Да даде Богъ, всѣкога така да бжде! „И слѣдъ това прѣгърна изново великия Князь.

Слѣдъ това Царьтъ приближи до терцитѣ, които го посрѣщнаха съ слѣдующата пѣсень:

Съ Богомъ, терцы, не робѣя,
Смѣло въ бой пойдемъ, друзья.
Бейте, рѣжьте, не жалѣя
Бусурманина врага.
Тамъ далеко за Балканы
Русскій много разъ шаталъ,
Покоряя вражьи станы,
Гордыхъ турокъ побѣждалъ.
Такъ идемъ путемъ прадѣдовъ,
Лавры, славу добывать,
Смерть за Вѣру, за Россію
Можно съ радостью принять.
День двѣнадцатый апрѣля
Будемъ помнить мы всегда,
Какъ нашъ Царь, Отецъ державный,
Брата къ намъ подвелъ тогда.
Какъ онъ, полный Царской мочи,
Съ отуманеннымъ челомъ,
„Берегите, сказалъ, брата,
Будьте каждый молодцомъ.
Если нуждно будетъ въ дѣло
Николаю васъ пустить,
То идите въ дѣло, смѣло
Дѣдовъ славы не срамить!“

На Царя се понрави тая проста, нехитра, народна пѣсень.

„А знаете ли, — обърна се Той къмъ своя конвой, — какъ сж се отличили Сунженци на Кавказъ? поздравлявамъ ви!“ И, като сне шапката си, извика:

„Ура! на нашитѣ братья кавкавци.“ „Ура!„ подхванаха конвойцитѣ и изново въсторжени викове се истръгнаха на всички отъ гърдитѣ.

Подиръ това Царьтъ влезе въ палатката.

Въ височайшата грамота на Главнокомандующия за Георгиевския орденъ бѣше казано:

„Високитѣ заслуги, които принесохте въ настоящата война съ Турция, даватъ Ви право на Нашето особенно благоволение. Отличната ваша распоредителность, благодарение на която неприятельть бѣше поставенъ въ недоумѣние за избрания за минуване пунктъ, даде възможность на войскитѣ отъ дѣйствующата армия да извършатъ по блѣскавъ начинъ това трудно дѣло и въ кръвопролитни боеве да закрепятъ славата на русското оржжие.“

Царьтъ награди началника на щаба, генерала Непокоичицки, съ св. Георги 3-я степень.

Глава VIII.

Като стана сутриньта на **15-ий Юний**, Царьтъ отиде да посѣти раненитѣ въ лазаретитѣ въ Пятра и Зимница*). Врѣмето продължаваше да е прѣвосходно.

Въ това врѣме Императорската главна квартира и главната квартира на Великия Князь се прѣмѣстиха въ Зимница. По всичкитѣ пѫтища, водящи за Зимница, вървѣха обози, войски и транспорти съ ранени. Гѫстъ прахъ съвършенно ги закриваше, чуваше се само скърцането на колата, конски топотъ и пѣсни отъ веселитѣ солдати. Топлитѣ слънчеви лѫчи, като че ли още повече се разгорѣщаваха и проникваха въ издигнатия изъ въздуха гѫсть слой отъ прахъ.

Негово Величество блоговоли да разгледа шатритѣ заедно съ наслѣдника Цесаревичъ, Великитѣ Князе, графа А. В. Адлербергъ, военния Министръ и свитата. Интересно бѣ да види човѣкъ щастливитѣ лица на солдатитѣ и тѣхнитѣ сияющи очи, когато Императора бесѣдуваше съ тѣхъ. Появлението на Императора въ минутата на непоносими страдания бѣ за раненитѣ най голѣмата награда за всички прѣкарани отъ тѣхъ трудове и мѫки. Никакви разсказа за ужаситѣ

*) Въ Пятра се намираха раненитѣ отъ полуротата на почетния конвой.

на войната не могатъ да дадатъ понятие за това що дава дѣйствителностьта.

Августейшитѣ посѣтители не пропуснаха безъ внимание ни единъ раненъ, при което докторитѣ лично докладваха на Господара за свойството и опасностьта на всѣка рана. Почти при всѣки отиваше Господаря, като се стараеше да ободри съ думи страдалеца, благодареше за храбростьта и оказаната любовъ къмъ отечеството; разпитваше, какво чувствува всѣки въ дадената минута; така че невъзможно е да се изкаже, какво топло участие изказа Господаря къмъ участьта на тѣзи герои! На мнозина Негово Величество раздаде кръстове, а на единъ осакатенъ, на когото минутитѣ бѣха прочетени, самъ тури на гърдитѣ му Георгиевски кржстъ и съ сълзи на очи го прѣгърна и цѣлуна. Особенно Господаря обърна внимание къмъ трима солдати, получили до осемь и повече рани, всѣки единъ. Единъ отъ тѣхъ, естонецъ, въ отговоръ на въпроса какъ се е случило това, каза:

„Ваше Императорско Величество, отъ начало азъ колѣхъ турцитѣ, а послѣ другъ... ме побѣди и кла“.

Прѣди боя Генералъ Драгомировъ издалъ приказъ, че ако слѣдъ боя у нѣкого се окажатъ отъ даденитѣ му 60 патрона по малко отъ 30, ще бжде недоволенъ а повече да се работи съ щикъ. Господаря дойде до единъ раненъ доброволецъ, а той показа че има 30 патрона. Господаря се засмѣя и каза „съ това ти показвашъ, че у тѣбе сж останали патрони, както е заржчалъ Генералъ Драгомировъ? попита Императора. Други пъкъ громко просѣха да ги отправятъ по скоро въ полка, като увѣряваха че раната имъ е нищожна. На излизане отъ една палатка, гдѣто лежеха тежко — болни, Господаря имъ пожела

по-скорошно оздравяване, на което, тѣ, като събраха послѣднитѣ си сили, отговориха: „здраве желаемъ, Ваше Императорско Величество". Трудно бѣ да се повѣрва че това е гласа на раненитѣ. Царя жално се усмихна и каза:

„Това отъ насъ не зависи".

Всички лѣкари бѣха ощастливени съ изражение на Височайша благодарность. Като се прощаваше съ милосердната сестра Н. П. Надеждина, Господаря си подаде ржката съ думитѣ:

„Благодаря, сестро!"

Като посѣти всички лазарети, Негово Величество се отправи за главната квартира. Като се расхождаше по улицитѣ на Зимница, Царьтъ обърна внимание на единъ солдатинъ отъ прусския полкъ, който вървеше съ заплакано лице, и се спрѣ. Като го повика при себе-си, Императорътъ попита:

„Отъ прусския полкъ ли си, отъ моя конвой?"

„Тъй точно, Ваше Императорско Величество", отговори солдатинътъ, като хлипаше.

„Какъ си тука?"

„Денщикъ съмъ, Ваше Императорско Величество".

„Чий?"

„На капитана Мацкевича, Ваше Императорско Величество".

„А защо плачешъ?"

„Раниха барина ми и никадѣ не мога да го найда, Ваше Императорско Величество", отговори солдатинътъ.

Царьтъ биде трогнатъ отъ видътъ на прѣдания на своя офицеръ солдатинъ, а, когато се върна дома, прати да намѣрятъ ранения капитанъ Мацкевичъ, но търсенията не се увѣнчаха съ успѣхъ. За загубитѣ, които бѣха станали въ гвардейската полурота, Негово Величество получи прѣди единъ

день двѣ телеграми: въ първата се казваше, че е раненъ командирътъ на гвардейската полурота, слѣдователно капитанъ Мацкевичь, а въ втората, че е раненъ флигелъ — адютантътъ полковникъ Озеровъ. Послѣдний, както помни читательть, бѣше началникъ на отряда отъ почетния конвой. Царьтъ и всички околни лица естественно заключиха, че и двамата сж ранени и печалнитѣ вѣсти много огорчиха Негово Величество.

Царьтъ се помѣсти въ двуетаженъ дървенъ домъ, съ сѣнчеста градина, на западния край на паланката, надъ високъ обривистъ брѣгъ, отъ дѣто се откриваше прѣвъсходенъ видъ надъ Свищовъ и надъ цѣлата околна ширина на Дунавъ. Великий Князь съ щаба се расположи на другия край на града.

Зимница бѣше буквално набита съ солдати и всѣкакъвъ народъ. Транспорти отъ ранени прѣсичаха пжтя на колонитѣ войски, които тръгваха за другия брѣгъ; обози, които се протакаха съ безконечна верига, заприщаха улицитѣ; коли на търговци и маркетанти, съ припаси за ядене и провиянтъ, пълнеха всичкитѣ пжтечки; юнашкитѣ пѣсни на солдатитѣ, викъ, говоръ, смѣхъ, охкание, прения — произвождаха такъвъ шумъ, че трѣбваше хората да си говорятъ единъ другиму на ухото.

На доста високия брѣгъ, който бавно се спускаше къмъ рѣката, картинно лежѣха, стоѣха, готвѣха си храна ротитѣ и полковетѣ, които очакваха да се качатъ на саловетѣ. Тукъ наблизо лежеше прость салъ, приготвенъ за Господаря, на когото Негово Величество трѣбваше да мине на другия брѣгъ и димеше „Аннета“.

Приятно бѣ да се гледа на стотинитѣ лодки, които порѣха величественно рѣката и на дългитѣ весла, които се повдигаха надъ водата отъ единъ

пжть, като подъ команда. Отъ сутриньта бѣ пристжпено къмъ постройката на моста, ударитѣ на чукове, вечната руска пѣсень „Дубинушка“. командитѣ на офицеритѣ, ясно достигаха до високия гребенъ, на който бѣ расположенъ града.

Хубаво бѣ да се гледа на това оживление, на кипящата работа, на всеобщата радость; дишаше се нѣкакъ си по-свободно. Широката рѣка, съ бързото си течение, отвличаше лодкитѣ, така че често пжти гребцитѣ не можѣха да ги одържатъ и изливаха на брѣга не тамъ гдѣто бѣ назначено. Колкото и мътна да е водата въ врѣме на разлива на Дунавъ, но ясното и тъмно гължбово небе ѝ придаваше красивъ цвѣтъ, а силното сълнце ѝ позлатяваше повърхностьта. Пѣсачнитѣ насипи на противоположния брѣгъ релефно се виждаха, сжщо и зеленитѣ градини на града. Свищовъ, построенъ на единъ грѣбенъ надвесенъ надъ Дунавъ, блѣщѣше силно и не можеше да се распознава съ просто око. Отъ двѣтѣ страни на града се протакаха бърда, които имаха видъ на голи скали безъ никаква растителность. Подъ Свищовъ, турския брѣгъ значително се понижаваше, като прѣдставляваше вдлъбната повръхнина, гдѣто протичаше една рѣчичка, образующа при вливането си въ Дунавъ не голѣмъ тесенъ заливъ.

Още отъ зараньта се започенаха въ Свищовъ приготовления за срѣщата на Царя. Великий князь по-рано замина за завоевания брѣгъ, дѣто го посрѣщнаха: генералъ Драгомировъ, великий князь Николай Николаевичь младий, адютантитѣ и ординарцитѣ. Генералъ Драгомировъ изложи цѣлия ходъ на извършеното дѣло и докладътъ бѣше пълень съ обичнитѣ шеги на Михаила Ивановича. Послѣ това Н. Височество испрати по-стария си синъ да срѣщне Царя. Часътъ на 11, 14-ата и 35-ата дивизии почнаха да нареждатъ шпалери

по пѫтя, отъ Свищовъ до пристанището. Жителитѣ, духовенството съ икони и хоругви, се събраха на край града.

Едноврѣменно се готвеха въ Зимница да испратятъ Господаря. На пристанището чакаше понтонъ, съ гребци отъ гвардейския екипажъ, съ лейтенантъ Палтовъ на кормилото. Часть отъ 137-ия пѣхотенъ Нѣжински полкъ се качи на парахода „Аннета", а на 12 ч. се намѣсти на понтона свитата на Н. Величество.

Императора се качи на понтона тъкмо на пладнѣ и изволи да прѣмине на другия брѣгъ, при въсторжени викове „ура!" Минута, незабровима въ лѣтописитѣ на славянскитѣ народи! Царя отиваше да благодари на своитѣ юнаци за испълнението на длъжностьта имъ, да привѣтствува града, освободенъ отъ угнетителитѣ и да встѫпи въ прѣдѣлитѣ на завоеваната страна. Тълпи народъ и войска гледаха отъ двата брѣга съ насълзени очи на тази величественна картина, имѣюща толкова дълбоко-нравственно значение.

Слѣдъ понтона вървѣше парахода. „Анета". Отъ срѣдата на рѣката се виждаха по-очарователни отъ колкото отъ брѣга, двата града, живописно расположени, потънали въ градини и гори; ромѫнския брѣгъ по-нисъкъ а турския по-високъ, стръменъ, като измѣняваха сѣнкитѣ отъ червена до блѣдно розова, се съединяваха отдалечо съ сребърната вода и тъмногълѫбовото небе; тукъ тамѣ се виждатъ островчета, които приятно привличатъ погледа.

Негово Величество Главнокомандующия, който чакаше Господаря на другия брѣгъ, като забѣлѣжи, че гвардейската полурота не стои на пристанището, а е поставена около Свищивъ, заповѣда немедленно де дойде, но тъй като това приказание бѣ дадено тогава, когато вече Негово Вели-

чество напустна Зимница, то за да пристигне о врѣме на мѣстоположението си, трѣбваше всичкото пространство отъ Свищовъ да прѣмине бѣгомъ. Когато гвардейската рота дойде на пристанището, генералъ Драгомировъ помоли великия князъ, да го пустне отпрѣдъ да поблагодари на хората, понеже още не бѣ успѣлъ да направи това. „Скрийте се, Ваше Височество", се шегуваше Михаилъ Ивановичъ.

Като се приближи до ротата, свали си фуражката.

„Благодаря Ви, братя! Юнаци! Показахте какъ се служи на Царя—Баща. Вий сте дѣца на русската земя", каза генералъ Драгомировъ.

Послѣ пристжпи главнокомандующия

„Благодаря Ви, юнаци!, каза Негово Височество, — вий доказахте на дѣло, че сте достойни прѣдставители на гвардейскитѣ полкове и оправдахте избора на вашето началство! Знайте, братя, че вий сте за мене като рожденни дѣца, така азъ за васъ бдя и ви обичамъ: „Ура!"

Пристанищете бѣ построено надъ устието на рѣката Текирдере: тамъ стоеха главнокомандующия, генералитѣ, Непокоичицки, Левицки, Драгомировъ и др. началствующи лица*) Гвардейската полурота поставиха близо до пристанището.

Още отъ далеко Императора благоволи да забѣлѣжи, че вижда отъ дѣсната страна на полуротата капитана Мацкевича слѣдователно двѣтѣ горѣказани телеграми, говорѣщи за рана, получени отъ флигелъ адютанта полковникъ Озеровъ и неточната тѣхна редакция, въведе Господаря и всички ни въ заблуждение. При приближението на катера, войската застана караулъ, като прѣд-

*) Генералъ Радецки не бѣ на пристанището, тъй като той бѣше занятъ въ Свищовъ съ устройството на квартира за Господаря, гдѣто да може Негово Величество да се останови и отдъхне.

варително надѣна фуражкитѣ на щиковетѣ, музиката на Нежинския полкъ засвири химна и положително въздуха се затрѣсе отъ оглушително гръмогласно „ура“ което се продължава до Свищовъ. Господаря, дълбоко трогнатъ отъ радостьта и въсторга на скжпата му войска, стана и махаше съ фуражката отъ катера. Солдатитѣ, които забѣлѣжиха това, още повече усилиха своитѣ викове. . .

Като се опираше на ржката на Главнокомандующия, Господаря слѣзе на брѣга и съ усмивка подаде Георгиевски кръсть 3 степень на генерала Драгомировъ, а послѣ се обърна къмъ началницитѣ съ рѣчь, въ която изказа своята дълбока признателность за всичкитѣ тѣхни трудове и разпореждания, увѣнчани съ такъвъ славенъ успѣхъ, при което мнозина поздрави съ Георгиевски кръсть. Великия Князь Николай Николаевичъ Младий вървеше заедно съ Господаря и имаше вече на гърдитѣ си Георгиевски кръсть, който отъ далеко забѣлѣжиха стоящитѣ на пристанището.

Послѣ Негово Величество се отправи къмъ гвардейската полурота и, като прие рапорта отъ командующия слѣдъ раняването на полковникъ Озеровъ,—флигелъ адютанта капитанъ Косача, обърна се къмъ солдатитѣ съ слѣдующитѣ думи:

„Здравѣйте, юнаци! Благодаря ви, че оправдахте моето довѣрие и подкрѣпихте славата на вашитѣ полкове“.

Като дойде до капитана Мацкевича, Господаря се спрѣ и му каза:

„А на мене казаха, че ти си раненъ; азъ на всѣкадѣ пратихъ да те търсятъ, много се радвамъ, че те виждамъ здравъ и неповрѣденъ.

Въ полуротата служеше барабанчика на московския полкъ Димкинъ, отпадналъ старецъ,

когото Господаря самъ бѣ назначилъ въ конвоя и сега, като бѣ тичалъ по страшната горѣщина отъ Свищовъ до пристанището, бѣдния до толко се бѣ уморилъ че едвамъ стоеше на краката си. Императора, като го видѣ, усмихна се и каза:

„Здравѣй, старче!"

Но горкия Димкинъ, трогнатъ отъ вниманието на Царя, не можа нищо да отговори и се смути; стоящитѣ отзадъ войници го дигнаха на ржцѣ. Слѣдъ войната той бѣ назначенъ въ ротата на дворцовитѣ гренадери.

Като погледна още веднажъ полуротата и каза: „юнаци!" Господаря се качи на коня и започна да се възкачва по бърдото за къмъ 14-а дивизия.

„Ура!" не прѣставаше догдѣ Негово Величество прѣглеждаше войската, само тѣзи полкове, къмъ които Господаря се обръщаше съ рѣчь, спираха за нѣколко минути и послѣ съ още по голѣмъ въсторгъ започваха своитѣ викове.

По това врѣме пристигна отъ Свищовъ генералъ Радецки и Господарьтъ, като го цѣлуна, вржчи му Георгия 3 степень, и горѣщо му благодари за службата. Генералъ Радецки се съвършенно смути и произнесе:

„Не се пада менѣ, Ваше Величество, а на генералъ Драгомировъ".

„Успокой се, — отговори Господаря, като се смѣеше отъ сърце, — той получи прѣди малко Георгия, и при това Негово Величество се обърна и показа на Началника на 14-та дивизия, у когото вече висеше на шията Георгиевски кръсть.

„Да, щомъ е така". . . . каза генералъ Радецки, който се успокои и взе ордена.

Императора даде Георгиевски кръсть още на слѣдующитѣ лица:

3-та степень: на завѣдующия по прѣкарване войската на понтони и направата на моста, началника на 3-та саперна бригада, генералъ майоръ Рихтеръ.

4-та степень: на бригаднитѣ командири на 14-та пѣхотна дивизия, генералъ-майори: Иольшинъ и Петрушевски и командира на 53-ий пѣхотенъ Волински полкъ, полковникъ Радионовъ.

Слѣдъ това Господарьтъ замина за Свищовъ. Духовенството въ пъленъ съставъ посрѣщна своя Царь-Освободитель съ хвалебно пѣние, а народа незнаеше какъ да изрази своято безгранична благодарность; женитѣ посипваха пжтя съ цвѣтя, българитѣ цѣлуваха стрѣмената и краката на Царя, старцитѣ и бабитѣ плачеха отъ радость, дѣцата простираха къмъ Императора ржцѣтѣ си пълни съ вѣнци и китки и сжщо викаха „да живѣе Царь Александръ!“ Господаря цѣлуна въ събора кръста, изслуша молебена и послѣ прѣмина, по главната улица, за другата бригада на 14 дивизия, която бѣ едва ли не на единъ вистрѣлъ отъ неприятеля, и се отби въ квартирата на генерала Радецки. Тукъ Той си почина отъ мжчителната прѣзъ този день горѣщина, не повече отъ два часа, а послѣ отъ ново се пустна въ пжть. Понтона чакаше вече Негово Величество въ Свищовското пристанище, а не на това, гдѣто Господаря слезе първо. Генерали, офицери, солдати и народъ провождаха Императора. Виковетѣ „ура“ не прѣстанаха догдѣто понтона съ Господаря не се изгуби отъ очитѣ имъ.

На гвардейската полурота бѣ заповѣдано да се върне назадъ въ Зимница и да се присъедини къмъ императорската главна квартира. Слѣдъ два часа щастливата полурота, съ барабаненъ бой, тържествено влизаше въ града; масса офицери и граждани тичаха подиръ нея, като изглеждаха

съ любопитство тия лица, които неотдавна сѫ отивали така смѣло срѣщу смъртьта. Хълмътъ, на който гвардейцитѣ се бѣха сражавали юнашки, бѣше нарѣченъ отъ всички, като се почне отъ генерала Драгомирова, „гвардейски"; и имаше защо, разказваха очевидци: като лъвове се биха и оставиха слѣдъ себе-си гръмка, безсмъртна слава!

Царьтъ излезе да ги посрѣщне и съ радость гледаше на прѣдставителитѣ на своята стара гвардия, които се връщаха побѣдоносно. Като се расположиха на бивуакъ около главната квартира, офицеритѣ бидоха поканени на обѣдъ, но тъй като полковия обозъ не бѣше още стигналъ въ Зимница, то по нѣмане сѫдове, свитата и конвоятъ обѣдваха на два пѫти.

Наслѣдникътъ и главнокомандующий побързаха още вчера да испратятъ въ Петербургъ радостната вѣсть на свойтѣ гвардейци, съ телеграма на името на барона Бистрома.

„Прѣдайте на гвардейския корпусъ, че днесь нашитѣ войски минаха Дунава при Зимница. Прѣдставителитѣ отъ гвардията, отъ полуротата отъ конвоя на Н. Величество, зеха най-горѣщо участие въ това юнашко събитие; работиха тѣ мѫжки и оправдаха достойно избора на своето началство; трѣбваше все да се дѣйствува съ щикове, флигелъ — адютантъ полковникъ Озеровъ е раненъ съ крушумъ въ ногата; загубата въ полуротата е голѣма, но вѣрно не е още извѣстна, но знаемъ, че двама прѣображенци сѫ убити; много има ранени, но не се знае колко и отъ кои полкове; славно дѣло се извърши отъ Волинския полкъ отъ 14-ата дивизия. Бързамъ да обрадвамъ юнашката гвардия съ това радостно и важно събитие".

Днесъ наслѣдникътъ испрати допълнителна телеграма:

„Поздравлявамъ гвардейския корпусъ съ главнокомандующий, комуто Господарьтъ даде днесъ Георги 2-ра степень за юнашкото минуване на нашитѣ войски прѣзъ Дунавъ. Прѣдайте това радостно извѣстие на гвардейцитѣ, нека се радватъ заедно съ насъ и да благодарятъ Господа, който благослови нашето оржжие".

На **17 Юний** Господарьтъ подписа слѣдующия приказъ по войскитѣ отъ дѣйствующата армия:

„Като слѣдя съ живо участие, отъ когато е обявена войната, всичкитѣ распореждания на Главнокомандующия на дѣйствующата армия, за съсрѣдоточение на войскитѣ въ назначенитѣ пунктове, Азъ лично се убѣдихъ въ примѣрния редъ въ движенията, въ грижитѣ за запазване здравето на войскитѣ, за тѣхното продоволствие, а слѣдъ това и въ искуснитѣ распорѣждания за испълнение на извършенитѣ сега съ пъленъ успѣхъ минувания на Дунавъ, първоначално отъ частитѣ на 14-ия армейски корпусъ при Галацъ и Браила, а послѣ и отъ главнитѣ сили при Зимница. Като бѣхъ очевидецъ на прѣвъсходното дѣйствие на нашата артилерия, на работитѣ на неуморимитѣ сапери и понтонери, на отважнитѣ подвиги на находящитѣ се при армията моряци и, най-сетнѣ, на геройскитѣ дѣйствия на ония войскови части, които участвуваха въ боеветѣ на 10 Юний при Буджакъ и на 15 Юний при Свищовъ, Азъ си поставямъ истинско удоволствие да изразя Моята сърдечна и дълбока признателность на Негово Императорско Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия, на неговитѣ най-близки помощници и на храбритѣ Мои войски, които се покриха съ нова слава.

Тоя приказъ да се прочете въ всичкитѣ роти, ескадрони, сотни, батерии и команди, както отъ дѣйствующата армия така и въ всичкитѣ въобще части отъ гвардията, армията и флотата".

На подлинното съ собственната на Н. Величество ржка написано :

Александръ".

Часътъ на 3 подиръ пладнѣ стана благодарственъ молебенъ съ колѣнопрѣклонение, за което войскитѣ се събраха извънъ града около една могила. Полковетѣ отъ 12-ия корпусъ, българската дружина, собственний на Н. Величество конвой, гвардейскитѣ казаци, гвардейската сводна рота и полуескадронътъ, раздѣлени на четире фаса, построиха каре, като остана вътрѣ хълмътъ, на който бѣше поставенъ аналой. Хорътъ отъ пѣвци състоеше отъ офицери отъ 33-ята пѣхотна дивизия.

Като обходи войскитѣ, Царьтъ слезе отъ коня и заповѣда на гвардейската полурота да излезе отъ карето и да застане до аналоя, тъй като това бѣше единственната отъ присжтсвующитѣ части, които бѣха зели участие въ прѣминуването на Дунава при Зимница.

„Станете на молитва, долу шапкитѣ :" изкомандува Господарь Императора, слѣдъ което се почна молебена. Служеше всичкото военно духовенство на 12-ий корпусъ и на българската дружина, на число единадесеть души и единъ български архимандритъ, отецъ Амфилохъ. Негово Величество, а слѣдъ него и цѣлата войска, като прѣклони колѣнѣ, молеха Бога да дарува и за напрѣдъ такава побѣда надъ враговетѣ и благодариха Всевишния за благословението испратено на нашето оржжие.

„Барабанщици отбой, покрийте се!" даде команда пакъ Царьтъ, когато молебствието се свърши. Офицеритѣ пѣяха твърдѣ добрѣ и се удос-

тоиха да получатъ благодарность отъ Императора. Като се обърна къмъ полуротата, Господарьтъ каза:

„На вашия командиръ, пълковника Озерова, испратихъ златна сабля за храбрость.“

Пълковникъ Озеровъ лѣжеше въ лазарета въ с. Пятра.

Слѣдъ това Царьтъ заповѣда на Н. Височество Главнокомандующия да повика всички, които се бѣха отличили и присжтствуваха тука, по списъкъ, и самъ раздаде георгевски кръстове, като прѣгръщаше и цѣлуваше всѣкиго. Нѣкои солдати отъ полуротата се удостоиха сжщо да получатъ знакове за отличие отъ военния орденъ. Между другитѣ биде повиканъ напрѣдъ отъ гвардейската конно-артилерийска бригада бомбардиръ Новоселовъ, едъръ, здравъ, червено бузестъ солдатинъ. Господарьтъ, като го распита за извършения отъ него подвигъ, поцѣлува храбрия конно-артилеристъ и подаде му знакъ за отличие отъ военния орденъ. Бомбардирътъ Новоселовъ расказа приблизително слѣдующето: „взводътъ отъ планинската батерия, Ваше Императорско Величество, въ който азъ се намирахъ, бѣше поставенъ на салъ расположенъ на два свързани понтона. Отъ начало, като се отдѣлихме отъ брѣга, турцитѣ не стрѣляха противъ насъ, но послѣ зеха да лѣтятъ крушуми, само, значи, безвредно, мимо. Оставаше до брѣга верстъ или повече, когато изведнажъ единъ крушумъ проби лодката отъ страна; не успѣхме да се опомнимъ, а водата нахлу вътрѣ; салътъ се искриви, конетѣ уплашени се хвърлиха на страна, хората се спуснаха да ги задържатъ. Извѣстно, салътъ натегна на една страна и въ единъ мигъ се прѣвърна. Виждамъ спасение нѣма, хвърлихъ се самъ въ водата... пистолетътъ и сабята такате и теглятъ на дж-

ното. Хванахъ се за една дъска, която плаваше, не неможеше да ме държи. При все това успѣхъ да хвърля амуницията, и както си бѣхъ така съ дрѣхитѣ зехъ да плувамъ. А тамъ ставаше сражение. Излѣзохъ на брѣга, извадихъ ботушитѣ, излѣхъ водата и тръгнахъ. Тука гледамъ нашата батерия стрѣля; спрѣхъ се около оръдието. Не мина много врѣме убиха наводчика на това оръдие. Зехъ му пистолета, сабята и зехъ неговото мѣсто, Ваше Императорско Величество".

Когато се свърши раздаването на кръстове, Царьтъ заповѣда на георгевскитѣ кавалери да излѣзатъ напрѣдъ, а на другитѣ чинове отъ полуротата да се върнатъ въ фасъ. Награденитѣ, поставени на върха на могилата, стоеха въ недоумѣние...

Въцари се пълна тишина....

„Батальони на плечо! Слушай на краулъ!" прѣдаде командата Н. Величество и послѣ въскликна:

„На новитѣ георгевски кавалери „ура!" при което цѣлуна главнокомандующия.

Може да си прѣдстави всѣки това въсторжено „ура" на нѣколко хиляди солдати. Подиръ това, като подаде команда „на плечо!" Н. Величество се обърна къмъ войскитѣ съ рѣчь, въ която исказа съжаление, че лично не може да награди другаритѣ, които се намиратъ отвъдъ Дунава и се надѣва, че когато работата дойде до 12-ия корпусъ, и тѣ ще се покажатъ такива юнаци като 8 ия корпусъ. Като повика дежурния флигелъ-адютантъ, Царьтъ прибави:

„Иди на другата страна и кажи на ония юнаци, че ние тукъ горѣщо се молимъ за тѣхнитѣ паднали другари."

Като се качи на конь, Господарьтъ вторично обходи войскитѣ и, като се спрѣ прѣдъ сводния

гвардейски ескадронъ и дивизиона отъ лейбъ-казаци, каза:

„Надѣя се, че и вие ще испълните така своя дългъ, когато дойде вашия редъ.“

Въ Зимница Н. Величество дълго стоѣ на брѣга и гледаше на моста, който се строеше надъ Дунавъ.

Още зараньта Царьтъ испрати въ Петербургъ слѣднята телеграма на името на генералъ-адютанта Бистрома:

„Благодаря искренно за поздравлението по случай славното прѣминуване на Дунавъ. Прѣдставителитѣ на гвардията напълно оправдаха Моето довѣрие, тѣмъ се падна почти исключително да работятъ съ щикове; тѣ се показаха герои; но за това отъ пѣхотната полурота, която участвува въ боя, има не малко убити.

(Слѣдъ това Царьтъ изброява имената на убититѣ, раненитѣ и награденитѣ).

Слѣдъ това Н. Величество телеграфира на Н Височество генералъ адмирала:

„Вчера гребцитѣ отъ гвардейския екипажъ, съ тѣхния командиръ и лейтенантъ Палтовъ на кормилото, прѣкараха ме прѣзъ Дунавъ, дѣто благодарихъ на войскитѣ на самото бойно поле и бѣхъ въ Свищовъ. Трудно е да се опише въ сторгътъ. Днесъ отслужеха благодарственъ молебенъ. Алексий ще ти съобщи за награденитѣ моряци, които при прѣминуването се покриха съ нова слава.

Въ отговоръ на поздравлението отъ градъ Москва, Царьтъ удостои княза Долгорукова съ слѣднята телеграма:

„Увѣренъ бѣхъ, че Москва ще земе искренно участие въ нашата всеобща радость, по случай славното прѣминуване на нашитѣ юнаци прѣзъ Дунавъ. Вчера имахъ велика радость лично да имъ

благодаря на самото бойно поле. Нашитѣ загуби не надминуватъ 150 убити и 700 ранени. Да ни помогне Богъ да докараме до желания край начнатото славно дѣло.“

На 20 Юний тръгна отъ Зимница прѣдниятъ отрядъ на генерала Гурко, комуто Царьтъ даде *ескадрона* отъ Своя почетенъ конвой.

Глава IX.

Отъ гвардейската сводна полурота подпоручикъ Тюрбертъ, който истегли жребие да отиде съ първата т. е. да прѣмине, бѣ прикомандированъ къмъ този злополученъ взводъ отъ планинска артилерия, на който бѣше сждено да потъне. Смъртьта го похити въ най-цвѣтущата възрасть.

Произведенъ въ 1871 год. въ офицеръ отъ Пажеския корпусъ, той постжпи на служба въ Лейбгвардейската 1 Артилерийска бригада и въ кратко врѣме успѣ да придобие уважението и любовьта на своитѣ другари. Когато бѣ заповѣдано да се командирува единъ офицеръ отъ бригадата въ почетния конвой на Негово Величество, то началството избра Тюрберта, като виденъ, красивъ, испълнителенъ и акуратенъ офицеръ.

И този младъ животъ, пъленъ съ свѣтли надежди, угасна въ вълнитѣ на Дунавъ. . . .

Въ продължение на шесть деня слѣдъ сражението, въпреки старателнитѣ търсения, нигдѣ не можаха да се намѣрятъ тѣлата на погиналитѣ отъ понтона.

Сводната Гвардейска полурота, която изгуби въ първата битка толкова чинове отъ своя екипажъ, жалеше най-много за ранения си командиръ и другаритѣ — артилеристи. Чакъ на 21 число вечерьта дойде извѣстие отъ моряцитѣ, че тѣлото на подпоручика Тюрберта е намѣрено на Вардинския островъ нѣколко вереста подъ Зимница. Всички

се отнесоха съчувственно и веднага бѣ рѣшено сутриньта да отидатъ да го намѣратъ; прѣзъ нощьта направиха простъ дъсченъ гробъ и утриньта въ 8 часа капитанъ Чекмаревъ, поручикъ Поливановъ и подпоручикъ Прескотъ въ една провизионна каруца, а всичкитѣ други отъ отряда на почетния конвой артилеристи съ гроба — въ друга, прѣминаха моста на Дунавъ за да могатъ отъ тамъ на лодка или понтонъ да се отправятъ за тѣлото. Вѣстовоя на подпоручика Тюрберта стоеше сѫщо при гроба.

Скръбно бѣ да се гледа на тази процесия, която минаваше всрѣдъ веселитѣ полкове очакващи заповѣдь да минатъ прѣзъ моста въ завоюваната земя. Тѣзи дни водата на Дунавъ значително спадна и се отдалечи на двѣ версти отъ града. Образувания красивъ насипъ, покритъ съ свѣжа, зелена трѣва и тукъ тамѣ съ храсти, бѣ напълненъ съ войска отъ всичкитѣ видове оржжия съ обозитѣ имъ, така, че като се гледаше горѣ отъ града, изглеждаше покритъ съ бѣло платно отъ количеството на солдатскитѣ лѣтни фуражки и рубажки. Въ едина край на площадката полковетѣ се протакаха въ тѣсна лента, безпрѣривно движуща се по безконечния мость. Генералъ — Лейтенантъ Рихтеръ, началникъ на прѣминаването, стоеше при входа на моста и даваше заповѣди.

Не бѣше лесно за колитѣ да се провратъ прѣзъ тази маса и да достигнатъ брѣга на рѣката. Стана нужда, капитанъ Чекмаревъ да се обръща за съдѣйствие до командиритѣ на баталиони, полкове и батерий, като имъ обясняваше причината която ги караше да бързатъ за тѣлото.

Нъ всрѣдъ този шумъ, говоръ, дрънкане на коли, вървѣщи по дъсчената покривка на моста, солдатитѣ неможаха да слушатъ заповѣдитѣ на началницитѣ и на нашитѣ гвардейци не оставаше

друго, освѣнъ да си проправятъ пжтъ съ сила Когато достигнаха моста, капитанъ Чекмаревъ се обърна до генералъ Рихтеръ съ молба да имъ даде лодка или катеръ.

Отъ сутриньта до срѣдъ нощь генералъ Рихтеръ стоеше на брѣга, да обяснява на всѣки командиръ, какъ трѣбва ротата, полка, бригадата, батерията, обоза, да върви по моста за да не развали понтоновия мостъ, даваше сжщеврѣменно за всѣки полкъ заповѣди какъ ще минава, какъ да се построи, кога да почне движението; на стоящитѣ на лодки понтонери, гдѣ да поправятъ моста, гдѣ да стегнатъ въжята и пр. Отгорѣ на това, много лица се явяваха при генерала съ просби, жалби, за съвѣти, разрѣшение, които нѣща много му отвличаха вниманието, но той всичко испълняваше съ голѣмо търпение.

Въобще Зимница, а особенно крайбрѣжната часть приличаше на разрушенъ мравунякъ, народъ цѣль день кипѣше, по всички направления, отъ ранна сутрина до кжсна нощь.

Вслѣдствие просбата на капитанъ Чекмарева, генералъ Рихтеръ се обърна писменно до капитанъ лейтенантъ Тудеръ, да даде катеръ за тѣзи, които отиватъ да търсятъ тѣлото.

Слѣдъ прочитането записката на генераль Рихтеръ, капитанъ-лейтенантъ Тудеръ заповѣда немедленно да се приготви парахода „Аннета“, а офицеритѣ покани да раздѣлятъ яденето съ моряцитѣ. Въ тъмната и низка изба, гдѣто се помѣщаваха моряцитѣ, нашитѣ гвардейци намѣриха радостенъ приемъ, както всѣкога този дружелюбенъ народъ посрѣща своитѣ гости. Не бѣше весело на душата на нашитѣ конвойци и моряцитѣ се нажалиха като ги гледаха.

Труда и нещастието нѣкакъ си сближаватъ човѣцитѣ; а въ война на всѣко человѣческо

сърдце е много лесно да разбере нещастието на ближния.

Незабѣлѣзано прѣмина врѣмето въ откровенни приказки съ новитѣ познайници и само слѣдъ часъ нашитѣ гвардейци напустнаха брѣга съ „Аннета". Като достигнаха срѣдата на рѣката и се обърнаха на лѣво, парахода бърже тръгна по течението. — Острова Вардинъ лежи на петь версти подъ Зимница и въ врѣме на разливъ съвършено се изгубва подъ водата; освѣнъ малъкъ храсталакъ, друга никаква растителность не може да се забѣлѣжи на него. Туку що се показалъ изъ водата, изглеждаше като голѣма мокра гѫба. Срѣщу острова, на брѣга бѣ разположенъ бивуака на нашитѣ войски, отъ дѣто всѣки день, начиная отъ 21-ий Юний, се отправяха команди за заряване на исхвърленитѣ трупове на брѣга. Моряцитѣ бѣха задължени да слѣдятъ за това и. при всѣко появление на нови тѣла, немедленно да съобщаватъ на началството.

Първото появление на моряцитѣ на острова Вардинъ, 21-ий Юний, се ознаменова съ слѣдующето събитие: още отъ далеко чули гробаритѣ нѣкакъвъ си човѣшки гласъ; като се доближили, видѣли голъ човѣкъ, лежащъ изнемощѣлъ на пѣсъка. „Това е Лопатинъ!" извикалъ единъ отъ моряцитѣ.

Дѣйствително, обезобразения солдатинъ, който викалъ лодка на помощь, билъ матросъ отъ гвардейския екипажъ-Семенъ Лопатинъ. Въ врѣме на прѣминаването на 15 Юний, въ понтона, гдѣто билъ, попаднала една граната и го пробила на нѣколко мѣста. Отъ всичкитѣ, които били на понтона, уцѣлѣли само трима души, въ числото на които билъ — Семенъ Лопатинъ. Той още прѣди катастрофата билъ раненъ въ рѫката съ раздробена кость. Останалитѣ други двама били ранени

отъ пръсването. Прѣдстояло имъ да се спасяватъ съ плаване. Докато Лопатинъ да си свали шинела за да плува по леко, той получилъ нова рана въ плѣщитѣ. Тримата другари сполучили да се хванятъ за една дъска и съ нея плували. Течението ги докарало до острова Вардинъ. Тукъ обезсиления Лопатинъ рѣкълъ да остане, а другитѣ съ помощьта на дъската продължили да плуватъ съ цѣль да се докачатъ до ромжнския брѣгъ, но по всѣка вѣроятность трѣбва да сж загинали, защото отпослѣ нищо за тѣхъ не се чу. Цѣли петь и половина денонощия прѣкаралъ Лопатинъ на пустия островъ, изнемощѣлъ отъ гладъ и загуба на кръвь. За подържка на жизнениитѣ сили и за облегчение на страданието му служили честитѣ къпания въ Дунавъ, водата на който му служила за храна. Отъ страшната горѣщина ранитѣ му червясали, най-послѣ нещастника изгубилъ всѣка надежда и се приготвилъ за смърть, когато внезапно видѣлъ лодка по Дунава и на нея чулъ да се говори русски. Той започналъ отчаяно да вика къмъ тѣхъ за спасение. Само благодарение на горѣпоменатото распореждание, Лопатинъ бѣ спасенъ отъ гладна смърть и до вечерьта докаранъ въ болницата. Ранитѣ му бѣха доста сериозни.

На 22 число, Господарьтъ два пжти посѣти Лопатина, а Великия Князь Главнокоманд. лично му окачи Георгиевски кръстъ. Негово Величество благодари на лѣкаритѣ за грижитѣ, които полагатъ за него.

По такъвъ начинъ, при вторичното обикаляне острова на 21 число, моряцитѣ забѣлѣжили, на повръхностьта на водата, удавенъ офицеръ въ гвардейски мундиръ. — Отъ разслѣдването се оказало, че нашивкитѣ на якатa били артилерийски, а понеже до тогава гвардейци въ армията

нѣмало, освѣнъ отъ почетния конвой, то немедленно телеграфирали за това въ Императорската главна квартира.

Да се върнемъ пакъ къмъ нашитѣ пжтници. Палубата, на средата на която стоеше гробъ, на жаленитѣ лица на солдатитѣ, мъртвата тишина правеха скърбнб впечатление на присжтствующитѣ.

Безоблачното небо, съ тъмно-синъ цвѣтъ, свѣтлото силно слънце, което позлатяваше песъчливитѣ брѣгове, чистиятъ влаженъ въздухъ, — цѣлата тази великолѣпна природа не можеше да разсѣе скръбнитѣ мисли на пловцитѣ. Неволно мислѣше човѣкъ за миналото, когато бѣдниятъ момъкъ, за трупътъ на когото сега тѣ вървѣха, съ пълна сила, съ пълна надежда, веселъ търгваше за война, и естествено сърдцето се свиваше, като мислѣше за нещастието, което бѣше постигнало неговитѣ родители. Въображението рисуваше отчаянието на старцитѣ, които вече знаятъ че синъ имъ се е удавилъ и тѣлото му не се намѣрило . . .

Параходътъ не можеше да се доближи до самиятъ брѣгъ и спрѣ се недалеко. Спусната шлюпка прѣкара пжтницитѣ на два пжти на брѣгътъ, и като се завърна бѣше пакъ вдигната на парахода, който отиде за да докара смола за да се намаже гробътъ.

По нѣмане врѣме, гробътъ въ Зимница не бѣше намазанъ съ смола, което бѣше необходимо по причина на силното разложение на трупа. Капитанътъ на парахода се озова да донесе смола и по такъвъ начинъ този неголѣмъ отрядъ остана отрѣзанъ отъ всѣкакво съобщение съ брѣгътъ и хората, когато се отдалечи парахода.

Прѣдъ очитѣ на конвойцитѣ бѣше величественъ изгледъ: островътъ, който се издигаше надъ повърхностьта на водата, заобиколенъ съ бистра

рѣка, която въ това мѣсто бѣше още по-широка, тъй като турскиятъ брѣгъ бѣше образовалъ голѣмъ заливъ, мислеше се, че лежи въ нѣкоя ужасна пропасть, а брѣговетѣ се издигаха високо надъ него; параходътъ изглеждаше като малка лодка; палаткитѣ на войскитѣ, които бѣха расположени на бивуакъ, се бѣлѣеха като малки точки; мачтитѣ на турскитѣ плѣнени кораби, които стоеха въ залива, едвамъ се различаваха.

Но тѣзи хубави изгледи не можеха да намалятъ ужасътъ, въ който се намѣриха посѣтителитѣ на острова: обезобразенитѣ трупове, покрити тукъ-тамъ съ калъ, лежѣха проснати на тревата, защото не бѣше възможно да ископаятъ гробове въ мократа земя, а ржцетѣ, стиснати конвулсивно въ юмруци и краката съвершенно посинѣли стърчеха отвънъ; тѣлата, които се люлѣеха надъ водата, въ различни пози, голи, полуголи, като се удряха отъ земята и пакъ се отдалечаваха, плуваха около брѣгътъ; хишнитѣ птици, изплашени отъ появлението на хора, се носѣха въ въздуха и съ пронзителенъ викъ извѣстяваха неочакванитѣ гости за своето присжтствие. Този островъ на мъртвитѣ, отдалеченъ отъ всичко живо, така порази гвардейцитѣ, че тѣ дълго врѣме стоѣха на едно мѣсто, като се взираха въ всичко което ги окружаваше.

По свѣдѣнията, съобщени отъ моряцитѣ, бѣше извѣстно, че тѣлото на Тюрберта е намѣрено; но кждѣ то лежи, бѣше ли погребено, никой не можа да каже. Оставаше да се видятъ всичкитѣ гробове и онѣзи отъ тѣлата, които още плуваха въ водата. Капитанъ Чекмаревъ прѣдложи на цѣлата партия да се раздѣли на двѣ партии, отъ които едната да върви по правиятъ брѣгъ, а другата по лѣвиятъ и по такъвъ начинъ да се срѣщнатъ на нѣкое мѣсто и пакъ да се съединятъ.

Като се съгласиха въ всичко, партиитѣ се разотидоха всѣка на своя страна. Дълго тѣ вървѣха, като изгледваха подробно всичкитѣ удавени и гробоветѣ на погребенитѣ, но издутитѣ, почернѣли лица, у нѣкои съвершенно изядени, нѣмаха нито една человѣческа черта; голи трупове, нѣкои даже безъ ризи, на половинъ изгнили, не съхраняваха признаци отъ първото си сложение; съ една дума нѣмаше възможность да се узнае, на кому сж тѣзи трупове.

Конвойцитѣ тогава още не знаеха, че тѣлото на Тюрберта е намѣрено само по артилерийския му мундиръ, както бѣше казано по горѣ. Поручикъ Поливановъ, вървейки по брѣгътъ, се сблъсна въ единъ гробъ, изъ който стърчеха ржка и парче отъ запретка на рякавъ; въ началото той си помисли, че запретката прилича не гвардейска униформа, но когато съ треска исвърлиха малко земя, се показаха бѣли армейски петлици. Отчаяние бѣше обзело нашитѣ гвардейци, когато се върнаха на сжщото мѣсто, откждѣ бѣха тръгнали. И двѣтѣ партии рѣшиха, че нѣма да намѣратъ тука тѣлото на Тюрберта. Нъ какво оставаше да праватъ? Къмъ кого да се обърнатъ за помощь, за разяснение? — всички се двоумѣха.

Сѣднаха горкитѣ на трѣвата наскърбени, като очакваха възвращането на парахода. Влагата на самиятъ островъ ги обхващаше като съ гробовенъ студъ, мъртвата тишина и безконечнитѣ удряния на вълнитѣ о брѣга докарваха обезсърдчение; тѣмъ прѣдстоеше още дълго врѣме да чакатъ краятъ на това пжтуване. Мислѣха да прѣминатъ на другия брѣгъ, кждѣ бѣха разположени въ бивуакъ нашитѣ полкове и тамъ да распитатъ за сждбата, която бѣше постигнала тѣлото на Тюрберта, но нѣмаше нито салъ нито лодка, нѣмаше нищо подъ ржка.

Отведнажъ всички се стрѣснаха отъ вика на вѣстовоя на подпоручика Тюрберта, идящъ повидимому съ важни извѣстия.

„Какво има“? едноврѣменно всички попитаха.

„Намѣрихъ, намѣрихъ“! произнесе, като се задъхваше силно отъ умора.

„Гдѣ“?

„Тамъ при храстето“. Нѣколко солдати се затекоха къмъ оказаното мѣсто. Честьта за откритието на тѣлото напълно се падаше на вѣрния слуга на покойния. Много такива случаи имаше въ миналата война; вѣстовои изнесоха своитѣ ранени и убитѣ господари, въ врѣме на най силна прѣстрѣлка, изъ подъ самия редутъ, тѣ никакъ не жалѣха себе си, само ако кажатъ да спасятъ господаря си отъ смъртьта.

На всички настръхна кожата като видѣха тѣлото на нещастния Тюрбертъ . . . Впечатлението бѣше потрѣсающе.

Около наведенитѣ надъ водата дървета, лежеше бѣдния юнакъ, проснатъ по гърба си, така че главата му се допираше до коренитѣ, а тѣлото легко се покриваше съ клоне.

Неволно сълзи потекоха отъ очитѣ на другаритѣ, като разгледаха трупа.

Саблята и револвера на Тюрберта нѣмаше, освѣнъ това въ мундиря на гърдитѣ се виждаше прорѣзъ повидимому направенъ съсъ ножъ.

Отъ послѣ се оказа, че по заповѣдь на началството, моряцитѣ свалили шашката, револвера и прорѣзали мундира, за да зематъ паритѣ, които навилъ Тюрбертъ на гърдитѣ; всичко това бѣ прѣдадено на Негово Височество Великия Князь Алексѣй Александровичь. Портупея обаче не взели за да се не разнесе разлагающето се тѣло.

Не бѣше лесна работа да се истегли трупа изъ водата. Меризмата на трупа бѣ така голѣма щото не бѣ възможно да се стои близо до него.

Слѣдъ четвъртъ часъ пристигна на мѣстото парахода „Аннета", матроситѣ на който доставиха смола съ която осмолиха гроба и послѣ поставиха тѣлото, при което оставиха лѣвата ржка отдолу подъ тѣлото,

Единъ отъ офицеритѣ, който бѣше взелъ за всѣки случай съ себе си карболова вода, попръска тѣлото и послѣ го затвориха въ гроба, и слѣдъ като го осмолиха отгорѣ свалиха го въ лодката, която чакаше и послѣ бѣ отнесенъ на парахода.

Когато по приказание на капитана флага бѣ снетъ на половина, както всѣкога бива когато има покойникъ въ нѣкой параходъ,—парахода се пустна въ обратенъ пжть. Конвойната експедиция цѣлъ день чака при Зимница на моста догдѣто да сполучи да прѣмине на другата страна на града. Вече се стъмваше когато печалната процесия влизаше въ града. Раздаващитѣ се печални звукове на музиката, въ улицитѣ на това градче, скоро привлече грамадна тълпа любопитни.

Императора въ това врѣме вечеряше. Като чу погребалния маршъ, Негово Величество попита:

„Какво е това?"

Доложиха на Императора че носятъ въ църква намѣреното на острова Вардинъ тѣло на подпоручика Тюрберта. Негово Величество мълчаливо стана отъ мѣстото си и тръгна пѣшкомъ къмъ църквата.

Слѣдъ Императора послѣдваха: Наслѣдника Цесаревичъ, Негово Височество Главнокомандующия, Великитѣ князе: Владимиръ, Алексий, и Сергѣй Александровичъ, Николай Николаевичъ младий и всичката свита.

Българската черква въ Зимница поражаваше съ своята бѣдность, както отъ вънъ тъй и отъ вътрѣ. Можеше да се мине покрай черквата безъ да се забѣлѣжи; тя не се отличаваше отъ проста

кжща. Безъ камбана, безъ кръсть, тя се помѣщаваше въ една дълга стая и като че ли нарочно се скрываше отъ хорскитѣ погледи.

Офицеритѣ внесоха гроба въ черквата и го поставиха на катафалка, който приличаше на простъ сандъкъ, а солдатитѣ положиха вѣнецъ отъ живи цвѣтя. За отдаване честь бѣ построенъ взводъ отъ сводната гвардейска полурота, съ музикалния хоръ.

Императора, въпреки силното течение и удушливата зловонна миризма, стоя чакъ до свършването на панахидата.

Опѣването стана отъ придворното духовенство, а българския свещенникъ, прѣзъ цѣлото врѣме спорѣдъ обичая, стоя на страна. Съ сълзи на очитѣ се молеше Господаря. Офицеритѣ отъ почетния конвой отнесоха другаря си въ гроба, изритъ около оградата и въ врѣме на спускането на тѣлото, музиката засвири: „Коль славенъ“... а взвода застана на караулъ. Негово Величество първъ хвърли въ гроба една лопата пръстъ. Слѣдъ половинъ часъ гроба бѣ засипанъ и, за да се различава, бѣ поставенъ отгорѣ простъ дървенъ кръстъ съ надписъ на годината, деньтъ, смъртьта и фамилията на погрѣбания. Саблята и фуражата на покойния Негово Величество заповѣда на графа Адлербергъ да вземе и ги прѣпрати на родителитѣ му.

Отпослѣ бащата на Тюрберта има честьта да получи, наравно съ всичкитѣ офицери отъ почетния конвой, фотографическа снимка на Господаря Императора съ собственноржчния подписъ на Негово Величество.

Като се връщаше отъ погрѣбението дома, Господаря бѣ задържанъ на двора отъ доведенитѣ плѣнени турци. Слѣдъ продължителенъ разговоръ чрѣзъ прѣводачъ, Господаря влѣзе въ кжщата и продължи прѣкжснатата вечеря.

Глава X.

Не се минаваше день, Императора да не посѣти раненитѣ въ болницитѣ. При вида на тѣзи неизразими. страшни мжки, Императора самъ жестоко страдаше.

На **24-ий Юний** въ единъ лазаретъ, Н. Величество приближи до единъ раненъ армейски офицеръ, въ това врѣме когато го прѣвързваха.

„Безпокоимъ те, може-би?“ ласково се обърна къмъ него Царьтъ.

„Останете, за Бога, Ваше Императорско Величество, — съ жаленъ гласъ се помоли офицерътъ. — не си отивайте; за първи пжть Ви виждамъ“.

„А ако запушишъ цигара, мисля, че ще ти стане по-леко“, забѣлѣжи Царьтъ.

„Тъй точно, Ваше Величество“, съ слабъ гласъ отговори болний.

Императорътъ извади своя портъ-сигаръ, зе една папироска и, като я запали Самъ, подаде я на офицера. Но щомъ Царьтъ се обърна, болния бързо изгаси цигарата и я скри подъ възглавницата. Главнокомандующиятъ, който вървеше слѣдъ Царя, и който видѣ тая сцена, съ усмивка го попита, защо направи това.

„Ще я оставя за споменъ, Ваше Императорско Височество, и ще я запазя въ знакъ на милостивото внимание къмъ мене на моя Господарь“, съ развалнуванъ гласъ отговори офицерътъ.

Като се отнасяше бащински къмъ всѣки единъ отъ мжчениците, като ги развличаше въ врѣме на прѣвързването, Императорътъ ги караше да позабравятъ своето печално положение; и съ какво нетърпение чакаха тѣ всѣки день да дойде милосердниятъ Баща! Н. Величество не пропущаше сжщо случай да благодари на лѣкаритѣ и на милосердитѣ сестри, които работѣха денѣ и нощѣ безъ почивка; това имъ придаваше енергия и мжжество.

Когато пристигаха нови транспорти отъ ранени въ Зимница, Императорътъ веднага отиваше на полето, дѣто ги прѣвързваха, распрѣдѣляха по палатки и хоспитали, и неможеше да гледа безъ сълзи страдалцитѣ, които стенѣха въ неудобнитѣ талиги.

И наистина, на война нѣма по-ужасна картина отъ транспортъ на ранени, който се срѣща въ тила на армията. Бой, отблъсната атака, бѣгство и прѣслѣдване, всичко това не раздира така душата, нѣма такива потресни картини, каквито виждате въ колитѣ, които возятъ полумъртви бойци. Въобразете си прашенъ, каленъ до осьта на колелата пжть, по който вървятъ въ безконечна верига нѣколко стотинъ талиги, запрегнати съ изнурени отъ нехранене коне или волове; въ топлината, болнитѣ и раненитѣ, които безъ това страдатъ отъ трѣска, мжчатъ се за вода, а при дъждъ сж измокрени: това е сждбата на всички ранени, които напущатъ строя. Читательтъ, може-би, ще се ужаси при едната мислъ за страданията на храбритѣ борци за Вѣрата, Царя и отечеството, но това е така естественно и обикновенно на война, че на привикналъ човѣкъ пѣма да се види странно; слава Богу, ако успѣешъ да паднешъ въ транспортъ, поне тамъ ви возятъ, а какво е съ прѣбита нога или прострѣлянъ коремъ да идешъ нѣколко верста пѣша, отъ прѣвързвачния пунктъ

до хоспиталя, когато числото на раненитѣ е такова че нѣма ни прѣвързвачни срѣдства, ни носачи. Да се тресешъ въ скрипящата талига, безъ храна, по нѣкога въ дъждъ и студъ, се счита отъ войника за щастие. Погледнете въ тия талиги: солдати, и често и офицери, по двама, по трима, седятъ, лѣжатъ въ една талига, блѣдни, полумъртви, нѣкога въ несвѣсъ отъ болки, охкатъ, виятъ се, викатъ отъ мжки, когато измжченитѣ коне, карани отъ опърпани мужици, се спратъ и послѣ изведнажъ се дърпнатъ напрѣдъ, за да искаратъ колата отъ лѣпкавата каль. Умрѣлитѣ по пжтя оставятъ наредъ съ живитѣ, нѣкои въ безпаметство бълнуватъ; плачъ, ридания — ще видите и ще чуете всичко това! . . .

И ето такива транспорти, слѣдъ дългъ пжтъ, пристигаха въ Зимница и всѣкога царьтъ отиваше да ги разгледа. На 12 Юний тѣ бѣха още малко; но слѣдъ това хоспитальтъ порастна и транспортитѣ зеха да идатъ въ огромно число. Пострадалитѣ ранени изглеждаха отъ талигитѣ, молеха за помощь: „Сестрице, помогни! Сестрице, прѣвържи!“ но не всѣкога имаше доста сестри за всички ранени, и, като минуваха отъ едного къмъ другиго, прѣвързваха тия милосердни сестри солдатитѣ, като имъ служеха като примѣрь за дълготърпение и кротость.

На **25 Юний**, наслѣдникътъ тръгна отъ Зимница за да земе началството надъ Русчукския отрядъ, а Главнокомандующия прѣмина съ главната квартира въ с. Царевицъ. Н. Величество испрати наслѣдника до входа на Дунавския мость, дѣто, като излѣзе отъ екипажа, прѣгърна на прощаване най-стария си синъ и дълго го цѣлува. Околнитѣ неможеха да гледатъ безъ сълзи тая трогателна картина. Господарьтъ стоѣ още дълго врѣме и гледа наслѣдника, който се отдалечаваше.

Втората полурота отъ почетния караулъ биде изпратена въ Русчукския отрядъ, дѣто се очакваше сериозно дѣло.

24 Юний бѣше день радостенъ за Императора: генералъ Гурко завзе съ бой г. Търново, — сърдцето на България.

Това извѣстие пристигна вѣчерьта. Гвардейската рота, която не знаеше нищо за извършеното важно събитие, подиръ вечерята се готвеше да спи въ палаткитѣ; офицеритѣ, съ снети сюртуци, бѣха насѣдали около самоваритѣ, когато изведнажъ се зачу команда: „всички на линия". Тая команда се чуваше всѣкога, когато Господарьтъ идеше да посѣти бивуака, но не бѣше се случвало, Н. Величество да иди при своя конвой въ такъвъ кжсенъ часъ, и за това ни офицеритѣ ни солдатитѣ не повѣрваха изведнажъ на заповѣдьта и искокнаха да погледнатъ, въ каквото бѣха облѣчени, т. е. въ всевъзможни костюми.

Царьтъ стоеше прѣдъ офицерскитѣ шатри. Като видѣха императора, всички моментално се хвърлиха въ палаткитѣ, за да се облѣчатъ, но Н. Величество каза:

„Господа офицери — при мене; радостно извѣстие! Солдатитѣ сжщо могатъ да дойдатъ безъ да се облачатъ.

Офицеритѣ, кой въ кителъ, кой въ сюртукъ, а солдатитѣ дори въ ризи, не смѣло приближиха и окржжиха Господаря; всички се чувствуваха въ неловко положение.

Като раздѣляше съ своитѣ войници мжкитѣ и скърбитѣ, царьтъ постоянно идеше да подѣли съ тѣхъ и радоститѣ. . . .

Царьтъ прочете на конвойцитѣ телеграмата за прѣвзимането на Търново и расказа имъ какъ се е отличилъ гвардейския ескадронъ и, особенно, щабсъ-капитанъ Савинъ съ своя взводъ. Громко

„ура“ се раздаде въ нощната тишина съ особенна сила; отъ всичката си душа пѣхотинцитѣ викаха „ура“ на своитѣ другари кавалеристи, които успѣха въ първата битка да закрѣпятъ честьта на своитѣ полкове. Жителитѣ на Зимница, като чуха виковетѣ отъ къмъ двореца, излѣзоха на улицата, за да узнаятъ за станалото и скоро радостната вѣсть обиколи цѣлия градецъ. Всеобщиятъ въсторгъ нѣмаше край. Трактиритѣ и кѫщята се освѣтиха съ голѣмо число огнйове.

Гвардейскитѣ офицери, събрани около единъ чаенъ столъ, прѣкараха вечерьта въ оживлеиа бесѣда; радваха се за отличието на щабсъ-капитана Савина, и особенно за това, че царьтъ съ такова удоволствие имъ говорй за извършения подвигъ. Дѣлото бѣше станало така: генералъ Гурко, като искалъ само да се убѣди що става около Търново, пристигналъ въ 6 ч., на 25 Юний, въ селото Мрадево и въ негово присѫтствие отрядътъ тръгналъ по прѣдначертаната посока. Като дошълъ къмъ пладнѣ до върха на голѣма и скалиста планина, на истокъ отъ с. Каябунаръ, забѣлѣжили, на противоположнитѣ висоти, които заобикалятъ долината, голѣма масса турска конница. Движението на отряда по долината е било трудно и далеко не безопасно, додѣто не е било опрѣдѣлено числото на събрания неприятель; толкова повече че спускътъ отъ планината се е показалъ твърдѣ тежъкъ, крутъ и въобще неудобенъ. За да накаратъ неприятеля да се разгърне и да раскрие своитѣ сили, пуснали въ долината само единъ взводъ отъ гвардейския своденъ ескадронъ, който тръгналъ като авангвардия, на бригадата. На тоя взводъ е командувалъ гвардейския отъ конно-артилерийската бригада щабсъ-капитанъ Савинъ. Другитѣ части отъ колоната се спрѣли на пѫтя, а двѣ орѫдия отъ 16-та конна батерия,

подъ прикритието на 2-ия ескадронъ отъ Казански драгуни, били искарани на върха на хълма, за въ случай, че стане нужда да се дойде на помощь на гвардейския взводъ. Щомъ взводътъ на Савина билъ забѣлѣженъ отъ турцитѣ, тѣ дошли въ движение и искарали на срѣща имъ повече отъ триста всадника. Савинъ, като испратилъ напрѣдъ наѣздници, смѣло излѣзълъ срѣщо противника съ усилени алюри. Турцитѣ, като чувствували своето прѣвъсходство по число, хвърлили се ловко въ атака и билъ е моментъ, когато едва ли не щѣли да заградятъ отъ всички страни шепата отъ наши гвардейци; но Савинъ, който управлявалъ своя взводъ съ голѣмо умѣние, изведнажъ спрѣлъ увлеченитѣ солдати, въ единъ мигъ ги накаралъ да слѣзатъ отъ конетѣ, открилъ силенъ огънь противъ наскокналия неприятель и отблъсналъ яростната атака, благодарение на своята прѣдвидливость.

Очевидно, Савинъ се намиралъ въ крайно критическо положение и за това, за да му се даде необходима помощь, били спуснати едно по друго въ долината, другъ взводъ отъ гвардейския ескадронъ и ескадронъ отъ драгуни. Бързото движение на тия послѣдни части къмъ мѣстото на боя и силний огънь, който е билъ откритъ отъ връхъ хълма отъ конно-артилерийския взводъ, накарали турцитѣ отъ отстжпление да прѣминатъ въ истинско бѣгство. Тъй като сега е могло навѣрно да се каже, че у противника, освѣнъ кавалерията, други войски въ тая мѣстность нѣма, то заповѣдали на цѣлата колона да се спусне долу въ долината и да тръгне за Търново. По тоя начинъ, Савинъ, който не бѣше се смутилъ въ критическата минута, отблъсналъ атаката и въ по-силния неприятель вселилъ панически страхъ,

който се прѣдалъ дори и на войскитѣ, които сж занимавали Търново.

Ако и да не е своеврѣменно да говоримъ тука за по-нататъшната сждба на щабсъ-капитана Савина, но тъй като по-нататъкъ не ще имаме случай да говоримъ за него, то позволяваме си да посветимъ на паметьта му нѣколко реда.

При второто сражение, подъ Ловечъ, Савинъ не излезе тъй щастливъ, както въ първото. Прикомандированъ при скорострѣлната, наново сформирована батерия, той падна подъ убийственъ огънь и въ това врѣме, когато се обръщалъ, за да даде заповѣдь, билъ вече тежко раненъ. Крушумътъ падналъ въ гърдитѣ, по-низко отъ плешката, пробилъ ги и влезълъ въ гръбнака около хребета. Подиръ дълги мжчения той умрѣлъ въ Петербургъ и билъ погребенъ въ Сергиевската пустиня, близе до Стрѣдно. Нѣмало офицеръ въ бригадата, нѣмало солдатинъ въ неговата 2-ра гв. конна батерия, който да не го оплакалъ. Той умрѣлъ въ Февруарий мѣсецъ 1878 г., и когато съобщили на царя за това, то Н. Величество заповѣдалъ да отслужатъ въ негово присжтствие, въ голѣмата дворцова църква, панахида, на която били поканени всички конно-артилеристи, другари на Савина, които се намирали тогава въ Петербургъ.

На **27 Юний** Н. Величество се събуди прѣди шесть часътъ зараньта. Обикновенно той ставаше равно въ шесть часътъ и прѣди всичко обхождаше лазаретитѣ, слѣдъ това сѣдаше въ своя кабинетъ да се занимава и да приема доклади. Днесь Н. Величество неможѣ да спи до тоя часъ, и, като стана съ весело расположение на духа, рѣши да иди въ главната квартира на главнокомандующия, която бѣше расположена на другия брѣгъ въ с. Царевицъ. Великий Князь даже се оплаши,

при мисъльта, че Царьтъ иди, тъй като нищо още не бѣше извѣстно, дѣ сѫ турцитѣ, какво ще прѣдприематъ и какъ ще се свърши дѣлото подъ Никополъ.

Въ 8 ч. зараньта пристигна Господарьтъ. Великий Князь го срѣщна на кръстопѫтя при чешмата. Н. Величество пристигна на галопъ, сне фуражката и извика:

„На славната наша кавалерия и на нейния достоснъ генералъ-инспекторъ ура!"

Императорътъ расказа, какъ вчера се е възрадвалъ за прѣвзимането на Търново, станалъ нервенъ, а днесъ не истърпѣлъ и стигналъ. Подиръ прѣговоритѣ съ великия князь, царьтъ се върна въ Зимница, дѣто придворното духовенство отслужи благодарственно молебствие по случай прѣвзимането на Търново, а пратеницитѣ отъ главната квартира, които стигнаха за богослужението, расказаха много интересни подробности за боя. Тѣ расказаха, че българитѣ, търновски житеги, едва ли не всички до единъ, даже старцитѣ и неджгавитѣ, излѣзли да посрѣщнатъ русския отрядъ и съ викове „ура" и „да живѣе нашия царь Александръ!" испроводили войскитѣ до градския съборъ, дѣто билъ отслуженъ молебенъ.

На обѣда, Царьтъ, като стана съ чаша въ ржка, провъзгласи слѣдующия тость:

„Днесъ е годишнината на Полтавский бой, който императоръ Петръ Великий ни е завѣщалъ да празднуваме; пия за здравието на моята славна гвардия и на цѣлата армия, основана отъ него, и за здравието на гвардейския ескадронъ, който се е показалъ храбъръ въ послѣднето дѣло „ура!"

На **29 Юний** пристигна въ Зимница инфантътъ Донъ-Карлосъ, придруженъ отъ двама свои адютанти. На слѣдующия день той биде приетъ отъ Царя и поканенъ на обѣдъ. Подиръ обѣдъ

Н. Величество, като се расхождаше съ инфанта, отиде на бивуака на почетния конвой, дѣто, като повика бомбардира Новоселова и още единъ солдатинъ отъ Литовския полкъ, показа ги, като герои при прѣминуването на Дунавъ, на своя гостъ. Тоя литовецъ бѣше чудесно раненъ отъ крушумъ, който, като бѣше задѣналъ страната му и носа до окото, бѣше пробилъ козирога на фуражката.

I Юлий. Донъ Карлосъ напусна Зимница.

Глава XI.

На **3-й Юлий** сутриньта, Императорската главна квартира се вдигна отъ Зимница и се опжти прѣзъ моста за българския брѣгъ. Негово Величество, като прѣмина моста пѣши, благоволи да се качи на конь, на който язди до селото Царевицъ.

Пжтя се протакаше по върха на могилитѣ, като се постепенно заджлбочаваше на вжтрѣ въ страната и често се врѣзваше въ планината, вслѣдствие на което имаше много стръмни мѣста съ дълбоки пропасти.

Въ това врѣме около Никополъ гърмеше канонадата.

Господаря се придружаваше отъ многобройна свита.

Като достигна до село Царевицъ и избра удобно мѣсто за бивуакъ, главната квартира разтвори шатритѣ си.

При свѣтлото блѣстяще слънце, селцето имаше привѣтливъ изгледъ; разположено въ една долина, по срѣдата на която протичаше бистра рѣкичка, то потжваше въ градини и лозя.

Отдалече канонадата все още се слушаше.

Слѣдъ закуската има щастието да се прѣдстави на Негово Величество депутация отъ мѣстнитѣ жители. Около пладнѣ гърмежа на орждията

съвършенне се прѣкрати, нъ още нѣмаше никакви извѣстия за резултата на битката.

На обѣдъ Господаря произнесе тостъ:

„За здравето на юнацитѣ, които първи минаха Балкана „ура!"

Никой не очакваше подобенъ тость, защото никой незнаеше, че Негово Величество туку що бѣ получилъ телеграма отъ Негово Височество Главнокомандующия съ слѣдующето съдържание:

„Имамъ честь да поздрава Ваше Величество съ прѣминаването на Балкана отъ първитѣ редове на войската. Прѣминаването се извърши на 1 Юлий въ $5^1/_2$ часа вечерьта, безъ да гръмне пушка. Вчера на 2 число въ 2 часа прѣзъ деня, генералъ Гурко завзе с. Ханкьой, което се пазеше отъ 300 души низами; нападнати ненадѣйно тѣ се разбѣгали. Неприятеля отстжпи на истокъ къмъ селото Конаре. Убити имаме 1 казакъ; ранени 1 стрѣлецъ, 1 пластунъ, и 3 казака.

Толко неочакваното извѣстие зарадва всички и обѣда прѣмина много весело.

Настжпи нощь. Въ главнава квартира се възстанови тишина; на чистия въздухъ се спѣше особенно сладко. Часовитѣ и дежурнитѣ се расхождаха по мѣстата си, като редко поглеждаха къмъ околностьта, но никакво движение не се забѣлѣзваше; огневетѣ на бивуака и селото отдавна вече бѣха изгаснали и само на небето ярко свѣтѣха звѣздитѣ.

Въ три часа прѣзъ нощьта въ палатката на генералъ адютанта Рилѣева, засвѣте огънь. Дежурнитѣ, като знаеха привичката на коменданта да става нощѣ и прѣглежда постоветѣ, помислиха, че генералъ Рилѣевъ се облича, но заедно съ тихитѣ крачки на команданта се чу тихъ гласъ... Слѣдъ това се показа свѣтлина и въ нѣколко други шатри, задвижиха се нѣкакви си сѣнки.....

„Моля Ви, ставайте!“ полугласно говореше коменданта, като тичаше ту къмъ една ту къмъ друга шатра.

„Що има“? го питаха съ безспокойствие.

„Моля Ви, ставайте“, повтаряше генералъ Рилѣевъ.

Разположенитѣ на бивуакъ части бидоха вдигнати на тревога, но тихо, безъ шумъ, безъ биене на барабана. Дежурнитѣ роти и ескадрони слѣдъ нѣколко минути стоеха построени. Всичката главна квартира въ четвъртъ часъ бѣ на крака.

„Защо е тази тревога„? задаваха си единъ на другъ все сѫщия въпросъ лицата отъ свитата.

Никой нищо не знаеше.

„Телеграма е получена, телеграма!“ отговаряха най освѣдоменитѣ.

И дѣйствително тревогата произлезе вследствие това, че въ главната квартира пристигна казакъ отъ Свищовъ съ записка, адресована на името на началника на военно-походнитѣ Императорски телеграфи, генералъ Щелковъ, въ която се казваше:

„Турцитѣ подъ Свищовъ, общи хаосъ, нѣма никакви дѣйствия, веднага ще вдигна станцията. Въ Павлово испратихъ казакъ.“

Подписалъ началникъ на станцията
Подпоручикъ Трувелеръ.

Генералъ Щелковъ прѣдалъ записката на А. М. Рилѣевъ, който веднага счелъ за свой дългъ да разбуди графа Адлерберга. Министра на двора, макаръ и да не вѣрваше въ истинностьта на съобщението доложи на императора за случившето се. Господаря въ това врѣме се събуди, тъй като тръгването на бивуака бѣ назначено на 5 часа сутриньта. Като прочете записката, Негово Величество заповѣда да му дадатъ да се облѣче и веднага заповѣда на стоящия до него конвой да

се приготви, а на едного отъ адютантитѣ да отиде при Наслѣдника Цесаревичъ въ Павлово, съ приказание да испрати отрядъ за защитата на моста на Дунава, което най-много отъ всичко се угрожаваше отъ нападение отъ страна на неприятеля. Свищовъ се намираше отъ селото Царевицъ по право направление всичко на 5 версти.

Започна да се разсъмва. Господаря, безъ да се притеснява, испи си кафето, възсѣдна на конь и потегли къмъ Свищовъ. Негово Величество най-много се безпокоеше за прѣминаването, което турцитѣ можеха да осуетятъ, ако изгорѣха моста слѣдъ заеманието на Свищовъ. Като се спрѣ на единъ кръстопжтъ и очакваше извѣстие, Императора започна съ бинокла да разглежда околностьта. Никждѣ, ни по пжтя, ни по зеленѣющитѣ се ливади, не се забѣлѣзваше войска; канонадата, слушана вечерьта съ такава отчетливость, отъ никоя страна не се чуеше. Испратенитѣ за извѣстие флигелъ-адютанти донесоха, че въ Свищовъ имало голѣма паника, но никой отъ жителитѣ до сега не е видѣлъ неприятелски войници. Слѣдъ това кавалерийскитѣ офицери, пратени на рекогносцировка, донесоха че Никополъ е прѣвзетъ и жителитѣ турци бѣгатъ, а въ Свищовъ очаквать нападение отъ тѣхъ. Казацитѣ доложиха, че нито въ Свищовъ, ни въ околностьта нѣма ни единъ турчинъ.

Слѣдъ като се увѣри че нѣма никаква опасность, Господаря отмѣни заповѣдьта за испращанието на бригадната пѣхота на Цесаревича и замина за с. Павлово, стояще на половина пжть отъ с. Царевицъ и с. Бѣла. На пжтя Господаря получи депеша отъ Великия Князь Алексий Александровичъ, въ която се казваше, че тревогата била фалшива, сжщо се била разпространила и въ Зимница и че тоя слухъ нѣма никакво осно-

вание. Като измина около една верста Императора се спрѣ, слѣзе отъ коня и заповѣда да дадатъ закуска въ близната паланка. Въ това врѣме отъ далече се показаха нѣколко конници ѣздѣщи по сѫщия пѫть въ пъленъ рисъ: тѣ бѣха наслѣдника Цесаревичъ и неговата свита.

На единъ верстъ отъ паланката се намираше врѣменна военна болница и Негово Величество, като отдъхна малко, отправи се къмъ нея, съпровожданъ отъ Наслѣдника Цесаревичъ. Тукъ той намѣри нѣколко тѣжко ранени солдати отъ вознесенския Улански полкъ.

Въ село Павлово, гдѣто Императора пристигна въ единъ часа подиръ обѣдъ, главната квартира пакъ се установи на бивуакъ. Тоя малъкъ пѫть, вслѣдствие на непоносимата горѣщина, се показа много тѣжъкъ. Нѣкои, като пристигнахме въ Павлово, се заинтересуваха да видятъ на термометра, колко градуса показва и се ужасиха като видѣха 40⁰. За сѣвернитѣ жители тази температура бѣ необикновенна; на вънъ печеше немилостиво, а въ палаткитѣ неможеше да се диша отъ задухъ; даже платното до толко се нажежваше че рѫката неможеше да се държи дълго врѣме на него. Надъ Императорската шатра, казацитѣ натрупаха клоне, които донѣгдѣ умаляваха силата на лѫчитѣ.

До като се устрояваше императорския бивуакъ, Господаря отиде съ каляска въ щабъ квартирата на Наследника Цесаревичъ, гдѣто слѣдъ закуската получи телеграма отъ командира на армейския корпусъ, генералъ лейтенантъ Криденера, за вземанието на Никополъ.

„Имамъ честь да донеса, пишеше Криденеръ, — че Никополъ е при нозѣтѣ на Ваше Величество, слѣдъ ожесточенъ бой, който се протака вчера отъ 4 часа сутриньта чакъ до вечерьта.

Крѣпостьта се прѣдаде безусловно сега на разсъмване. Войската на Ваше Величество се би съ безпримѣрно мѫжество, като постепенно вземаше силно укрѣпенитѣ неприятелски позиции. Взети сѫ въ плѣнъ двама паши и 6000 души редовна войска.

Слѣдъ закуската Господаря прѣгледа близостоящата до щабъ-квартирата на Цесаревича войска и я поздрави съ новата побѣда. Къмъ обѣдъ Негово Величество се върна съ Наслѣдника въ Павлово. Масата бѣ турена на открытъ въздухъ и до като се събираше свитата, генералъ Щелковъ подаде на Императора телеграмма отъ Великий Князь Алексий Александровичъ, въ която се казваше че плѣнения въ Никополъ Хасанъ Паша ще пристигне въ императорската главна квартира, съпровожданъ отъ генералъ-майора Толстой.

Не се мина и два часа слѣдъ извѣстието, кога пристигна бившия военачалникъ на Никополъ Хасанъ паша съ горда осанка и хищенъ погледъ. Императора бмаговоли да поговори съ него въ двора, но разговора бѣ непродължителенъ, слѣдъ което го заведоха въ приготвеното по-отрано за него помѣщение.

Прѣзъ нощьта, на **4-й и 5-й Юлий**, пристигнаха гвардейцитѣ, повикани отъ Петербургъ, за попълване на убититѣ отъ своята полурота. Пристигнаха: два офицера, отъ които флигелъ адютанта на лейбъ гвардейския Павловски полкъ, полковникъ Руновъ, пристѫпи къмъ командуването на ротата, тъй като полковникъ Озеровъ, поради раната, остави строя, а отъ лейбъ-гвардейската 2 артилерийска бригада капитанъ Прежбяно замѣсти починалия подпоручикъ Тюрберта, и 33 долни чинове.

6-й и 7-й Юлий прѣминаха съвършенно спокойно; всѣки день пристигаха телеграми, които много радваха Императора. Великия Князъ Сергей Александровичъ получи заповѣдь да стои при Наслѣдника Цесаревичъ и на 7-ий замина заедно съ него.

На *8-и Юлий* Императора съ свитата си замина за гр. Бѣла. На половината пѫть Негово Величество направи една малка почивка, въ което врѣме пристигна неочаквано адютанта на главнокомандующия, полковникъ Орловъ, испратенъ отъ Негово Височество да съобщи за прѣвземането на Ловечъ отъ лейбъ-казацитѣ.

Гр. Бѣла е разположенъ на рѣката Янтра, която е заслужила такава любовь отъ българския народъ, както Волга отъ руския, и така сѫщо за нея има множество пѣсни и приказки. Прѣзъ рѣката се прѣхвърля мостъ който води за Русчукъ; завземането на тоя мостъ има важно стратегическо значение за прѣминаването на войската прѣзъ рѣката Янтра. Въобще това градче служи за центръ на пѫтищата идящи отъ Севлиево, Русчукъ, Търново, Плѣвенъ и Ловечъ.

При влизането въ града Императора се спрѣ прѣдъ една не голѣма кѫща, въ която се помѣщаваха врѣменно раненитѣ и телеграфната станция; свитата стоеше на конетѣ, а Негово Величество влѣзе вѫтрѣ. На излизане Му подадоха една телеграма, като я разпечати, Негово Величество просия отъ радость. Слѣдъ това, като се обърна къмъ свитата, прочете я гласно:

„Ура! Здравѣйте. Шипченския проходъ е сега въ нашитѣ рѫцѣ. Николаша сега пристигна съ това радостно извѣстие. На 5 Орловския полкъ се билъ съ неимовѣрно мѫжество противъ 14 табора. Въ полка и въ 30-ия казашки полкъ има 100 убити и 100 ранени. Убити офицери 2,

ранени 5. На 5 сѫщо Гурко прѣвзе Казанлѫкъ и селото Шипка. Сега на 7-ий Орловцитѣ пакъ настѫпиха, но Турцитѣ избѣгаха безъ бой и даже безъ вистрѣлъ. Турцитѣ бѣгаха на западъ, като оставиха 3 знамена и много оржжия. Паника огромна. Прохода по настоящемъ е занятъ отъ Орловцитѣ съ 2 топа".

Николай.

Всички що бѣха на улицата извикаха дружно „ура!".

Българското духовенство и всичкото население отъ града посрѣщна Господаря на главната улица и даже единъ народенъ учитель произнесе една рѣчь, която у Българитѣ обикновенно се почва съ думитѣ: „добрѣ дошелъ". По нѣмане въ града чиста и удобна квартира за Негово Величество, то главната квартира се разположи въ двора на разорения отъ българитѣ чифликъ на единъ турски бей. На пладнѣ съобщиха на Господаря, че Херцогъ Евгений Максимилиановичъ Лейхтенбергски е контузенъ, но оказа се, благодарение на Бога, че контузията е легка.

На 8-и се случи единъ любопитенъ епизодъ. Доведоха въ главната квартира единъ плѣненъ баши-бозукъ, съ съвсѣмъ окжсани дрѣхи, нагледъ, видимо изнуренъ отъ гладъ; той имаше видъ на полуумненъ или по-вѣрно на юродивъ и изглеждаше съвършенъ звѣръ. Веднага го окржжиха отвредъ и зеха да го разглеждатъ. Безъ да се стеснява отъ нищо, башибозукътъ прѣдпочете да сѣдне, като подви крака и почна да криви лицето си. Повикаха единъ солдатинъ, който знаеше да говори малко по турски, и почнаха да го распитватъ. Башибозукътъ, при първата дума на импровизирания драгоманъ, се разсмѣ съ раззинати уста и зе плахо да се озърта. Солдатинътъ,

като го изгледа строго, повтори своитѣ въпроси. Турчинътъ въ отговоръ зарева звѣрски, но видеше се, че прави това принужденно, и за това, всички, които бѣха тамъ, зеха да се смѣятъ.

„Може-би не му говоришъ по турски“, попита единъ солдатинъ.

„Никакъ не, ако това не е турски, то и той не е турчинъ... като не разбира, а трѣбва да се мисли, значи, че се прѣструва“, отговори драгоманътъ.

Колкото и да распитваха башибозука, той при всички въпроси издаваше нѣкакви диви звукове, и свърши се съ това, че отъ жалость заповѣдаха да го свалятъ въ кухнята и да го нахранятъ. Разсърденият солдатинъ поведе плѣнника, но като не можа да покаже, че той въ всѣки случай знае да се обяснява по турски, измисли способъ да накара башибозука да се искаже; щомъ турчинътъ се приближи до котела съ щи, очитѣ му свѣтнаха, цѣлъ се завъртѣ и подскочи.

„Небой се, искашъ ли да ядешъ?!“ попита го солдатина по турски.

Башибозукътъ веднага се хвърли, хвана котела и съ ужасна скоростъ захвана да говори, като казваше на солдатина да се съжали и да му даде да яде.

„Аха! — извика солдатинътъ, като го отблъсна отъ щитѣ, — знаешъ да говоришъ! Казвай всичко, а инакъ нѣма да ти дамъ!“

Турчинътъ колѣничи прѣдъ него и се закле че ще раскаже всичко. Сега распитването се продължи до котела съ щитѣ, и башибозукътъ обясни, че въ лѣсътъ, който се намира на нѣколко версти отъ града, се криятъ неговитѣ събратья, и даде нѣкои важни показания относително численностьта на неприятелския отрядъ, който се намираше противъ нашитѣ позиции подъ Русчукъ. Слѣдъ часъ

сводната рота и казацитѣ излѣзоха на рекогносцировка въ посочения отъ башибозука лѣсъ, за да хванатъ толкова неприятнитѣ съсѣди на главната квартира, които можеха да бѫдатъ и опасни. Цѣлъ день обикаля ротата въ лѣса, а кавалерията въ разѣзди, но освѣнъ турски бѣжанци съ имуществата имъ, които казваха че се криятъ тамъ отъ българската мъсть, — никого не срѣщнали.

На **9-и Юлий**, подиръ обѣдъ, Господарьтъ получи твърдѣ печална телеграма. Извѣстяваха, че атаката на генералъ Шилдеръ-Шулднеръ противъ Плѣвенъ не е успѣла; противникътъ излѣзълъ по-силенъ отъ колкото прѣдполагали, и нашитѣ войски отстѫпили. До сега работитѣ отиваха така добрѣ, че не се искаше никому да повѣрва въ турска побѣда, особенно подиръ вчерашната телеграма на Главнокомандующия. Когато единъ офицеринъ притърчалъ на бивуака на гвардейската сводна рота да съобщи тая новость на другаритѣ, всички се хвърлили възъ него съ укори, че е повѣрвалъ лѫжливи слухове. Офицерътъ спорилъ и билъ готовъ да се хване на басъ. Тогава рѣшили да отидатъ при императорската ставка и да провѣрятъ слуховетѣ. Уви, всичко излѣзло справедливо! Първата несполука, първиятъ черенъ облакъ се показа на нашия хоризонтъ...

Всички въ свитата говореха на половинъ гласъ; неволно се усѣщаше, че е станало нѣщо недобро.

На **10-и Юлий** пристигна въ главната квартира, за обѣдъ, великий князъ Николай Николаевичъ младий, който донесе трофеитѣ, взети на Балкана отъ отряда на генералъ Гурко. Н. Величество дари великия Князъ съ георгевски темлякъ.

На **11-и Юлий** почти всѣки часъ се получаваха въ главната квартира нови подробности за сражението отъ 8-и Юлий, но за това отпослѣ на-

стжпи затишие, като че боевата дѣятелность на армията замрѣ за нѣколко врѣме. Подъ Русчукъ станаха нѣколко сблъсквания, които имаха незначителенъ резултатъ и само отъ генералъ Гурко се получаваха утѣшители свѣдения.

Царьтъ се усѣщаше не съвсѣмъ добрѣ, но продължаваше да се занимава и видимо се крѣпеше; яви се страхъ, да не би мѣстнитѣ трески да повлияятъ на здравието му.

На **15-и Юлий** пристигна въ Бѣла адютантътъ на генералъ Криденера съ устно донесение за сражението отъ 8-и подъ Плѣвенъ. Царьтъ дълго и подробно распитва пратения офицеринъ, а послѣ цѣлъ день бѣше мълчаливъ и замисленъ.

На вечерята, Императорътъ обяви на флигелъ-адютанта полковникъ Шлиттера, че го назначава командиръ на Архангелогордския полкъ, който бѣше загубилъ подъ Плѣвенъ своя началникъ. Общото настроение въ главната квартира стана тревожно; донесенията, които се испращаха въ слѣднитѣ дни, бѣха далеко неутѣшителни и неволно се мислеше, че извѣстията сж прѣувеличени; въ тѣхъ се казваше, че многочисленъ неприятель е завзелъ въ Плѣвенъ силна позиция, на която се окопава отъ всички страни, денѣ и нощѣ. Царьтъ се боеше, да не би укрѣпилата се турска армия да задържи тъй блѣскаво захванатата война. Всѣки день и съ голѣмо нетърпение се очакваше генерално сражение подъ Плѣвенъ. Подъ голѣмъ секретъ се прѣдаваше слуха, че Плѣвенъ ще бжде атакуванъ на 18-и Юлий.

На **17 Юлий** стигна извѣстието, че турцитѣ сж влѣзли изново въ Ловечъ.

На **18 Юлий** се очакваха важни извѣстия отъ генерала Криденера, но деньтъ мина въ скръбно настроение, и никаква телеграма не се получи.

Само на другия день, **19 Юлий**, заранъта се разнесе слухъ, че генералъ Щелковъ е отърчалъ при ставката на Императора съ огриженъ видъ... Н. Величество сѣдеше подъ голѣмото дърво въ своя дворъ съ графа Адлерберга и пиеше кафе. Веднага всички искокнаха отъ палаткитѣ. Не се чу ни викъ отъ радость, ни въсклицание, ставаше ти почти страшно.

„Отблъснати", почти шепнишкомъ произнесе дежурний генералъ-адютантъ.

„Защо?" попитаха всички изведнажъ.

„Нищо не е още извѣстно".

Господарьтъ повика веднага при себе си на съвѣщание военния министръ. Бѣха необходими рѣшителни мѣрки; силитѣ на неприятеля видимо растѣха, а нашиятъ отрядъ, ослабенъ отъ двѣ несполуки, падаше въ растройство. Ставаше ясно, че войната значително сега ще се забави и че генералъ Гурко не ще може да се задържи съ своитѣ сили отвъдъ Балкана.

Господарь-Императора, като желаеше да събере немедленно съвѣтъ, покани телеграфически главнокомандующия да пристигне въ Бѣла за обѣдъ, за когото го отложиха за 7 часа вечерьта, а наслѣдника Цесаревичъ повика съ записка отъ с. Обретеникъ.

Между това Великия Князъ главнокомандующия, като получилъ по-рано телеграмата, пристигна самъ въ Бѣла въ 8 часа, слѣдъ което Негово Величество се отдалечи въ шатъра Си на почивка. На военния съвѣтъ присжтствуваха: Негово Височество Главнокомандующия, Наслѣдника Цесаревичъ, Военния Министръ и Началника на щаба на дѣйствующата армия, генералъ-адютантъ Непокойчицки. Тукъ се рѣши да се извика всичката гвардия на бойното поле и немедленно да се обсади Русчукъ.

На **19-и Юлий** генералъ Гурко донесе: че съвсѣмъ разбилъ единъ отрядъ отъ армията на Сюлейманъ паша, който заемалъ Нова Загора и взелъ два топа, а прѣзъ нощьта се научихме че на 19 встжпилъ въ бой съ другъ отрядъ отъ тази армия при Джуранлий, но при все това Сюлейманъ паша бърже напрѣдва къмъ балкана.

На **20-и Юлий** въ Бѣла пристигна ординареца на Главнокомандующия, Лярски, съ подробни свѣдения за сражението при Плѣвенъ на 18 Юлий, и на пладнѣ пристигна, съ музика на чело, гвардейския ескадронъ, който се отличи при прѣвземането на Търново, по такъвъ начинъ всичкия Почетенъ конвой съ исключение на саперитѣ се събра на единъ бивуакъ. Негово Величество посрѣщна ескадрона, благоволи да благодари юнацитѣ и раздаде награди. Другаритѣ пѣхотинци извикаха „ура" на кавалериститѣ и се започна пиръ. Главнокомандующия, като се прости съ Императора, замина за Плѣвенъ.

Слѣдъ закуската Господаря се обърна къмъ офицеритѣ съ усмивка:

„Сега въ Петербургъ е голѣма радость. Телеграфирахъ щото гвардията, освѣнъ кирисаритѣ, да тръгне за Дунава. Само кирисаритѣ скърбятъ..."

Неволно на всички се прѣдстави родината, Петербургъ съ широкитѣ улици, Красное село, лагера, въсторга на гвардията и пр.

Къмъ обѣдъ пристигна командирования подъ Плѣвенъ отъ свитата генераль-майоръ Князъ Имеретински съ свѣдения за сражението на 18 Юлий. Господаря отначало доволно дълго врѣме бесѣдова съ него въ шатъра си, а послѣ и на трапезата продължаваше да задава въпроси, на които Князъ Имеретински отговаряше съ изумителна точность.

„А Азъ заради тебе цѣла нощь не съмъ спалъ, все тебе чакахъ...“ каза Императора, като се прощаваше съ него.

На **21-и Юлий** — Господаря чувствуваше силна трѣска. Въобще разпространената въ тази мѣстность болѣсть мжчеше отъ нѣколко дена Императора, но огорченъ отъ послѣдствията на щурмоветѣ при Плѣвенъ на 8-и и 18-и Юлий, Негово Величество одържаше връхъ надъ болѣстьта.

На **22-и Юлий**, на именния день на Императрицата, доложиха на Императора, че при него се явила депутация отъ мѣстнитѣ жители съ нѣкаква просба. Императора заповѣда да ги доведатъ. Депутацията се състоеше отъ двама свѣщенници и учителя, дошли да поканятъ Господаря на устроения отъ тѣхъ балъ въ честь на именния день на Императрицата. Негово Величество благоволи милостиво да приеме поканата имъ.

На една голѣма поляна, празднично облечени българки, като се държеха за ржцѣ, образуваха доста обширенъ кржгъ и подъ звуковетѣ на музиката отъ нѣколко любители танцуваха свои народни хора. Дѣвойкитѣ по чивтове ходѣха вжтрѣ изъ хорото. При появяванието на Императора, раздадоха се викове: „да живѣе!“ Всрѣдъ кржга бѣ поставенъ столъ покритъ съ туземни ковери, прѣдназначенъ за Господаря. Въсторга на българитѣ нѣмаше прѣдѣлъ и хорото наведнажъ се оживи. Момитѣ, окрасени съ вѣнци отъ цвѣтя на главитѣ, отъ първо запѣяха една тжжовна пѣсень, послѣ се хванаха за ржцѣтѣ и, като подскачаха мѣрно, ту се приближаваха, ту се отдалечаваха отъ Императора.

Постепенно кржга се стѣсняваше около Господаря и най-послѣ всички по редъ Му цѣлунаха ржка. Негово Величество имъ даде по една златна монета. Слѣдъ това като се хванаха отново за

ржцѣ, тѣ се отдалечиха, колѣничиха и се поклониха до земята. Сжщата игра повториха слѣдующитѣ чивтове.

На **25-и Юлий** Господаря заповѣда да се снеме обсадата на Русчукъ.

На **27-и Юлий** въ рожденния день на Императрицата българитѣ пакъ устроиха подобенъ праздникъ.

На **1-и Августъ** Негово Величество благоволи да замине за с. Горни Студенъ, гдѣто бѣше главната квартира на Главнокомандующия, за да бжде по-близо до Плѣвенъ.

Глава XII.

Селото Горни Студенъ лежи на съвършенно гола мѣстность заградено отъ странитѣ съ долини, по дъното на които текатъ въ разни направления седемъ поточета.

Отъ тукъ произлиза и самото име на селото. Горни Студенъ, като всѣко българско село, се раздѣля на двѣ половини, разположени съвършенно отдѣлно една отъ друга; на лѣвата страна на долината се намираха християнскитѣ кѫщи, а на дѣсната мохамеданскитѣ.

Още на 28-й Юний великия главнокомандующи князь благоволи да прѣмести главната квартира отъ с. Чаушъ-Махала въ Горни-Студенъ.

Турската часть изглеждаше наведена и като че завалена отъ наклоннитѣ грамадни камене. Долу при политѣ на рѣката имаше обширенъ дворъ съ двуетажна кѫща, турска архитектура, принадлежаща на българинъ, Хаджи Никола, голѣмъ турски приятель. Хаджи Никола чистъ българинъ по рождение, занимающъ длъжностьта чорбаджия, вмѣсто да се застѫпя за своитѣ едноплѣменници, — станалъ най-злия имъ неприятель, бездушенъ прѣдатель и по-злодѣй отъ самитѣ турци.

Името му е извѣстно по цѣла България и се произнася съ ненависть и прѣзрѣние, като име на измѣнникъ и отстѫпникъ отъ своя народъ. Затова

и той избѣгалъ заедно съ турцитѣ като справедливо се боялъ отъ отмъщението на своитѣ събратия. Въ долния етажъ по турския обичай се намираше обора. Хаджи Никола се занимавалъ съ търговия и лихварство, затова си направилъ на долния етажъ и помѣщение за лавка.

На горния етажъ имаше петь малки, низки стаи и пространна галерия, отъ която се откриваше изгледъ къмъ българската часть и голитѣ възвишености.

Дѣйствително трѣбва да се удивляваме на благодатната натура на тѣзи южни жители, подхвърлени понѣкога на сурова зима, каквато прѣживѣхме прѣзъ врѣме на войната. Прозорцитѣ бѣха доволно голѣми, защитени съ желѣзни пръчки но нѣмаха стъкла. Прозорцитѣ зимно врѣме само у най-богатитѣ бѣха покривани съ стъкла, а у всички други съ книги. Отъ 28-й Юлий до 2-й Августъ мѣстнитѣ българи и нашитѣ солдати чистѣха тази кжща, двора и близката околность, въ прозорцитѣ туряха стъкла и съ всичкитѣ възможни приспособления и поправки приготовляваха помѣщение за Императора.

На **2-й Августъ** Негово Величество излѣзе изъ г. Бѣла. Близо до с. Горни-Сгуденъ се разполагаше друго черкеско село, напуснато отъ жителитѣ — Митхадъ паша, което, трѣбва да забѣлѣжимъ, било построено все отъ български ржцѣ, за нашитѣ кавказски бѣглеци, по повелението на бившия губернаторъ, а отъ послѣ знаменития Митхадъ паша.

На 2-й Августъ, послѣ обѣдъ, войската отъ цѣлата околность съ пѣсни и музика излѣзе на пжтя да посрѣщне Императора. Тукъ се намираха полковетѣ: Чугуевския улански, съ 18-та конна батарея; пѣхотнитѣ Курски и Рилски учавствуващи при сражението подъ Плѣвенъ, съ тѣхната

артилерия, 9-й, 10-й, 11-й и 12-й стрѣлкови баталиони, жандармската команда, пѣши конвой, лейбъ казаци и дивизията отъ пѣши артилеристи, сформирувана отъ топове отнети отъ турцитѣ при Никополъ. По полето, въ разни пунктове отъ широко разпръснатата войска, гърмеше музика и се разнасяха пѣсни. Великия Князь Главнокомандующъ излезе на 1 часа п. пладнѣ и се спрѣ при Курския полкъ за да чака Императора.

Уланския Чугуевски полкъ стоеше най-близо до селото Митхадъ паша, така щото има честьта най-първо да срѣщне Императора.

На два часа отдалече се показа авангварда на Негово Величество.

Слѣдъ нѣколко минути се обрисува на височината и цѣлия поѣздъ, като не се забѣлѣзваше ни единъ екипажъ; виждаше се само голѣма тълпа отъ конници, отъ които послѣднитѣ бѣха единъ ескадронъ кубанци отъ собственния на Негово Величество конвой.

Около слѣдъ половинъ часъ край тоя рой войски замина авангвардний полуескадронъ отъ кавкаски казаци.

Великия князь заедно съ дежурнитѣ ординарци отиде на срѣща имъ и всичката свита се построи на двѣ шеринги отъ дѣсната страна на Курския полкъ.

Войската слѣдъ кръщаването си въ турския бой още не бѣ видѣла Царя и се радваше за прѣдстоящето свиждане, защото бѣха изпълнили своя дългъ и сега можаха смѣло да гледатъ Монарха.

Императора вървеше най-напрѣдъ.

Като се поздрави съ Великия Князь, Негово Величество се приближи до фронта. Раздадоха се звуковетѣ на народния химнъ и безконечни викове „ура“!

Цѣлия 40 верстовъ пжть отъ Бѣла до с. Горни-Студенъ, Императора измина на своя конь.

Като мина покрай Чугуевския улански полкъ, Господаря удостои командиря му и ротмистра Дзевулски съ въпроси за схватката му съ черкезитѣ.

За да се не продължава разказа за срѣщата, подвига на ротмистра Дзевулски ще раскажа по-долу.

Като слѣдваше по фронта на останалитѣ полкове, Негово Величество благоволи милостиво да се обърне къмъ нѣколко лица, а именно къмъ генералъ майоръ Горшковъ, който съ своята бригада (Курския и Рилския полкъ) слѣдъ сражението на 18-и Юлий, цѣлата нощь прѣкара въ позициитѣ, къмъ полковника Каменоградски и къмъ група офицери отъ 12-й стрѣлкови баталионъ.

Слѣдъ това Негово Величество благоволи да слѣзе отъ коня и да испие единъ чай въ трапезарията на Великия Князь. Като си отджхна около единъ часъ, Императора се качи на конь, послѣдванъ отъ цѣлата свита, и се отправи въ по отъ рано приготвената му квартира.

По такъвъ начинъ двѣтѣ квартири се слѣха на едно.

Дѣлото на ротмистра Дзевулски се състоеше въ това (заемаме го отъ донесението на командира).

Сутриньта на 25-й Юлий на 4-й ескадронъ отъ Чугуевския полкъ, който билъ на стража, нападнали около 2:0 черкези, като раскжсали веригата отъ казаци въ тила на дѣсния флангъ. Въ врѣме на нападението уланската цѣпъ стояла на мѣстото си, а въ главния караулъ се намирали два взвода, отъ които едина билъ на коне, а другия водѣлъ конетѣ на водопой. Туку що ротмистръ Дзевулски, командующъ 4-ия ескадронъ, забѣлѣжилъ черкезитѣ, като се провирали между царе-

вицитѣ и откривали на уланитѣ огънь, той веднага повелъ къмъ тѣхъ готовия взводъ, като успѣлъ само да извика на другитѣ: „възседнете и слѣдъ мене!“

Като настигнали турцитѣ, уланитѣ се врѣзали въ противника и се започналъ ржченъ бой. По думитѣ на солдатитѣ, тѣ въ продължение на десеть минути „сѣкли черкезитѣ като краставици“; но тѣ се държали твърдо. Въ това врѣме пристигналъ корнета Решетиловъ съ 15 души солдати и съ „ура“ се хвърлилъ въ фланга на противника. Черкезитѣ не можели да устоятъ на това и обърнали гърбъ, като оставили на мѣстото 80 души мъртви; останалитѣ били гонени до селото Гривица. По-нататъшното прѣслѣдване би било неблагоразумно, защото отъ селото се показали двѣ групи турска пѣхота отъ по 60-70 души и заели позиции по плѣтоветѣ на кжщитѣ. Командира се научилъ за нападението чакъ въ 6 часа сутриньта; въ десеть минути полка билъ готовъ и въ рисъ настжпили за помощь; но като дошли на мѣстото, чугуевцитѣ видѣли че 4-й ескадронъ самъ се е разправилъ съ неприятеля. Отъ наша страна имало убити само двама души, които били погрѣбени съ заслужената военна честь въ селото Згалинци на могилата гдѣто имъ е поставенъ кръстъ. Освѣнъ това имало 4 коня убити и единъ раненъ.

На полето не се оказали ранени черкези, тъй като въ врѣме на схватката всички, що падали подъ ударитѣ на уланскитѣ шашки, падали мъртви. Тѣзи 12 человѣка, които заповѣдахъ да закопаятъ — съобщава командира на полка, — имаха невѣроятни рани: черепи или раздвоени или съвсѣмъ отнесени, главитѣ се държеха само на кожата. Въобще войницитѣ се биха юнашки, тъй както се изисква отъ кавалеристи, безъ вистрѣлъ,

само съ хладно оржжие; ни единъ патронъ не бѣ гръмнатъ".

Къмъ вечерьта Императорската квартира прие слѣдующия видъ: на дѣсно отъ Господаря бѣха разположени въ два паралелни реда палаткитѣ на свитата, прѣдъ нея бѣ разположена телеграфната стнция, на лѣво бѣ обтегнатъ единъ шатръ въ когото се помѣщаваха трапезарията и др. необходимости — прилични на бюфетъ; задъ свитата се останови на бивуакъ Гвардейската рота, а на лѣво отъ нея, по пжтя, Терския ескадронъ и сводния ескадронъ.

Опустѣлата и разорена мѣстность на селото Горни Студенъ веднага се оживи и насели съ хора, пълни съ дѣятелность; забравения кжтъ стана центръ, отъ гдѣто отъ цѣлата околность и голѣми градове дохождаха за заповѣди и рѣшения. Нѣмаше човѣкъ, който да отива на театра на войната, боленъ, раненъ, да отива за родината си, който да не е миналъ прѣзъ Горни Студенъ: на всички пжтя бѣ отъ тука.

Една отъ врѣменнитѣ военни болници прѣмѣстиха тука на полето. Въ нея докарваха раненитѣ подъ Плѣвенъ и Господаря ги обхождаше всѣки день. Лавкаджии и търговци отъ всичкитѣ страни се струпаха около главната квартира съ своитѣ грамадни палатки, и още повече увеличиха околностьта на главната квартира така щото селото Горни Студенъ се обърна на цѣлъ градъ съ кжщи отъ платно.

Бѣдната българска черква, която се подаваше изъ подъ гжститѣ дървета, правеше печално впечатление: направена отъ камъни, почти безъ прозорци и колони, съ низъкъ входъ, тя явно доказваше въ какво угнѣтение е била християнската вѣра и какво е трѣбвало да търпятъ хората, които сж я исповѣдвали.

Ето обстановката, въ която Господаря проживѣ почти 4 мѣсеци. Цѣлия интересъ сега се съсрѣдоточи подъ Плѣвна, тамъ докарваха крѣпостни орждия, провизии и пр., съ една дума цѣлото внимание бѣ обърнато къмъ този пунктъ, който трѣбваше по какъвто и да е начинъ да се завземе, за да може войната да тръгне по прѣдначертания планъ.

Настжпилото послѣ 18 Юлий затишие бѣ непродължително.

На **4-и Августъ** Сюлейманъ паша намисли да прѣмине прѣзъ Хаинкьойския проходъ, за да се сьедини съ Османъ паша, но срѣщналъ отпоръ отъ Елецкия полкъ и отстжпилъ съ голѣми загуби.

Неможеше да се прѣдположи, че атаката на Сюлеймана нѣма да се повтори, за което и Негово Височество главнокомандующия телеграфира въ Росия:

„Сюлейманъ паша, слѣдъ несполучливата атака на Хаинкьойския проходъ на 4-и августъ, повидимому се готви да атакува другитѣ балкански проходи, за сега впрочемъ е всичко тихо“.

И така въ главната квартира се очакваше възобновление на натиска отъ Сюлейманъ паша.

На **6-и Августъ**, Прѣображение Господне, празднувано съ такава тържественость въ Петербургъ, тъй като той е праздникъ на Прѣображенския полкъ и цѣлата гвардейска артилерия, замина незабѣлѣжено и даже тъжно.

Сутриньта има въ походната черква молебенъ и парадъ въ присжтствието на Негово Величество, а въ 6 часа вечерьта всички се събраха въ царската трапезария.

Отъ офицеритѣ отъ гвардейската артилерия се явиха малко, — само 7 души, а отъ прѣобра-

женския додоха още по-малко — всичко трима. Всичкитѣ бѣха просто облѣчени.

Прѣдъ обѣдъ Господаря благоволи всички да разпита здрави ли сж, и имъ каза че и той самъ дълго се крѣпилъ, но отъ сутриньта заболѣлъ.

Дѣйствително сутриньта Господаря има единъ слабъ припадъкъ но безъ никакви сериозни послѣдствия. Масата бѣ наредена походно и обѣда се състоеше въ най-скромни блюда.

Негово Величество за вечерята облѣче артилерийски сюртукъ, а за обѣдъ имаше формата на Прѣображенския полкъ.

На 6-и Августъ, рожденния день на Австрийския императоръ, на обѣда, Негово Величество произнесе тостъ за здравето на своя другарь Императора Францъ-Иосифъ и за съгласието на двата народа, а послѣ и за Прѣображенския полкъ и за Гвардейската артилерия.

Глава XIII.

Обикновенно Господаря ставаше около осемь часа сутриньта и послѣ пиеше кафе. Колкото и да бѣше изморенъ Господаря вечерьта, каквито и грижи да го изнуряваха, той не пропущаше този часъ. Ако се случеше, доктора да му забѣлѣжи, че трѣбва малко повече да си почива, Господаря му отговаряше: Азъ немога по-кжсно да ставамъ, защото иначе не ще успѣя да извърша всичко.

Сдѣдъ кафето Господаря се разхождаше, нѣкога спохождаше лазаретитѣ, но повечето пжти бързаше дс се върне въ кжщи и прѣгледа телеграмитѣ, а въ затишието прѣглеждаше журналитѣ. Негово Величество внимателно слѣдеше военнитѣ дѣйствия и слѣдъ всѣко донесение правеше бѣлѣжки по картата. Въ дванадесеть часа се събираха на обѣдъ цѣлата свита въ голѣмия шатръ. Господаря сѣдаше въ срѣдата и обикновенно бѣше много разговорливъ и любезенъ, съ исключение на тѣзи случаи, когато бѣше много загриженъ или бѣ наскърбенъ отъ нѣщо. Ако пристигнеше телеграма четеше я съ гласъ.

Слѣдъ обѣдъ Негово Величество сѣдаше да работи и се занимаваше нѣколко часа наредъ, разглеждаше книгитѣ, които му испращаха отъ Россия, правеше бѣлѣжки по празднитѣ мѣста и туряше резолюции.

Въ това врѣме дохождаха министритѣ и други лица съ доклади. Когато заминаваха куриери за Петербургъ, тогава Императора бѣ най-много занятъ, самъ приготовляваше пощата: нищо не го отклоняваше отъ този му редъ. Случваха се такива топли дни, когато термометра на сѣнка показваше 32°, но той въпрѣки изнурителния задухъ продължаваше всичко безропотно да изпълнява*).

Прѣзъ Октомврий и Ноемврий, когато започна да става студено, Господаря намѣтнатъ съ шинела продължаваше да испълнява всичко. Въ четире часа обикновенно лѣгаше да си почива, като заповѣдваше да го разбудятъ, ако се получи нѣкое важно извѣстие. Въ петъ часа веднага ставаше и се разхождаше съ каляска около лагера или лазарета. Това бѣше ежедневната му разходка. Какво правѣше Господаря въ болницитѣ?... вече нѣма да повтарямъ на читателя, който се е убѣдилъ навѣрно, че тази война създаде цѣли легенди и името на Императора още по-дълбоко легна въ памятьта на народа.

Императора вечеряше въ 7 часа въ сѫщата палатка, гдѣто и обѣдваше. Великия Главнокомандующи князъ обикновенно дохаждаше на день по два три пѫти, все на обѣдъ и вечеря. Въ това врѣме се четѣха допискитѣ отъ иностраннитѣ газети, които четеше м-ра на вънкашнитѣ работи, а м-ра на вѫтрѣшнитѣ работи четеше рускитѣ. Четенето се продължаваше цѣлъ часъ.

Прѣпискитѣ се съставяха напълно разнообразно като прѣдставляваха положението на работитѣ и отзивитѣ на газетитѣ по текущитѣ събития въ Русия и задъ граница. Господаря всѣкога слушаше, правеше бѣлѣжки и когато се съмнѣваше въ прочетеното всѣкога питаше: „Така ли е това?“.

*) Шесть недѣли наредъ имаше непоносима горѣщина.

Като обладаваше забѣлѣжителна паметъ, Господаря изумѣваше всички приближени съ знанието на най-малкитѣ исторически факти и подробности на всичкитѣ сражения. Който и да дойдеше въ това врѣме, четенето не се прѣкжсваше. Около единадесеть часа четенето се прѣкращаваше и Императора работѣше до срѣдъ нощь.

Ако се получеше прѣзъ нощьта нѣкоя телеграма, всѣки пжть будѣха Императора. Този си начинъ на живота Императора никога не измѣни прѣзъ всичкото си прѣбивание въ Дунавската Армия, освѣнъ когато отиде при позициитѣ при Плѣвенъ. Тѣзи обиколки, като нарушаваха обикновенния му животъ, караха го да работи повече нощно врѣме.

Когато минеше покрай кжщата на Императора транспортъ отъ ранени, безъ да гледа ни на врѣмето ни на какви да било други обстоятелства, той заповѣдваше веднага да го спрятъ и излизаше Самъ да поздрави пострадалитѣ. Додѣто разговаряше съ тѣхъ, искарваха гостби и подаръци, които Н. Величество раздаваше всѣкиму лично. За това ще раскажемъ своеврѣменно.

Като работеше цѣлъ день, Императорътъ посѣщаваше прѣзъ часоветѣ за отдихъ раненитѣ. Той знаеше, че съ една дума, съ единъ погледъ, съ своето присжтствие е въ състояние да облекчи страданията на нещастнитѣ, и не щадеше себе си въ тоя случай, а намѣсто чрѣзъ почивка да укрѣпи своитѣ сили, още по-злѣ ги растрояваше. Често той отиваше въ лазаретитѣ съ много подаръци. Така, веднажъ, той отиде, прѣди обѣдъ, въ расположения близо до Горни-Студенъ Хоспиталъ, а слѣдъ него милосерднитѣ сестри носеха грамадни картони съ всѣкакви необходими вещи. Тука имаше басмени и платнени ризи, кесии за тютюнъ, ножове, портъ-монета, книги, хармоники,

факели и проя. Като посѣщаваше често тия палатки, Господарьтъ, отъ разговоритѣ, знаеше, кой отъ тѣхъ знае да свири на хармоника или обича повече да чете. Като влезе въ болницата Негово Величество обяви на раненитѣ, на които лицата веднага просияха при влизането на Императора, че „Императрицата имъ е испратила армаганъ", и слѣдъ това почна да разпитва всѣки, пуши ли, грамотенъ ли е и споредъ това имъ даваше подаръцитѣ. Въ това врѣме когато раздаваше подаръцитѣ Негово Величество сѫщо разпитваше за ранитѣ гдѣ ги е получилъ, при какви обстоятелства и пр. Раненитѣ отговаряха на Царя безъ ни наймалко да се стесняватъ, очевидно тѣ бѣха свикнали съ това бащинско обръщане на Императора къмъ тѣхъ и чувствуваха всичката негова сърдечна привързаность къмъ тѣхъ. Когато Господаря, като държеше двѣ книги въ рѫцѣтѣ, попита високо солдатитѣ: „кой има тукъ грамотенъ"? — веднага се озоваха двама солдати, но при това се разигра такава комическа сцена, щото Императора не можа да се не засмѣе.

Негово Величество подаде книгитѣ на обадилитѣ се и послѣ се занимаваше съ другитѣ; раненитѣ започнаха да развързватъ кисийкитѣ, като гледаха ту едната, ту другата вѣщъ; тогава у солдатина, който получи книга, лицето стана тъй печално, щото когато Императора се доближи до него попита го:

„А ти получи ли?"

Той едва не плачешкомъ произнесе:

„Да, книга получихъ, Ваше Императорско Величество"!

Физиономията му бѣ до толко комично-печална щото Царя се засмѣ:

„Виждамъ, виждамъ, брате, тебе се иска да получишъ кисия — но вземи, ето ти!" ласкаво

каза Императора. Кога Императора излѣзе изъ палатката, то другия солдатинъ, който получи книгата, едва не заплака: „Брате, но какво ще правя азъ съ тази книга, защо ли казахъ на Царя че съмъ грамотенъ?“ каза солдатина, като въздѫхна дълбоко.

Отъ тука Господаря отиде къмъ оздравяющитѣ солдати. „А гдѣ е, попита Негово Величество, който на хармоника знае да свири?“

Викнаха го.

Влезе единъ солдатъ съ прѣвързана лѣва ржка, и засвири на хармоника. Императора го изслуша до края, усмихна се и като се обърна къмъ другитѣ музиканти, весело имъ каза:

„А сега вий свирете“!

А отъ що се състоѣха музикантитѣ? все отъ куци, на които това занятие бѣше развлечението.

Въ една отъ палаткитѣ имаше единъ нещастникъ на когото и двата крака бѣха отрѣзани и обикновенно, при прѣвързванията, много се мѫчеше и виковетѣ му се слушаха по цѣлата околность, но отъ този моментъ когато Господаря му подари хармоника, цѣлъ день на нея свиреше отъ сутринь до вечерь и прѣстана да охка.

На офицеритѣ раздаде своя фотографически ликъ, а на нѣкои солдати и офицери Георгиевски кръсть.

Като обрисувахъ въ общи чърти живота на Господаря въ с. Горни Студенъ, сега да се върнемъ къмъ събитията.

На 8-и Августъ вечерьта бѣ получено извѣстие, че при селото Шипка (на сѣвероистокъ отъ Казанлѫкъ) се е събрала повече отъ 40 табора войска на Сюлейманъ паша освѣнъ многочисленната конница, която се е разположила около селото и е ознаменувала своето появление, като е подпалила безъ никаква причина това село. По свѣденията

донесени отъ нашитѣ рекогносцировки и българитѣ, избѣгали отъ опустошената мѣстность, 6 табора авангвардъ стои на 4 версти задъ Шипка, а на 8 версти задъ тѣхъ била разположена главната сила на противника.

Макаръ, както бѣ казано, се чувствуваше че Сюлейманъ паша ще подновн атакитѣ си на балканскитѣ проходи, заняти съ малочисленна войска, но не се очакваше, че неговитѣ сили ще бѫдатъ толкова голѣми, затова това извѣстие произведе такава голѣма тревога въ Главната квартира. Да се умали войската, стояща подъ Плѣвенъ, бѣ опасно, а да испрати на генералъ Радецки по-голѣми сили да заеме всички проходи, Негово Величество неможеше, до гдѣто не пристигнатъ поисканитѣ изъ Руссия полкове. Императора се много разтревожи отъ това извѣстие.

Официални извѣстия отъ Шипка дохождаха много рѣдко и понеже всички минаваха по телеграфенъ пѫть, то бѣха прѣдадени въ най-кратка форма. Случваше се генералъ Радецки да извѣсти въ три часа сутриньта, че цѣлата нощь се е продължавало ожесточено сражение, а за исхода на боя, чакъ прѣзъ вечерьта на другия день; така щото повече отъ денонощие Господаря и Главнокомандующия оставаха въ недоумѣние, какво се върши на Шипка.

Къмъ срѣдата на Августъ турцитѣ показаха необикновенна енергия; като атакуваха Шипка тѣ едноврѣменно настѫпиха къмъ армията на наслѣдника Цесаревичь и отъ Ловечъ почнаха да стесняватъ нашитѣ войски, които занимаватъ Севлиево. Всичко това произлезе въ десетина дена. Неможе да се искаже общото настроение, въ което се намираха всички, стоящи въ главната квартира. Както по-напрѣдъ се събираха на обѣдъ и вечера, но всѣки се разхождаше навъсено и за-

мисленъ. Господаря вече не бѣ така веселъ и разговорливъ, както прѣди и имаше отпадналъ видъ, макаръ и никой да го не чу да се оплаква отъ походния животъ. Когато дохождаха телеграми отъ генерала Радецки нощно врѣме, то веднага будѣха Императора.

До 15 Августъ телеграфътъ отиваше само до Габрово и всичкитѣ донесения трѣбваше да се испратятъ до тамъ съ коне; като земемъ прѣдъ видъ трудностьта при пжтуването и голѣмото растояние, то лесно ще разберемъ, че извѣстия отъ Шипка за гл. квартира пристигаха съвсѣмъ редко. Нѣкога телеграфиста ни съобщаваше такива свѣдения, които бѣха основани на лжжливи слухове и тѣзи депеши ни докарваха въ трѣскаво състояние.

На 9-ий Августъ къмъ обѣдъ дойде извѣстие, че Сюлейманъ паша атакува Шипка, а генералъ Радецки отива да я спаси. Генералъ Мирски донесе че турцитѣ настжпватъ отъ Ловечъ за Севлиево. Великия Князъ заповѣда 2-та девизия веднага да отиде за подкрѣпление на Севлиево.

Може да си прѣдставите въ какво състояние бѣ императора и съ какво нетърпение очакваше извѣстия.

Господаря работѣше до срѣдъ нощь и не лѣгаше да спи, като се надѣваше да получи нѣкакво извѣстие. Главнокомандующия, въпрѣки съвѣтитѣ му да легне и си почине, — седѣше въ палатката, ходеше около бивуака и не лѣгаше.

„Когато очаквамъ нѣщо, то трѣбва да бжда готовъ и на всѣка минута да мога да скокна“ казваше Негово Височество.

Чакъ на третия день главнокомандующия се върна въ своята палатка и легна да спи безъ да дочака по-нататъшнитѣ извѣстия отъ Шипка.

На 10-ий Августъ имаше страшна горѣщина. На слънце бѣше 45°, а на сѣнка повече отъ 30°.

Цѣлия день пристигаха дѣйствия, но не отъ участницитѣ на Шипка, а отъ телеграфиста Бострема на основание достигающитѣ до него слухове. Той съобщаваше, че нашитѣ повидимому се държатъ, въпрѣки отчаянитѣ усилия на Сюлейманъ паша, който тика въ боя колона слѣдъ колона, таборъ слѣдъ таборъ. Нашитѣ пропускатъ турцитѣ на растояние до единъ вистрѣлъ и послѣ съ дружни залпове отблъсватъ неприятеля. Нищо не установява турцитѣ, и при все това тѣ енергически настѫпватъ. Загубитѣ имъ сѫ грамадни, а у насъ сравнително сѫ много малко убити и ранени. Най-много страда прислугата на батареитѣ и офицеритѣ. Прохода се защитява отъ генерала Дерожински и Столѣтовъ.

Вечерьта пристигна телеграма отъ Дерожински и генерала Радецки, и Н. Височество веднага я изпрати до Господаря. Бѣше съвсѣмъ тъмно. Императора отиваше въ палатката си, когато полковникъ Скалонъ слѣзе отъ коня при вратата. Господаря като видѣ адютанта на Великия Князъ, тръгна съ бързи крачки къмъ него.

„Какво !?“ попита господаря съ безпокойствие.

„Донесохъ, Ваше Величество, първата официална телеграма отъ генерала Дерожински, — благополучна, отговори полковникъ Скалонъ.

„Гдѣ“ ? каза Императора, и тръгна къмъ най-близската палатка.

„Азъ мисля че за всички ви е интересно да чуете това извѣстие !“, каза Императора, като влезе.

„Гдѣ е военния министръ, дайте свѣщьта!“ говореше Господаря, като сѣдаше на стола.

Слѣдъ малко влезе Д. А. Милютинъ и Императора високо прочете телеграмата. Повидимому Господаря бѣ много разтревоженъ.

„Ну, Слава Богу! каза Императора. Дай Боже все така да се държатъ!“

„Дай Боже, да се одържатъ“, отговори полковникъ Скалонъ, разтревоженъ отъ вида на Императора, послѣ, като искаше да го успокои, продължи:

„Тѣ знаятъ, че Радецки бърза да ги освободи, и сега имъ е извѣстно, че той вече пристига. Негово Височество заповѣда на началника на станцията, щомъ само дочуе че приближава войска, да съобщи на Шипка.

Това много ще повдигне духа!“

„А колко верста е до тамъ?“ попита военния министръ.

„До Шипка 70 верста,—отговори Скалонъ,— а по вѣрно 45—50 до Габрово, а до прохода 3 часа пѣши, а два часа на конь“.

Господаря прѣдаде телеграмата на адютанта който като се поклони тръгна къмъ коня си.

„Почакай, почакай!—извика му Императора, слушамъ нѣкакъвъ си гласъ.

Полковникъ Скалонъ се повърна. Това бѣ гласа на генералъ Щелковъ и той именно викаше Скалона, като искаше да му прѣдаде туку що получената телеграма. Тѣ двамата се отдалечиха на страна.

„Има телеграма отъ генералъ Радецки. . . . Азъ за сега нищо нѣма да кажа на Господаря“,... каза тихо генералъ Щелковъ.

„И добрѣ, — отговори Скалонъ — Негово Височество заповѣда да не тревожимъ Господаря съ телеграми, а да му даваме само това въ което има обяснение.

Полковникъ Скалонъ тръгна за Великия Князъ и скоро по заповѣдь отъ Негово Висо-

чество върна се обратно до Господаря съ телеграма отъ генералъ Радецки. Негово Величество седеше вече въ стаята си на масата и се занимаваше.

„Що има?“ попита Императора, когато влезе полковникъ Скалонъ.

„Отъ генералъ Радецки... каза той, като подаваше на Негово Величество телеграмата, — Слава Богу, добрѣ“...

„Повикай военния министръ и Александръ Владимировичъ!“ каза Господаря на камердинера.

Когато всички се събраха Императора прочете телеграмата, въ която се казваше че генералъ Радецки бърза да ги освободи и се надѣва да пристигне на врѣме.

На 11-и Августъ — отъ сутриньта нѣмаше никакво извѣстие и въ 3 часа донесоха на Великия Князъ изведнажъ нѣколко телеграми отъ Бострема, които както отъ послѣ се оказа били задържани прѣзъ нощьта. Полковникъ Скалонъ пакъ дойде при Господаря. Императора ги прочете въ присжтствието на Министра на Двора и Военния Министръ, а кога свърши, обърна се къмъ Скалона:

„Кажи на братъ ми, че се прѣкръстихъ и благодарихъ Богу, — каза монарха, — сега, чини ми се, мога да бжда спокоенъ, тѣ ще одържатъ догдѣ пристигне подкрѣпление.

Въ телеграмата се казваше, че атакитѣ на турцитѣ сж отбити и че нашитѣ се държатъ упорно.

„А Столѣтовъ, какво е командовалъ по напрѣдъ“? попита Господаря Скалона.

„Бригада“, каза той.

„Мене ми се струва, тѣ (българитѣ) заслужаватъ Георгия“, забѣлѣжи Негово Величество.

„Столѣтовъ, какво има?“ попита Господаря.

„Солдатския Георгий, Ваше Императорско Величество“, отговори Скалонъ.

Слѣдъ това се проточиха още 24 мжчителни часа.

На 12-и Августъ се получи телеграма, че турскитѣ атаки продължавагъ непрѣкъснато, но генералъ Радецки пристигналъ на Шипка въ минутата, когато неприятеля почти се вмъкналъ въ укрѣпленията. Флигелъ-адютанта, князъ Вяземски, билъ раненъ.

Исхода на боя обаче още не бѣ извѣстенъ, и макаръ, че Господаря се надѣваше генералъ Радецки да се одържи, опасностьта никакъ се не намаляваше, тъй като турцитѣ непрѣстанно атакуваха нашитѣ позиции. Прѣзъ нощьта съобщиха че генералъ Драгомировъ е раненъ.

Слѣдъ обѣдъ Господаря отиде да поздрави съ похода 3-та стрѣлкова бригада, расположена на бивуакъ около с. Горни Студенъ. Тя бѣ отъ отряда на князъ Имеретински, заедно съ батареята, сформирана отъ отнетитѣ неприятелски орждия при Никополъ, къмъ която бѣха прикомандировани артилериститѣ отъ Почетния конвой. На прощаване Господаря каза на командира на бригадата, генералъ Доброволски:

„Турската батарея вземи съ себе си. Увеличавай я колкото искашъ, а да умалявашъ не позволявамъ“.

13-и Августъ се ознаменува съ дохождането отъ Шипка на английския кореспондентъ г. Форбсъ, който дойде тукъ въ качеството на любитель. Това бѣ първото лице, очевидецъ на всичкитѣ ужаси и подвизи на нашитѣ защитници на прохода. Вѣстьта за появяването на Форбса за единъ мигъ облѣтѣ Императорската и Главната квартира. Всички се затекоха да чуятъ неговия расказъ.

Когато съобщиха за това на Господаря, Негово Величество заповѣда да извикатъ Форбса въ кабинета ну. Простия разказъ се много понрави на Господаря. Форбсъ неможеше да се нахвали съ дѣйствията и геройското поведение на нашитѣ войски; прѣкрасно описа занятитѣ отъ насъ позиции, турскитѣ атаки на върха св. Никола, хода на боя до пристигането на Радецки и всичкитѣ неизразими мъки, които нашитѣ войски трѣбвало да теглятъ отъ недостатъкъ на вода. За генерала Радецки говореше съ въсторгъ. Слѣдъ това Императора го запита, какъ мисли, дали нашитѣ ще одържатъ прохода, Форбсъ обясни, че на основание миналитѣ славно отблъснати атаки, счита нашитѣ позиции за безопасни. Форбсъ много хвалеше българитѣ.

Това нѣщо успокои Господаря, но слѣдъ нѣколко минути донесоха на Н. Величество телеграма отъ Бострема съ слѣдующето съдържание:

„Сега донесоха при мене на станцията тѣлото на убития генералъ Дерожински“.

Императора се просълзи; тѣжко бѣ да се губятъ такива герои, и никой неможеше това тъй дълбоко да чувствува както Господаря, който се радваше при мисъльта, че той ще му испрати награда за службата и ще му благодари.

Полученитѣ вечерьта телеграми съвършенно разтревожиха Негово Величество и Главнокомандующия. Великия князь веднага заповѣда на княза Шаховски да испрати бригадата за Дрѣново, а на княза Имеретински да отправи една бригада отъ 2-та дивизия въ Габрово. На 3-та стрѣлкова бригада бѣ заповѣдано да иде въ Търново.

Официални извѣстия цѣлия день не дойдоха, а боя на Шипка се продължаваше безконечно.

На 14-й Августъ прями извѣстия отъ Шипка не дойдоха. Господаря бѣ сернозенъ, но спокоенъ,

както се случваше всѣкога, когато прѣживѣваше нѣкои трудни минути отъ живота си. Той носеше смирено своя кръсть, като молеше Бога да испрати благословението си на войската. Безсънните нощи отпечатаха на лицето на Господаря вжтрѣшнитѣ му вълнения и страдания, но спокойния и величествения видъ на Монарха подържаше въ окржжающитѣ го сила и вѣра въ спасението.

На пладнѣ дойде въ Горни-Студенъ още попрямъ участникъ въ боеветѣ на Шипка, пруския военен аташе майоръ Лигницъ, който стоялъ на позициитѣ до 12-й Августъ. Господаря заповѣда веднага да го повикатъ. Лигницъ говореше почти сжщото като Форбсъ; той намираше, че войската е достатъчна, но тя много страда отъ неприятелския огънь, който заема закрити позиции, отъ горѣщината и удушливия въздухъ, който е пъленъ съ миазми, вслѣдствие на несъбранитѣ турски трупове.

„Има ли надежда да се одържатъ позициитѣ?“ го попита Императора.

„Да се държатъ могатъ, но за да се испъдятъ турцитѣ трѣбва най-малко два-три деня да ги атаковатъ и обстрѣлватъ съ артилерия“, поясни майоръ Лигницъ.

Въ 11 часа пр. пладнѣ Негово Величество отиде да обѣдва. Въ това врѣме генералъ Щелковъ подаде на Господаря телеграма. Негово Величество я прочете гласно, донасяше се за взрива на единъ турски броненосецъ при Сухумъ отъ „Константинъ“. Това всички зарадва. Отдавна Константинъ прѣслѣдваше този мониторъ и най-послѣ му се удаде да свърши съ него.

На 15 й Августъ бѣше рѣшено, началника на Щаба на Армията генералъ Непокойчицки да отиде самъ отъ Горни-Студенъ за да разгледа позициитѣ на Радецки на Шипка, да се прѣговори

съ послѣдния и да се уреди по-правилното снабдение отряда съ провизии.

Слѣдъ обѣдъ Императора распита до наймалкитѣ подробности ординареца на Негово Височество Главнокомандующия поручика Скарятинъ, командированъ по събиране свѣдения при генар. Радецки, за положението и настроението войскитѣ на Шипка. Споредъ неговитѣ думи, нашитѣ хора биле до послѣдна крайность уморени отъ безконечнитѣ боеве и топлина отъ 40°, първитѣ три деня не се чувствували тъй, защото духало вѣтъръ, а врѣме трѣбвало да се заематъ съ прѣнасянето отъ позицията до прѣвързвачния пунктъ масса тежко ранени, слѣдъ това трѣбвало да се събератъ тѣлата на убититѣ, да имъ изриятъ братски гробове и погрѣбатъ християнски, послѣ да се попълнятъ мѣстата на оредѣлитѣ полкове и роти, и да се прѣведатъ въ порядъкъ за новъ бой. Въ това врѣме се оказало нужда да се попълнатъ колкото е възможно по-скоро запаса отъ патрони и снаряди за батареитѣ, да се поправятъ развалениитѣ топове и да се направятъ нови закрития. Физическата умора и нервното възбуждане било тъй голѣмо, щото, когато въ 11 часа вечерьта донели на позициитѣ храна, хората се отказвали да я ядатъ.

Вечерьта донесоха на Императора телеграми за новата опасность, която очаквала Шипченския отрядъ отъ заразяването въздуха отъ несъбранитѣ турски трупове.

Тази нощь бѣ първата отъ 3-й Августъ, мислимъ, въ която Господаря спа по-спокойно.

На 16-й Августъ сутринѣта, близу до дома на Господаря, развиха голѣмъ шатръ, прѣкрасно нареденъ, но никой незнаеше за кого е прѣдназначенъ. Около обѣдъ се показа отдалече една каляска, на която отпрѣдъ стоеше ромжански вой-

никъ, а отъ странитѣ конници. Господаря отиде насрѣща. Князь Карлъ се приближи до Императорския домъ и бърже скочи отъ екипажа и като се поздрави съ Негово Величество, влѣзе въ царския шатръ.

На 17-й Августъ генералъ Непокойчицки телеграфира отъ Шипка, че нашия отрядъ е въ безопасность.

Войската, поискана отъ Русия, почна вече да пристига на части въ Горни-Студенъ, отъ гдѣто се испращаше на този или онзи пунктъ на театра на войната.

На 18-й Августъ пристигна 1-та бригада отъ 3-та пѣхотна дивизия и се расположи на бивуакъ на мѣстото, гдѣто стоеше прѣди стрѣлковата бригада.

Едвамъ що успѣха да се прѣдставятъ на Господаря началницитѣ на отдѣлнитѣ части отъ 1-та бригада въ 5 часа п. пл., Негово Величество дойде въ бивуака. Императора благоволи милостиво да се разговори съ офицеритѣ и исказа надежда, че ще подържатъ боевата слава на своитѣ полкове. Като прѣмина по фронта на двата полка, Господаря остана много доволенъ отъ бодрия и здравия видъ на хората, за което благодари на полковитѣ командири и началника на дивизията, а слѣдъ това покани всички на обѣдъ при себе си.

За награда на отличното мѫжество, храбрость и распоредителность на генерала Радецки, оказани при отбраната на Шипка, Негово Величество благоволи да го награди съ златна сабя, украсена съ брилянти, съ надписъ: „за отбраната на Шипка 11 — 15-й Августъ 1877 год.“

Глава XIV.

За Императора настана пакъ тревожно врѣме...

На **19-й Августъ**, на другия день отъ назначението на румжнския князь Карлъ за командующъ на съединенитѣ румжнски и руски войски, отъ западния отрядъ, турцитѣ отъ Плѣвенъ атакували нашата позиция при Пелишатъ и Сгалевица. До когато не дойде извѣстие, че нашитѣ сж пристжпили къмъ настжпление и сж отблъснали турцитѣ, не бѣше възможно да се говори съ увѣреность за благоприятния исходъ на боя. Изобщо работитѣ подъ Плѣвенъ вървѣха тихо; ние отражавахме всичкитѣ опити на Османъ паша да си пробие пжть и да излезе изъ укрѣпената позиция, но и сами неможехме да отиваме напрѣдъ.

Между това Сюлейманъ паша, който се бѣ завзелъ съ прѣустройството на своята армия, повидимому, не губеше надѣжда да наддѣлѣе на Шипка и продължаваше да води артилерийски бой, а Наслѣдникътъ съобщаваше, че противъ него се събиратъ цѣли пълчища турци, съ намѣрение да атакуватъ изведнажъ по всички линии нашитѣ позиции.

Приближающата се есень, лошото врѣме, студоветѣ, още повече трѣбваше да затруднятъ операциитѣ, стрѣлбата и прѣдвижението на войскитѣ.

Като не успѣха да си пробиятъ пжть подъ Плѣвенъ, при Сгалевица, турцитѣ се хвърлиха слѣдъ три дни на Севлиево, като расчитаха тука

ла се промъкнатъ, но тоя опитъ не успѣ, а на *22-и Августъ* генералитѣ: князь Имеретински и Скобелевъ 2-ий, като минаха въ настжпление, зеха Ловечъ слѣдъ кръвопролитенъ бой и отхвърлиха голѣма часть отъ гарнизона на западъ, така щото въ Плѣвенъ се спасиха твърдѣ малко. Това бѣше вече голѣма стжпка напрѣдъ. Въ сражението подъ Ловечь учавствуваше 2-та бригада отъ 3-та пѣхотна дивизия, за това на *23-й Августъ*, Царьтъ отиде на бивуака на 9 и 10-ия полкове и имъ обяви за станалото.

„Съ слава се кръстиха съ огьнь", каза Императорътъ въ заключение. Въ сжщия день 9-ия Староингерманландски полкъ съ една батарея тръгна къмъ Плѣвенъ, съ цѣль да стигне на два прѣхода до селото Булгарени и да завземе тамъ моста прѣзъ р. Осьмъ. Заедно съ него излѣзе и главната квартира на Главнокомандующия.

Царьтъ, като желаеше да присжтствува при бомбардирането на Плѣвенъ и въобще да бжде по-близо до мѣстото дѣто се съсрѣдоточаватъ войски, рѣши да напустне Горни-Студенъ.

На **24-й Августъ** въ сжщата посока тръгна и щабътъ на дивизията съ 10-ия Новоингерманландски полкъ, съ двѣ батареи и съ подвиженъ лазаретъ; заедно съ тѣхъ вървеше императорската главна квартира, на която бѣше заповѣдано да се спре съ горѣказанитѣ части въ селото Чаушъ-махала. Като пристигна тукъ около пладнѣ, началникътъ на дивизията лично избра мѣсто за бивуацитѣ, и още полкътъ и батареитѣ не бѣха успѣли да се установятъ, когато отъ находящата се задъ бивуака висота се показа конвоя на Господаря и неговата каляска. Негово Величество идеше съ главнокомандующия. Като заповѣда да спратъ, Царьтъ повика началника на дивизията и съ чувство на съжаление му каза:

„Прѣдстави си, подъ Ловечъ сѫ убили твоятъ полкови командиръ Кусовъ“.

Това извѣстие за смъртьта на прѣкрасния командиръ и прѣвъсходенъ другарь порази всички.

На вечерьта, и послѣ много пѫти още, Царьтъ изрази съжаление за смъртьта на Кусова, който само нѣколко деня по-рано, като минуваше прѣзъ Горни-Студенъ, се бѣше прѣдставилъ на Негово Величество и бѣше обѣдвалъ при Него.

Отсетнѣ другаритѣ узнаха, че полковникъ Кусовъ билъ прѣдчувствувалъ своята смърть. Слѣдъ излизането отъ Горни-Студенъ, той билъ неузнаваемъ; отведнажъ станалъ къмъ всичко равнодушенъ, избѣгвалъ всѣкакъвъ разговоръ, съ мѫка изкарвали отъ него какви да било распорѣдби. Въ деня на боя, рано зараньта, той повикалъ при себе-си домакина на полка, прѣдалъ му всичкитѣ пари, които ималъ, като го помолилъ да ги испрати на брата му, опрѣдѣлилъ парични награди на своитѣ денщици, дори распоредилъ се, какъ да постѫпятъ съ багажитѣ и съ колетитѣ му.

Царьтъ се помѣсти въ палатката.

Като остана, слѣдъ заминаването на Главнокомандующия за Булгарени, най-стария отъ войсковитѣ началници при главната квартира на Господаря, началника на 3-та пѣхотна дивизия получи двѣ донесения отъ нейния комендантъ, че пазенето на лагера се възлага на щабната дивизия. Вслѣдствие на това направиха се слѣднитѣ распореждания: 1) на началника на конвоя на Негово Величество бѣ заповѣдано да се отправи на разѣздъ до селата Лежанъ, Родомници, Весно и Церкало, за да се наблюдаватъ всичкитѣ западни и сѣверозападни пѫтища, 2) на командира на Новоингерманландския полкъ бѣ прѣдписано да поставя нощѣ постове по рѣката Осъмъ по западно и сѣверозападно направление.

На 24-и Августъ, прѣди обѣдъ, въ главната квартира пристигна щабъ-капитана отъ Преображенския полкъ Рокосовски, съ извѣстия отъ Ловечъ. Донесеното съобщение Господаря прочете гласно. Записката бѣше писана отъ генерала Доброволски.

На 25-й Августъ въ 2 часа послѣ обѣдъ, Господаря благоволи да излезе заедно съ военния министръ на каляска, за да обиколи болницата при Булгарени. Тъй като тамъ се намираше 9-и Староингерманландски полкъ съ дивизионния лазаретъ, то началника на 3-та пѣхотна дивизия се отправи въ Булгарени, нѣколко часа по рано отъ Императора и, освѣнъ това, вслѣдствие полученото по-рано распореждане отъ полевия щабъ, по заповѣдь на главнокомандующия, Староингерманландския полкъ трѣбваше на 25-и сѫщото число да се прѣмѣсти отъ Булгарени въ Пордимъ и да заеме тамъ укрѣпена позиция; затова началника на дивизията побърза за означеното село, за да завари полка прѣди тръгването му.

Като отправи една бригада подъ Ловечъ и сега още 1 полкъ на Пордимъ, началника на дивизията остана само съ 10-и полкъ.

Царя пристигна въ Булгарени въ това врѣме, когато 9-и полкъ и находящата се при него батарея се приготовляваха за Пордимъ. Двата батальона и батареята съ музика и пѣсни заминаха покрай Негово Величество.

„Какъвъ юнашки изгледъ иматъ момчетата, — каза императора на воения министръ, а послѣ, като се обърна къмъ началника на дивизията, прибави: — а ти, като нѣкоя кокошка, измѫтила патета, виждашъ, какъ тѣ отплуватъ, а трѣбва да останешъ на брѣга“.

Слѣдъ това благодари и цѣлуна командира на полка флигелъ-адютанта полковникъ графъ

Татищевъ, и Господаря се отправи за лазарета. За обѣдъ Царя се върна въ Чаушъ-махала.

Слѣдъ заминаването на 9-и полкъ, за охранение на поста прѣзъ Осъмъ при Булгарени, бѣше отреденъ 10-ия Новоингерманландски полкъ, когото Господаря срѣщна на връщане. Тукъ произлезе любопитенъ епизодъ: на половината пѫть Императора и цѣлата свита бѣха на коне. Прѣзъ единъ храсталакъ, гдѣто завиваше отведнажъ пѫтя, вървеше войникъ отъ 10-ия полкъ съ обозна кола, а редомъ него единъ българинъ на магаре. Като се изравниха съ Господаря, двамата скочиха и се вдървиха.

„Ти на кѫдѣ"? попита го Императора.

„Съ проводника, Ваше Величество", отговори занѣмѣлия солдатинъ.

„Азъ виждамъ, че си съ проводника, но кѫдѣ?" повтори Царя.

„Съ проводника, Ваше Величество".

„Разбирамъ, — като си издигна гласа Негово Величество — но кѫдѣ си испратенъ и защо?"

Съвършенно растреперания солдатинъ повтори сѫщия отговоръ. Господаря заповѣда да се распита, що за човѣкъ е.

Военния министръ и мнозина отъ свитата започнаха да распитватъ оплашения редникъ. Слѣдъ като измина малко, Господаря съгледа 2-ия баталионъ отъ 10-ия полкъ, който отиваше да смѣни караула на моста.

Оказа се, че солдатина билъ коненъ вѣстовой на баталионния командиръ, испратенъ да вземе отъ селото проводникъ.

Прѣзъ нощьта на **26-й Августъ**, войската отъ западния отрядъ се приближи до Плѣвенъ, устроиха незабѣлѣзано за противника батареи по високитѣ мѣста, окржжающи турскитѣ укрѣпления и въ 6 часа сутриньта нашитѣ обсадни батареи

откриха огънь, като дадоха залпъ. При първия топовенъ гърмежъ, Господаря излезе на каляска съ графъ Адлербергъ изъ Чаушъ-махала за Плѣвенъ. По пѫтя Царя се спрѣ въ с. Радоници, отъ гдѣто бѣ испратена въ главната квартира заповѣдь, да се прѣмѣсти тукъ, за да бѫде по-близо до Плѣвенъ и гдѣто донесоха телеграма отъ Цесаревича, въ която се извѣстяваше, че турцитѣ атаковали русчушкия отрядъ по всичкитѣ линии, а най-главно въ Кацлево и Обланово; първата атака на Кацлево била почната съ 15 баталиона, 18 ескадрона и 23 орѫдия, и турскитѣ сили, въ продължението на боя, все се увеличавали. Нашия Кацлевски отрядъ се състоялъ отъ петь баталиона и осемь ескадрона съ артилерията, но се държали упорно, и слѣдъ 6 часовъ ожесточенъ бой отстѫпилъ съ голѣми загуби на Острица. Облановския отрядъ. така сѫщо атакованъ съ голѣми сили, отбилъ всичкитѣ атаки, но слѣдъ заемането на Кацлево отъ турцитѣ, русчушкия отрядъ трѣбваше да се прѣмѣсти на нови позиции. Нови тревожни за Господаря извѣстия. Въ Пордимъ Негово Величество намѣри гвардейската полурота отъ почетния конвой, на която поблагодари за боя подъ Ловечъ.

Започна се канонадата . . .

Почна се великия бой подъ Плѣвенъ, който се продължава толкова дни! . . .

Пѫтя за нашитѣ позиции минаваше покрай селого Сгалевци.

Прѣди една недѣля, Османъ паша бѣ направилъ нападение върху това село, но сега нищо отъ околностьта не напомняше за произшествието, като че по тѣзи мѣста никога нищо не е ставало, само на дѣсно се виждаха нѣколко срити укрѣпления и тукъ тамѣ изрита отъ бомбитѣ пръсть. На далече бѣха разположени българскитѣ бѣжанци отъ

Плѣвенската околность, които бѣха се разположили по полето съ своитѣ волски кола.

Слѣдъ това, на лежащата отъ прѣдъ възвишеность, почнаха да се обрисоватъ бѣли кълба димъ, отъ начало стремително се издигаха гжсти облачета, а послѣ медленно се разнасяха изъ въздуха; вистрѣлитѣ отъ топоветѣ вече ясно и отчетливо се чуваха.

Тукъ пжтя влѣзе въ една долина, натъпкана съ войска и обози; отъ странитѣ непрѣкжснато се срѣщаха колитѣ на Червения Кръстъ, доктори, фелдшери и милосердни сестри. До батареята оставаше само да се покачимъ на лѣжащата отпрѣдъ възвишеность (нарѣчена слѣдъ 30-й Августъ „Великокняжеска планина") на върха на която стоѣха обсаднитѣ орждия, които поразяваха Плѣвенъ.

Прѣдъ батареята имаше доволно обширни поляни, покрити съ озрѣли кукурузи. Задъ бруствeритѣ стоеха дванадесеть 24 фунтови орждия, а на двадесеть сажена задъ тѣхъ се издигаше подвижна висока стълба, отъ която се наблюдаваше неприятеля. По цѣлата поляна нѣмаше ни едно дръвце, ни храсталакъ и само зелената кукурузена покривка приятно спираше окото.

Отъ тази батарея, на една верста къмъ Гривица, намираше се друга батарея отъ осемь топа.

Като на Гривицката възвишеность, Господаря се спрѣ слѣзе отъ коня и почна да разглежда съ бинoклъ околностьта и грознитѣ укрѣпления. Отъ прѣдъ се простираше широко пространство, набраздено съ долове и хълмове, оградени съ двѣ почти паралелни възвишенности, владѣющи цѣлата околность. Непосрѣдствено на сѣверъ отъ Великокняжеската планина на три версти се виждаше селото Гривица, задъ което на лѣво можеше да се види правилно очертана ивица отъ желтеникавъ насипъ; това бѣ турския редутъ, извѣс-

тенъ подъ името Гривицки. Още по на сѣверъ се виждаха цѣла верига отъ укрѣпления, които се наричаха „Букова липа“ и съставляваха укрѣпения турски лагеръ. Всичкия тови редъ се обрисоваше далеко на западъ до рѣката Витъ, задъ която по възвишеноститѣ сѫщо смѫтно се забѣлѣзваха турски укрѣпления.

Южнитѣ хълмове, които ограничаваха позиията отъ противоположната страна, заета отъ насъ, се раздѣляха съ стръмни долове при с. Радишево на двѣ части, отъ които едната часть се наричаше „Артилерийска“, а другата „Зелена“ планина.

Пространството между Гривица и Плѣвенъ бѣ заето съ неприятелски укрѣпления, расположени по връховетѣ, но всичкитѣ тѣзи расположени на далече редути трудно бѣ да ги различи непривикналото око, ако не му се укажеха прѣдварително.

Но можеше ли само едно разглеждане да оправдае прѣдставленията за плѣвенската твърдина, прочута отъ послѣ по разказитѣ за нашитѣ несполуки и численнитѣ данни на нашитѣ загуби?

Като гледаше човѣкъ отъ далече тия желтеникави насипи, изъ които излизаха бѣли кѫлба димъ, като че не му се вѣрваше въ силата и несъкрушимостьта на тѣзи хълмове, да могатъ да устоятъ противъ енергическа атака и съ достатъчно сили; атака, подготвена съ артилерийски огънь.

Но въ сѫщность излезе на опаки.

Като се запозна отчасти съ общото разположение на възвишеноститѣ, царя почна да слѣди за направлението на артилерийския огънь. По всичкитѣ батареи ежеминутно се появяваха бѣли кълба отъ димъ и непрѣстанния гърмежъ на батареитѣ ехтеше въ планинитѣ.

Отъ Великокняжеската планина лѣтѣха бомби слѣдъ бомби въ турскитѣ укрѣпления.

Слѣдъ една студена закуска, приготвена на бърже на полето, Царя се качи на конь, и заедно съ Великия Князь, графъ А. В. Адлербергъ и военния министръ се отправиха къмъ дѣсния ни флангъ, за да разгледатъ по-хубаво позициитѣ на неприятеля, слѣдъ малко пристигна и князь Карлъ съ генералъ Зотовъ и полковникъ Новицки, така щото тритѣ свити, които се събраха на едно, образуваха доста голѣма група, върху която турцитѣ не можеха да не обърнатъ внимание, затова, по разпореждането на Вел. Князь, всички се разредиха и Императора остана само съ дежурнитѣ адютанти и ординарци.

Слѣдъ единъ часъ вече, Негово Величество се връщаше на първото си мѣсто, а въ това врѣме на лѣвия флангъ канонадата стана доста оживена и скоро отъ тукъ дойде печалното извѣстие, че командира на една отъ батареитѣ на 16-та артилериийска бригада, полковникъ Гудимъ е убитъ съ гранатни парчета, които ранили още двама офицери. Общата загуба за насъ не бѣ голѣма прѣзъ този день, при което най-много страдаха нашитѣ батареи. Всичкитѣ дѣйствия прѣзъ първия день се ограничиха само съ една оживена канонада. Вечерьта Царя замина обратно за Радоници.

И така, 26-то число, деня на коронацията, Царя прѣкара въ прѣглеждане на плѣвенскитѣ позиции; но въ Чаушъ-махала въ 12 часа билъ отслуженъ молебенъ, въ присжтствието на останалитѣ въ ближната квартира лица отъ свитата.

Въ врѣме на обѣда се получи депеша, въ която се казваше, че обоза на главната квартира е прѣнесенъ въ Радоници.

Вечерьта канонадата подъ Плѣвенъ утихна и само рѣдки вистрѣли нарушаваха тишината.

Главнокомандующия, като се върна, занима се съ изпращането подкрѣпления на наслѣдника. Русчушкия отрядъ, отбиващъ натиска на 40 хилядна армия, се намираше въ доста затруднително положение.

На 27-й Августъ, въ 11 часа сутриньта, Негово Величество се отправи къмъ позициитѣ, но още не достигналъ до Гривицкия редутъ, Царя се повърна къмъ с. Пелишатъ. Като слезе отъ коня, отправи се за прѣвързателния пунктъ на 9-й корпусъ. Ранени имаше малко. Негово Величество даде на нѣколко души Георгия и се разговори съ милосерднитѣ сестри. Канонадата продължаваше да рѣве. Слѣдъ като разгледа резервата на руската и ромжнската войска, Господаря се отправи къмъ гривицкитѣ височини.

Обсаднитѣ батареи обстрѣлваха турскитѣ редути така сжщо, както и вчера. На дѣсния ни флангъ и въ центра нѣмаше измѣнения, но лѣвия флангъ прѣди обѣдъ зае друга форма.

Подъ прикритието на настжпающитѣ полкове на генералъ Скобеловъ, и батареитѣ се приближиха къмъ града, като го обстрѣлваха. Отначало се зачуха отдѣлни вистрѣли отъ веригата, послѣ залпове, а най-послѣ се обърна въ непрѣкъснатъ трѣсъкъ. Това показваше, че атаката се започна. Усилвающия се турски огънъ, най-послѣ, прие ужасяющъ размѣръ. Неволно се свиваше сърдцето на този, който слушаше този трѣсъкъ.

Минутитѣ се струваха на часове. Батериитѣ не участвуваха при този бой, очевидно всички очакваха резултата на атаката. Повече отъ двадесеть минути огъня не прѣставаше, но послѣ почна да отслабва . . .

„Несполучи“, прѣмина на всѣки прѣзъ ума.

Да, и доста мжчно бѣше за да може атаката да се увѣнчае съ успѣхъ; тя се почна въ 5 часа послѣ обѣдъ.

Слѣдъ часъ нашитѣ откриха огънь отъ занимаемитѣ позиции, който по своята сила не отстжпваше на турския.

Турцитѣ не забавиха да отговорятъ.

Трѣсъка се възобнови още по-ужасенъ отъ този въ първата атака. Батареитѣ боботѣха и гранатитѣ съ свистене порѣха въздуха. Надъ цѣлата мѣстность се бѣ простналъ дебелъ слой димъ. Въ това врѣме, турскитѣ шрапнели почнаха да се пръскатъ не далече отъ височината, гдѣто стоеше Царя. Тѣзи снаряди се отправяха за нашитѣ батареи, които бѣха замаскировани съ храсталаци и нѣколко куршума даже пролѣтѣха надъ Императорската свита. Малко слѣдъ това, Великия Князь, който сѣдеше редомъ съ Императора и наблюдаваше съ биноклъ хода на боя, забѣлѣжи, че единъ нашъ снарядъ произведе взривъ въ турския редутъ, лежащъ налѣво отъ Гривицкото шосе, като е падналъ въ нѣкои санджкъ съ снаряди и дѣйствително надъ редута се повдигна гъсть облакъ отъ бѣлъ димъ и прие такава форма, която обикновенно е нуждна за признакъ на такива взривове.

Въ 6 часа и 10 минути пристигна испратения съ поржчка, флигелъ адютантъ полковникъ баронъ Майендорфъ и доложи на Негово Величество, че батареитѣ на 9-й корпусъ, помѣстени още отъ сутриньта напрѣдъ, продължаватъ енергически да дѣйствуватъ по редутитѣ; че командитѣ, съставени отъ доброволци, влѣзли вече въ демонстративна атака, за да отвлечатъ вниманието на неприятеля отъ отряда на князь Имеретински и че турцитѣ започнали да си оттеглятъ

орждията отъ редутитѣ, а баронъ Криденеръ се приготвилъ за въ случай на нужда да подкрѣпи настжплението на князъ Имеретински.

Въ $6^1/_2$ часа Императора напусна позициитѣ.

Огъня се продължава още нѣколко минути и изъ редутитѣ излизаха хиляди огнени язици, но отведнажъ всичко замлъкна. Боя се прѣкрати за нощьта. Въ 11 часа прѣзъ нощьта се чуха отъ Плѣвенъ чести вистрѣли и оржжейна прѣстрѣлка. На хоризонта непрѣстанно се появяваха слаби артилерийски молнии, но слѣдъ двадесетина минути всичко утихна и нищо не нарушаваше нощното спокойствие. Чакъ на сутриньта се разясни причината на всичко това: турцитѣ отъ гривицкия редутъ забѣлѣжили нѣкакво промѣнение на ромжнскитѣ колони и взели това за атака, като открили силенъ огънь по всичкия редутъ. Нашитѣ загуби на 27-й Августъ бѣха не голѣми, съ исключение отряда на княза Имеретински, въ 9-тия корпусъ почти нѣмаше убити, а въ 4-ия — наймного бѣха пострадали артилериститѣ.

На **28-й Августъ** батареитѣ пакъ обстрѣлваха цѣлия день Плѣвенъ. Сутриньта турцитѣ направиха силна вилазка противъ лѣвия ни флангъ, но бидоха отблъснати съ голѣми загуби. Ромжнитѣ направиха смѣла рекогносцировка на неприятелския редутъ, вслѣдствие на което турцитѣ откриха силенъ огънь, но бидоха принудени да прѣстанатъ вслѣдствие на нѣколко сполучливо хвърлени бомби отъ наша страна. Една отъ батареитѣ се приближи по-близо до неприятеля.

На 8 часа сутриньта, на позициитѣ пристигна Царя съ Великия князъ и се разположи на вчерашното мѣсто. Достигна слухъ, че батареята № 3 отъ дѣсния ни флангъ е изложена на много силенъ неприятелски огънь и за това се испрати генералъ Струковъ да узнае отъ кждѣ се испра-

ща този огънь. Послѣ Струковъ донесе, че този слухъ е неоснователенъ, но че батареята № 3 се е прѣмѣстила на 300 метра напрѣдъ. Въ сѫщото врѣме бѣ доложено, че Козловския пѣхотенъ полкъ, по распореждането на генерала Веляминова, е изваденъ отъ селото Гривица, тъй като мѣстностьта е много набраздена и се бърка на свободното движение. Вечерьта срѣщу 29-й Августъ отново имаше силна канонада, подзета отъ турцитѣ безъ всѣкакъвъ поводъ.

На **29-й Августъ** канонадата продължава и кѫсно вечерьта отряда на генералъ Скобелевъ завзе още единъ хълмъ отъ Зеленитѣ Гори.

Императора прѣкара цѣлия день на тъй нарѣчената „Царска Могила“ като зорко слѣдеше за приготовляемата атака на 30-й Августъ. По пладнѣ Господаря поиска до се приближи повече до позициитѣ, гдѣто стоеше миналата вечерь Главнокомандующия и наблюдаваше боя. Едвамъ Той се показа на чело на свитата, и турската батарея откри огънь. Турцитѣ въобще всѣкога стрѣляха на малки групи конници и пѣшеходци, като мислѣха, че тѣ се състоятъ отъ началници.

— „Тя въ насъ иска да стрѣля“, каза пруския генералъ Вердеръ.

„Не, вѣроятно въ пѣхотата, която върви тамъ долу“, каза Господаря.

Не успѣ още това да каже, когато близо до свитата паднаха двѣ гранати. По такъвъ начинъ Царя бѣ принуденъ да се върне на прѣжното си мѣсто и като се стъмни отправи се до Радоници.

Императора прѣкара безпокойно нощьта...

Глава XV.

Настжпи сждбоносния день **30-й Августъ.** На небето се бѣха надвѣсили сиви, мрачни облаци; по земята се бѣ пръснала мъгла, съ която се смѣсваше дима отъ пушкитѣ.

На позициитѣ нѣмаше сухо мѣсто; лѣпкавата почва бѣ тъй размачкана, щото на пластове се лѣпеше по обущата, като затрудняваше движението, а влагата бѣ измокрила всичкитѣ дрѣхи на солдатитѣ.

Батареитѣ стрѣляха твърдѣ на рѣдко, тъй като не можеше да се различи цѣльта въ гжстата мъгла.

Господаря въ формата на Павловския полкъ, по случай праздника му благоволи да иде, слѣдъ чая, при Плѣвенъ. Той бѣше много замисленъ. Въ 12 часа бѣ назначенъ молебенъ на позициитѣ, за което офицеритѣ отъ почетния конвой и всичкитѣ нижни чинове се отправиха заедно съ царя къмъ позициитѣ подъ Плѣвенъ.

Къмъ десеть часа сутриньта, врѣмето се съвсѣмъ влоши; отъ истокъ се зададе единъ съвсѣмъ непроницаемъ облакъ и въ него смутно се очертаваха най-ближнитѣ орждия и човѣшки силуети. До почването на щурма оставаха още шесть часа и войската се надѣваше, врѣмето да се оправи и да ѝ се удаде да поздрави Господаря съ блѣстяща и пълна побѣда въ тезоименния му день.

Слѣдъ 10 часа прѣди обѣдъ настжпи тишина и само изредко се чуха до Императорския хълмъ отдѣлни топовни вистрѣли. Чувствуваше се онази тишина, която всѣкога прѣдшествува силнитѣ бури, полковетѣ стоѣха на мѣстата си и видимо се вълнуваха за прѣдстоящето събитие. Атаката трѣбваше да се почне едноврѣменно въ три пункта. Точно въ 11 часа се раздаде страшния топовенъ гърмежъ . . . Защо и откждѣ? се питаха всички единъ други, тъй като този прѣждеврѣмененъ гърмежъ можеше да произведе тревога по всичкитѣ позиции. Скоро се обясни, че 16-та дивизия, прѣдизвиквана отъ хода на обстоятелствата, влезе въ атака.

Топовния гърмежъ постепенно се смѣсваше съ пѣхотния огънь, който видимо се увеличаваше; ако се сждп по звука на стрѣлбата, струваше се, че нашитѣ овладѣха вече редутитѣ. На другитѣ позиции се продължаваше упорна тишина, като че всичкитѣ внимаваха въ това което се върши на лѣвия флангъ.

Но само по слухъ трудно бѣ да се правятъ заключения за боя, понѣкога се струваше, че топовнитѣ гърмежи ослабваха и отстжпваха, а послѣ отново нарастваха.

На самата Гривицка височина, гдѣто императора прѣкара толкова дни подъ Плѣвенъ, разпъваха палатка за молебенъ. Точно на $12^1/_2$ часа Царя пристигна на позициитѣ. Като прие поздравление отъ Великия Князь, генералъ Непокойчицки, и присжтствующитѣ на мѣстото лица отъ Императорската фамилия, а така сжщо и отъ княза Карлъ Румжнски и като се поздрави съ своитѣ Павловци, Негово Величество поиска диспозицията, съставена за днешния день, която му бѣ подадена отъ адютанта на главнокомандующия, полковникъ Скалонъ, прочете я и послѣ се отправи

къмъ палатката, гдѣто вече го очакваше протоиерея на Императорската квартира.

Веднага се почна молебена. Раздаде се стройното пѣние на неголѣмия походенъ хоръ. Русската и Ромжнската свити се събраха на едно мѣсто, съ свалени шапки. Тукъ имаше много наши солдати и група отъ мѣстни българи. Въ врѣме на молебена дъжда не прѣставаше, а канонадата ставаше все по страшна. Когато се раздадоха думитѣ на свещенника: „прѣклонивши колѣна Господу помолимся", всичкитѣ тихо колѣничиха и протоиерея съ дълбоко чувство, видимо, съ развълнуванъ гласъ, произнесе молитва, за да испрати Всевишния побѣда на русското войнство. Тѣзи думи, като че ли наелектризираха всички присжтствующи и на мнозина отъ тѣхъ потекоха сълзи. Виждаше се, че всѣки дълбоко чувствуваше въ сърдцето си значението на прѣживѣваната минута, дълбоко се проникна отъ смисъльта на възнесената къмъ Бога молитва и даде пълна воля на светото си чувство... Но пъкъ момента, когато дякона произнесе, и пѣвцитѣ подзеха многолѣтия за Господаря, бѣ испълненъ съ особенна тържественность. Въ това врѣме обикновенно въ Петербургъ се раздаватъ празднични салюти отъ бастионитѣ на Петропавловската крѣпость; въ Москва — отъ стѣнитѣ на Кремлинската Тайницка кула; тукъ, обаче, на бойното поле, прѣдъ непрятеля, подъ това тжжно и намръщено небе, поздравляваше Императора непрѣкжснатия гърмежъ на боевитѣ орждия и свистенето на снарядитѣ. Никога на Русския царь не се бѣ случвало да срѣща деня на своя Ангелъ въ подобна обстановка; никога сжщо не бѣ му се случвало да прѣкарва отъ сутрипьта до вечерьта на бойното поле. Този день — 30-й Августъ 1877 год. — за

насъ, русситѣ, трѣбва да стане незабравимъ, исторически.

Слѣдъ свършването на молебена, Господаря покани присѫтствующитѣ на закуска, въ врѣме на която Великия Главнокомандующи Князъ произнесе тостъ за здравето на Господаря, и неможе се описа съ какъвъ възторженъ и въодушевенъ викъ бѣ посрѣщнатъ този скѫпъ за всички тостъ!

Слѣдъ това Царя се повдигна и произнесе слѣдующитѣ слова: „За здравето на нашитѣ славни войски, които въ тази минута се бятъ съ неприятеля и да имъ дарува Богъ побѣда!“

Слѣдъ малко Негово Величество благоволи да искаже тостъ и за своитѣ Павловци.

Не много се продължи тази походна закуска, слѣдъ която всички пакъ съсрѣдоточиха вниманието си на боя.

Негово Величество пакъ се приближи на около двѣ версти за да може по отъ близо всичко да слѣди.

Къмъ три часа доложиха на Императора, че първата атака на генералъ Скобелевъ е отбита...

Съ голѣмо нетърпѣние всички очакваха приближаването на сѫдбоносния трети часъ слѣдъ обѣдъ, назначенъ за начало на щурма. И ето, най-послѣ, захвана се едно непрѣкѫснато бръмчене на куршуми, топовни гърмежи, и всичко това се сливаше въ една обща трескотня. Дъжда продължаваше да вали и облака сѫщо бѣ пакъ така надвѣсенъ, макаръ и малко изясненъ. Слѣдъ малко, 4-та батарея силно зачести своя огънь. Всички видѣхме какъ къмъ ромѫнскитѣ войски бърже тръгна пѣхотата и артилерията. Не се мина и петь минути, когато отъ двѣтѣ страни се раздаде страшна канонада, послѣ се чу необикновенно силенъ гръмъ на пукнатъ въ въздуха снаряденъ сънджкъ.

Лейбъ-казацитѣ, като се прѣмѣстиха още малко по заповѣдь на командира, оказаха се прѣдъ ромжнскитѣ войски, макаръ и на командира да бѣ му заржчано, че не трѣбва да стои въ сферата на огъня, но той намѣрилъ за невъзможно да гледа отпрѣдъ и да не встжпи въ боя. Слѣдъ нѣколко минути, неприятелската пѣхота бѣгомъ се устрѣми къмъ лѣжащето прѣдъ нея прикритие. Въ този мигъ, къмъ лейбъ-казацитѣ полѣтѣ като вихъръ командира имъ Мандрикинъ. „Юнаци!“ извика имъ той съ необикновенъ гласъ, „сега е тържественъ день, да зарадваме Царя, като си принесемъ лептата въ общото свято дѣло“.

„Поручикъ!— обърна се той къмъ офицерина си, — „съберѣте веригата“.

Офицерина викна и около двадесеть казака се сгрупираха около него. Ни минута не можеше да се губи и командира изкомандува: „напрѣдъ, маршъ — маршъ!“ Въ това врѣме една граната падна подъ коня на безумния командиръ. Мандрикинъ се само усмихна и, като се обърна къмъ войницитѣ, каза:

„Не бойте се, братя! Богъ ще ме пощади...“ и дѣйствително гранатата не се пръсна.

Казацитѣ отминаха селото Гривица, разсипано отъ атакитѣ, хвърлиха се напрѣдъ като че ги прѣдизвикваше върху себе си неприятелския огънь. Тѣ мечтаяха да достигнатъ до височината, но пѣхотата ги отблъсна и тѣ бѣха принудени да се върнатъ.

Въ това врѣме донесоха на Господаря, че се намѣрила една сготица казаци, които се рѣшили да направятъ атака.

„Какви казаци“? попита Той.

„Лейбъ-казаци“, отговори испратения.

„Не се стърпѣли, срѣщу куршумитѣ пошли“, ласкаво забѣлѣжи на командира на полка Господаря.

Боя кипѣше по всичкитѣ позиции. Стройни масси пѣхота слѣдваха вериата, а резервата оставаше въ прикритията. Полковетѣ бърже настжпваха, като удвоиха огъня. Неще съмнение, че тѣ не можаха да видятъ неприятеля и тичешкомъ се устрѣмиха къмъ редутитѣ, като се ползуваха отъ мъглата. Турцитѣ отначало слабо отговаряха на нашия огънь, но послѣ гранатитѣ тъй зачестиха, щото лѣеха цѣлъ потокъ отъ куршуми и снаряди. Солдатитѣ малко внимание обръщаха на опасностьта и лазѣха по височината, като се плъзгаха на всѣка стжпка отъ размекналата повърхность. Турцитѣ, като прѣдвидѣха опасностьта, увеличиха гарнизона на редутитѣ, а нашитѣ съ викове „ура!“ се хвърляха напрѣдъ.

Въ продължение на петь минути, участьта на редутитѣ бѣ неизвѣстна и нашитѣ полкове, макаръ и на половина останали, овладѣха първитѣ позиции, но най-сетнѣ, обстрѣлвани отъ фронта и фланга, тѣ съвършенно ослабнаха и бѣха принудени да отстжпатъ. Нови войски повториха атаката, но безуспѣшно.

Донесения слѣдъ донесения идѣха до Императора, но всички разбиваха сърдцето на Върховния вождъ... Едно подиръ друго бидоха получени извѣстия, че князь Имеретински изпратилъ всичката си войска на помощь на генералъ Скобелева; тритѣ атаки на генералъ Шнитникова сж отбити; ромжнитѣ три пжти щурмували централния редутъ, лѣжащь подъ Гривицкия, но всѣки пжть били отблъснати... Извѣстията отъ лѣвия флангъ се прѣкратиха; циркулираше слухъ, че загубитѣ били огромни.

Въ 8 часа вечерьта, Господаря се върна въ главната квартира, гдѣто слѣдъ единъ часъ бѣ подаденъ обѣдъ. Царя, прѣзъ цѣлото врѣме, все мълчеше и присѫтствующитѣ сѫщо мълчеха. Всички тихо се разотидоха.

Прѣзъ нощьта не дойде никакво извѣстие.

Рано сутриньта на **31 й Августъ** дойде флигелъ-адютанта Чингизъ-ханъ съ извѣстие, че вечерьта въ 8 часа Арахангелоградския полкъ съ щурмъ завзелъ Гривицкия редутъ, при което началника на полка Шлитеръ, който пръвъ се хвърлилъ въ атаката, билъ убитъ и че генералъ Скобелевъ заелъ два редута.

Царя отиде на позициитѣ още на разсъмване. По всичкитѣ линии бѣ се почнало вече бой. Турцитѣ направляваха огъня на отнетия отъ тѣхъ Гривицки редутъ и главно противъ Скобелевскиятъ отрядъ, расположението на когото сѫществено угрожаваше на укрѣпения турски лагеръ пѫтя на отстѫпление по софийския пѫть и самия градъ Плѣвенъ.

Разсѣяната сега мъгла даваше възможность да се види, що ставаше по височинитѣ; противъ Гривицкия редутъ турцитѣ рѣдко завързваха прѣстрѣлка, а съ лѣвия нашъ флангъ неприятеля водеше ожесточенъ бой, като го обстрѣлваше отъ фронта и фланга. Канонадата се раздаваше съ ужасна сила; дима стоеше надъ височинитѣ, като голѣмъ облакъ.

Положението на генерала Скобелевъ бѣ критическо. Като обстрѣлваха силно войската му, турцитѣ се подвижиха фронтално и го атакуваха, а въ тила му испратиха около три хиляди души кавалерия. Владимирци и Суздалци посрѣщнаха неприятеля съ вѣрни залпове. Налѣтѣлата кавалерия бѣ въ единъ мигъ унищожена отъ тѣхния огънь. Турцитѣ дълго се бориха, но въпрѣки

прѣвъзходството на силитѣ имъ, прѣтърпѣха силно поражение. Слѣдъ този успѣхъ, генералъ Скобелевъ спокойно би могълъ да настжпи незабавно и да заеме градскитѣ градини и прѣдмѣстията на Плѣвенъ, но силитѣ на отряда отслабнаха отъ прѣдшествующитѣ боеве и за съжаление се оказаха съвсѣмъ малочислени за такова рѣшително прѣдприятие. Въ ожидание на подкрѣпление, за което бѣ пратилъ да иска генералъ Скобелевъ, нему му оставаше по какъвто да е начинъ да одържи за сега спечелената позиция.

Между това пакъ се раздаде учестенъ топовенъ и пушеченъ огънь. Турцитѣ отново се хвърлиха на Скобелева и вече съ двойни сили. Трѣскотнята се продължава̀ този пжтъ още по-продължително врѣме, като оставяше присжтствующитѣ въ уморително очакване резултата на боя. Окончателното заемане на редута бѣ за турцитѣ въпросъ на животъ и смърть; безъ тѣхъ стоенето имъ въ Плѣвенъ бѣ невъзможно; затова, слѣдъ втората, послѣдва третя атака, слѣдъ третята — четвърта, пета и всѣки пжть съ голѣми сили. Нашитѣ се държаха твърдо.

Господаря, около четире часа подиръ пладнѣ, излѣзе напрѣдъ, за да може да наблюдава хода на движението на лѣвия флангъ. Отъ този пунктъ, на който бѣше сега Царя, се виждаха ясно и двѣтѣ боеви линии, отъ които лѣвата — наша, упорно стояща на мѣстото си, а дѣсната — турска, вълнующа се, като се повдигаше ту напрѣдъ, ту оставаше за нѣколко врѣме на мѣстото си, ту се движеше напрѣдъ и изведнажъ пакъ се оказваше срѣдъ нашитѣ линии.

Къмъ края на петь часа, противъ Скобелевъ се показаха нови масси турци. Прѣдъ тѣхъ се развѣваше голѣмо зелено знаме, — „свещенното

знаме на пророка" и громко се раздаде религиозно пѣние.

Нашитѣ сили неможеха да издържатъ тази фанатическа атака и се почна отстжпление. Нашия отрядъ се оттегли на единъ вистрѣлъ и се окопа. Въ това врѣме вече слънцето се скриваше отъ хоризонта.

Царя се върна чакъ кога се съвършенно стъмни.

На **1-й Септемврий** — турцитѣ поддържаха огънь само противъ отряда на генералъ Скобелевъ, а всичкитѣ други пунктове не отговаряха на нашата кононада, която се почна въ шестъ часа сутриньта.

Главнокомандующия този день излѣзе въ 10 часа отъ Пординъ и стигна на позициитѣ въ 12 часа. Малко слѣдъ него стигна и Царя. Слѣдъ закуската, Негово Величество свика на засѣдание военния съвѣтъ.

Господаря, като изгледа всичкитѣ, опрѣ взоръ на главнокомандующия. Тогава Великия князъ прѣдложи на обсжждане въпроса: да се рискова ли, като се остане на занимаемитѣ позиции, или да се рѣшимъ на отстжпление задъ рѣката Осъмъ, и каза приблизително слѣдующето:

„По настоящемъ у насъ има, — говореше Негово Височество, въ резерва само единъ непокътнатъ баталионъ, ако турцитѣ се рѣшатъ на настжпление, както отъ Плѣвенъ, тъй и отъ Руссе то трудно е да се повѣрва, че ние, слѣдъ тази загуба, ще можемъ се задържа. Да заемаме цѣлото пространство около Плѣвенъ е немислимо съ тѣзи сили. Прѣдстои ни да се оттеглимъ въ укрѣпенитѣ позиции около Пордимъ, Булгарени и Счалинскъ, а, тъй като имаме такова естественно прѣпятствие задъ тила си, е много неудобно; тѣзи позиции ние неможемъ ги одържа и волею не волею ще бждемъ принудени да се оттеглимъ задъ

р. Осъмъ и тамъ да се укрѣпимъ. Всичко това азъ говоря въ прѣдположение, че турцитѣ нѣма да забавятъ да се възползуватъ отъ нашето разстроено положение.

„Отъ друга страна, въ състояние ли е Османъ паша да настжпи слѣдъ нанесенитѣ му на 30-й и 31-й Августъ загуби. По моето мнѣние, трудно е да се прѣдположи, че той ще се рѣши да настжпи. Между това, подкрѣпленията ни отъ Руссия пристигатъ на театра на военнитѣ дѣйствия. Нашитѣ шансове постоянно растатъ, не е ли рационално въ всѣко едно отношение, да се рискува да останемъ на мѣстата си, даже въ случай на атака отъ страна на неприятеля, — да се отстжпва само стъпка по стъпка, да се печели само врѣме, като се усилваме отъ часъ на часъ. Споредъ моето прѣдположение и данни, моля разрѣшение отъ Ваше Величество да прѣдложите на обсжждане тѣзи два въпроса. Въобще, трѣбва да се рѣши немедлено, какво трѣбва да правимъ въ случай на настжпление отъ страна на турцитѣ; ако Цесаревичу не се удаде да одържи Мехмедъ-Али, то слѣдва, че и Османъ паша нѣма да сѣди въ Плѣвенъ, а мене е неизвѣстно, какви части сж тръгнали за подкрѣпление отъ Руссия, колко тѣ ще бждатъ въ едно най-близско бждще и на какво азъ мога да разчитамъ“.

Слѣдъ Главнокомандующия говори генералъ Зотовъ. Той настояваше за медленно отстжпване на западния отрядъ до позициитѣ, които заемаше на 26-й Августъ. Князъ Масалски се изказа въ полза на тази мисълъ, но генералъ Левицки изяви своето несъгласие съ тази мисъль, и, въ обстоятелственна и съ убѣждение изказана рѣчь, разви тази мисъль, че да се отстжпи слѣдъ такова поражение на неприятеля, никакъ не слѣдва ни една педя, че отстжпването е невъзможно ни въ поли-

тическа смисъль отъ нашето отношение къмъ нѣкои отъ европейскитѣ държави, нито въ нравственна смисъль по отношение къмъ неприятеля, къмъ нашата армия и най-послѣ къмъ Руссия, че сега не да се отстжпва, а напротивъ трѣбва още по-тѣсно да се сплотимъ около Плѣвенъ, като привлѣчемъ още сили изъ Руссия и да стѣгнемъ около Османъ, тъй да се каже, желѣзенъ обрачъ, да му прѣсечемъ съобщенията съ Видинъ и София и, тъй или инакъ, посрѣдствомъ блокада и обсада, да го принудимъ най-послѣ къмъ окончателно безусловно прѣдаване. Това е нашъ дългъ, който се изисква не само отъ честьта на армията, но и отъ честьта на царството.

Военния министръ Д. А. Милютинъ се присъедини къмъ мнѣнието на генерала Левицки и почна да развива подробноститѣ за този планъ. Тогава всичкитѣ присжтствующи, като се почне отъ Главнокомандующия, се присжединиха къмъ мнѣнието на генерала Левицки и Военния Министръ съ Царя признаха този взглядъ за съвършенно правиленъ.

Къмъ три часа нашата канонада прѣстана и скоро Негово Величество благоволи да остави позициитѣ и да отиде въ Главната Квартира.

Глава XVI.

На **2-й Септемврий** сутринята ние пакъ почнахме канонадата, но турцитѣ не ни отговориха. Турцитѣ, повидимому, пестѣха снаряди за въ случай повторение на атаката.

Императорската квартира се прѣмѣсти отъ с. Радоницъ обратно въ с. Горни Студенъ.

На **3-й Септемврий** се почнаха прилаганията на рѣшението на военния съвѣтъ, правене блокада на Плѣвенъ, съпровождана съ постоянни канонади. Въ този день Главната Квартира на Негово Височество се слѣ съ бивуака на Негово Величество въ с. Горни-Студенъ.

На 4-й Септемврий Негово Величество пристигна въ Горни-Студенъ. На пжтя Господаря се отби въ Булгарени, гдѣто посѣти раненитѣ.

Въ Горни-Студенъ живота потече както и по-напрѣдъ; Господаря цѣли дни работеше въ своята палатка, а вечерь отиваше при раненитѣ.

Въ лазаретнитѣ шатри вече нѣмаше мнозина отъ тѣзи, които Императора гледаше до заминаването му за Плѣвенъ; едни бидоха отведени за Зимничъ, други умрѣха.

Отъ офицеритѣ, лѣжащи въ една болница, се отличаваше особенно единъ младъ офицеръ, раненъ въ двата крака и ржката, въ боя подъ Ловечъ. Страненъ човѣкъ бѣше той: ту стенеше, ту пѣеше романси въ всичкото врѣме на мжчи-

телното прѣвързване. Къмъ посѣщающитѣ палатката той къмъ всичкитѣ се обръщаше съ разни прозби и имъ съобщаваше всичкото си минало. Така еднажъ, безъ много церемонии, той казалъ нѣкому:

„Знаешъ ли, че азъ излъгахъ майка си!“

„Какъ така?“ попита други.

„Много просто... тя, бѣдната, и до сега мисли, че съмъ инвалиденъ началникъ на лазарета, а азъ дойдохъ тукъ, и както виждате — не ми се удаде... и службата сега трѣбва да напустна“.

„Защо? Вие ще оздравѣете...“ забѣлѣжваше слушателя.

„Да, така е то, се смѣеше той, — трѣбва да се обмундировамъ отново! На полето всичко оставихъ: и сабля, и пистолетъ, а мундира и панталонитѣ разрѣзаха на прѣвързочния пунктъ. Какво мислите да правя?... азъ съмъ бѣденъ човѣкъ, — казваше съ въздишка той,—майка ми за хлѣбъ работи. А азъ... Бога ми... ще кажа на Господаря! той ще ми помогне“.

И, дѣйствително, на другия день Императора узна бѣдното му положение и му отпустна хилядо рубли.

Прѣзъ Септемврий почнаха да пристигатъ въ България изискванитѣ отъ Русия полкове и се разполагаха на бивуакъ около Горни-Студенъ, гдѣто Господаря ходѣше по нѣколко пъти на день, за да ги посрѣща.

Единъ слѣдъ други пристигаха полковетѣ и Господаря ги посрѣщаше, поздравляваше съ похода и имъ пожелаваше побѣди.

Музиката и пѣснитѣ цѣлъ день се разнасяха изъ бивуака на гвардейскитѣ полкове; — пѣние, въсторгъ, нѣмаше край.

Щомъ видѣха още отъ далеко Господаря да иде къмъ тѣхъ, войската отиваше на срѣща му

и дълго врѣме се продължаваше оглушително „ура“; офицери и солдати съпровождаха Императора сѫщо съ „ура“ слѣдъ каляската.

На 5-й Септемврий бѣ получено донесение отъ генерала Радецки за новия бой на Шипка. Съдържанието му бѣше приблизително слѣдующето:

На 5-й Септемврий прѣзъ нощьта неприятеля скритомъ се приближи до дѣсния ми флангъ при връха св. Никола. Приближението бѣ забѣлѣжено отъ нашия часовой. Командующия тамъ волински полкъ, полковникъ Сендецки, заповѣдалъ да се приготвятъ и да чакатъ. Командира на 1-а стрѣлкова рота, капитанъ Остаповъ допустна турцитѣ на 50 шага и ги обърна на бѣгство съ дружни залпове. Това бѣ въ 5 часа сутриньта. Слѣдъ това неприятеля атакува още два пѫти, но биде отблъснатъ и въ 9 часа отстѫпи. Въ центра турскитѣ атаки бѣха слаби. Най-упоренъ отъ всичкитѣ бѣ боя на връха св. Никола, който се почна още въ 5 часа сутриньта. Турцитѣ възлизаха на върха на гѫсти вериги, хвърляха рѫчни гранати, измѣстиха двѣ прѣдни наши роти и почнаха да устрояватъ траншеи съ помощьта на донесенитѣ кошове и снопе. Въпрѣки силния ни топовенъ и пушеченъ огънь, неприятеля упорно стоеше и къмъ 6 часа даже развѣха на връха бѣло знаме съ червена луна. Първата наша контра-атака бѣ отбита, но къмъ обѣдъ турцитѣ бѣха отблъснати отъ върха и почти унищожени отъ двѣ житомирски и една волинска роти; цѣлия връхъ бѣ покритъ съ турски трупове, на които числото бѣ не по-малко отъ три хиляди. Колоната първо командуваше полковникъ Тяжелниковъ, но, вслѣдствие на полученитѣ рани, отстѫпи командата на подполковника князь Хилковъ. Нашата артилерия дѣйствуваше прѣвъходно, особенно 4-та батарея отъ 14-та артилерийска бригада и

1-та батарея на убития флигелъ-адютантъ князь Мещерски; приемника му поручикъ Сидоринъ разпръсна съ картечъ нѣколко турски колони, но самъ биде раненъ съ два куршума. Сапйоритѣ отъ 2-й баталионъ съ полковника имъ Рѣввий сѫщо се показаха юнаци.

Нашитѣ загуби сѫ: 31 офицери и около 1000 долни чинове убити и ранени.

Положението на Плѣвенския и Шипченския отряди така се усложняваше и влошаваше всѣки день, че Царя, макаръ и да се стараеше да скрие, но търпѣше неизразимо страдание, нервитѣ се напрѣгаха до послѣднята граница. Послѣдния щурмъ на Плѣвенъ доказа, че съ атаки не може да се побѣди Османъ паша и че войната ще се продължи цѣлата зима.

На 5-й Септември слѣдъ обѣдъ у Господаря бѣ събранъ военен съвѣтъ за обсѫждане на военнитѣ ни дѣйствия подъ Плѣвенъ. Негово Височество поиска отъ Господаря разрѣшение да повикатъ Тотлебена и това показваше, че съвѣта нѣма да подновн атакитѣ, ще продължава правилна обсада на тази непристѫпна неприятелска позиция.

Прѣзъ нощьта на 6-й врѣмето отведнажъ се измѣни и настана ужасенъ студъ.

Скоро пристигна донесение, че раненитѣ на Шипка ужасно страдали отъ студъ.

На 6-й Септемврий Господаря се безспокоеше много за неизвѣстното положение на Шипченския отрядъ. Тъй като донесение нѣмаше, прѣдполагаше се, че атакитѣ се продължаватъ. Чакъ вечерьта се получи радостното извѣстие, че атакитѣ на Сюлеймана сѫ отблъснати. Тогава Царя рѣши да испрати при Радецки генерала Витхенщаинъ, да му искаже императорската признателность съ награди и подаръци отъ Императрицата.

На **7-й и 8-й Септемврий** Царя ходи на бивуака при гвардейцитѣ, като имъ правеше смотри.

На 9-й Септемврий Господаря хвана трѣска, която окончателно влоши нравственното му състояние, но, благодарение на Бога, тъкмо на врѣме дойде телеграма отъ Кавказъ, че турцитѣ сѫ отблъснати отъ Аладжинскитѣ височини. Това извѣстие го оживи и стана по-бодръ.

Вечерьта се върна генералъ Витхенщаинъ и веднага се яви при Царя. Разказитѣ за положението на Шипченския отрядъ ни приведоха въ ужасъ.

На 11-й и 12-й Септемврий Царя се чувствуваше злѣ: трѣската се усили и той ослабна. На това отгорѣ дойде и печалното извѣстие, че около 10000 души турска пѣхота, съ артилерия и съ голѣмъ запасъ отъ провизии, влѣзли въ Плѣвенъ отъ къмъ София, въпрѣки усилията на нашата кавалерия.

На Цесаревича работитѣ вървѣха добрѣ.

15-й Септемврий се ознаменова съ пристигането въ ГорниСтуденъ на Цесаревичъ, който се научилъ за болѣстьта на Царя и Тотлебена. Въ сѫщия день Царя издаде двѣ грамоти, служащи за потвърждение заслугитѣ на Цесаревича и Великия Князь Владимиръ Александровичъ.

Ето спомѣнатитѣ грамоти:

„До Негово Императорско Височество Наслѣдника Цесаревичъ и Великия Князь Александръ Александровичъ.

Благоразумнитѣ разпореждания на Ваше Императорско Височество, въ врѣме на командуването на отдѣлни значителни отряди въ дѣуствующата армия, даватъ Ви право на особенната наша признателность. Прѣдводителствуванитѣ отъ Васъ храбри наши войски не единъ пѫть сѫ отражавали нападенията на многочисленния неприятель и сѫ исказвали при това прѣвъзходни боеви качества.

Въ изявление на нашето благоволение за толкова полезната Ви и благотворна дѣятелность, всемилостиво подарявамъ на Ваше Императорско Височество Кавалерството на Императорския орденъ на нашия св. равноапостолъ князь Владимиръ първа степенъ съ мечове, който знакъ Ви повелявамъ да носите по установения редъ.

Оставамъ съ императорска къмъ Васъ милость и съ всѣкогашното наше благоволение".

„На Негово Императорско Височество Великия Князь Владимиръ Александровичъ.

При командуването на 12-й армейски корпусъ, Ваше Императорско Височество отблъсна всичкитѣ нападения на прѣвъзходящия по силитѣ си неприятель и дълго врѣме одържахте занятитѣ отъ Васъ позиции.

Въ ознаменоване на нашето особенно къмъ Васъ благоволение, всемилостивейше подарявамъ на Ваше Императорско Височество ордена на нашия св. равноапостолъ Владимиръ втора степень съ мечове, който знакъ Ви повелявамъ да носите по установения редъ.

Оставамъ съ Императорска къмъ Васъ милость и нашето всѣкогашно благоволение".

На оригинала съ собствената на Негово Императорско Величество ржка подписано

Въ Горни-Студенъ, **„Александръ"**.
15-й Септемврий, 1877 год.

Макаръ Господаря да се чувствуваше много слабъ на **16-й Септемврий**, Той се качи на конь и покрай него замина 3-та гвардейска пѣхотна дивизия, а на **17-й Септемврий** излѣзе на полето да направи смотръ на гвардейската кавалерия. Освѣнъ това, на 16-то число Императора свика во-

ененъ съвѣтъ, въ който се рѣши да се възложи обсадата на Плѣвенъ върху Тотлебена, а за неговъ помощникъ се назначи князь Карлъ.

Врѣмето постоянно се влошаваше.

На 20-й Септемврий пристигна въ с. Акчаиръ прѣображенския полкъ, затова Негово Величество заповѣда на всичкитѣ солдати отъ този полкъ, които се намираха въ почетния конвой, да отидатъ въ означеното село, гдѣто лично вечерьта прѣдъ всички на тѣхнитѣ другари подари георгиевски кръстове.

На слѣдующия день, **на 21-й Септемврий**, рано сутриньта пристигна въ главната квартира младия синъ на Царя, Великия князь Павелъ Александровичъ. Царя много страдаше отъ самотията и видимо се радваше, когато му дохождаше нѣкой скжпъ гость.

Слѣдъ обѣдъ, въ бѣдната българска черква, по случай рожденния день на Великия князь Павелъ Александровичъ имаше молебенъ, въ врѣме на който Негово Величество получи радостната телеграма за завземането съ щурмъ на позицията Голѣми Ягнета.

На 22-й Септемврий около 4 часа слѣдъ обѣдъ пристигна въ Главната Квиртира Великия Главнокомандующи Князь, който повече отъ недѣля прѣкара въ обиколки на Плѣвенскитѣ позиции. Негово Височество се съвѣщава дълго врѣме съ Царя, който положително неможеше да търпи тази разлжка.

На 24-й Септемврий Господаря прѣгледа въ с. Горни-Студенъ 1-та гвардейска дивизия.

Настжпването на студа унищожаваше една болѣсть, а развиваше друга, така, че положението на Шипченския отрядъ ставаше непоносимо.

На **28-й Септемврий** пристигна въ Главната квартира началника на щаба на 8-я корпусъ, ге-

нералъ Дмитровски, и исказа своитѣ опасения за отряда по причина на нѣмане топли дрѣхи.

За да се потвърди още единъ пѫть прѣдъ цѣла Европа за нарушението на Женевската конвенция отъ турцитѣ на Шипка, Негово Величество заповѣда, на основание донесенията на г. Нелидова, да се телеграфира за това въ Берлинъ. Тази Височайша воля бѣ съобщена и на князъ Горчаковъ въ Букурещъ.

Въ числото на лицата, принадлѣжащи къмъ главната квартира и които могатъ да се кажатъ, че сѫ били до извѣстна степень най-близки свидѣтели на живота на Царя въ армията, бѣ и князь В. А. Черкаски. Ето какъ той е описалъ нравственния обликъ на Царь-Освободителя въ найтрудния периодъ на Неговия всемирно исторически подвигъ:

„Всрѣдъ общото тукъ брожене на умоветѣ и непостоянства въ взглядоветѣ, азъ често и непрѣстанно се възхищавахъ отъ Господаря, отъ неговото спокойно, макаръ нравственно страдающъ, и неизменно твърдо отнасяне къмъ работитѣ. Когато видишъ неговото непрѣстанно посѣщение на болницитѣ, съ такава нѣжна грижливость въ всичкитѣ нужди на нещастнитѣ, толкова чувствителенъ къмъ добросъвѣстното испълнение на человѣколюбивия си дългъ, тогава неволно се проникваш съ чувство на безпрѣдѣлна къмъ него любовь, като къмъ човѣкъ, и съзнаваш още подобрѣ защо провидѣнието е вплѣло името му въ историческия вѣнецъ на тѣзи високи дѣла, които му се паднаха исторически.

„Като го вида въ болничнитѣ палатки мраченъ и отпадналъ, — азъ съжалявамъ, че не съмъ се родилъ художникъ и съмъ лишенъ отъ властьта надъ платното или мрамора, и неволно ми дохожда на умъ да сближавамъ сегашната му роля съ

ролята на свети Людовикъ въ Кръстоносните походи и, за изображението на послѣдния, азъ непрѣменно щѣхъ да заема черти отъ нашия Царь.

Моля Бога да го върне въ отечеството му цѣлъ и неповрѣдимъ, както се е върналъ благополучно Людовикъ отъ първия свой походъ".

На **29-й Септемврий** Господаря бѣ загриженъ отъ извѣстието, че Мехмедъ Али, който дѣйствуваше противъ Цесаревича, е смѣненъ съ Сюлейманъ паша, който възнамѣрявалъ да направи настъпление по всичкитѣ линии.

Глава XVII.

На **2-й Октомврий** се испълни петдесеть годишнината отъ назначението на Царя Атаманъ на всичкитѣ казашки войски.

Сутринъта Негово Величество ходи въ черква, а послѣ, слѣдъ закуската, благоволи да каже:

„Господа казаци! Назначения прѣди 50 години атаманъ пие за здравето на сегашния атаманъ и здравето на всичкитѣ казаци. Ура!!“

За голѣмо съжаление, този день прѣмина срѣдъ грижи за положението на нашитѣ войски около Плѣвенъ, при Цесаревича и на Шипка.

Лошото впечатление за несполучливитѣ сражения хвърляше сѣнка отъ скръбь и грижа. Въобще праздницитѣ минаваха така незабѣлѣжено както и обикновеннитѣ дни.

На **3-й Октомврий**, късно вечерьта, Господаря получи радостна телеграма отъ Великия князъ Михаилъ Николаевичъ.

„Щастливъ съмъ, че мога да поздравя Ваше Величество съ блѣстяща побѣда. Армията на Мухтаръ паша е разбита съвършенно и отрѣзана отъ Карсъ. Числото на взетитѣ орждия и плѣнници е още неопрѣдѣлено. Всичката войска се държа прѣвъсходно. За загубитѣ и трофеитѣ ще донеса допълнително“.

На другия день, **4-й Октомврий**, въ 9 часа сутринтъта Негово Величество, заедно съ Великия

князъ Павелъ Александровичъ, дойде въ бивуака на почетния си конвой. Господаря искаше да зарадва офицеритѣ съ щастливото извѣстие и още отъ далече имъ махаше съ шапката, за да се приближатъ по-скоро.

„Радостна новина отъ Кавказъ", високо произнесе Негово Величество, като отвори телеграмата и почна да я чете.

Възторжено „ура" се разнесе по цѣлия бивуакъ и Негово Величество самъ махаше съ шапката.

Разбиването на Мухтаръ паша на Аладжинскитѣ височини бѣше прѣдвѣстникъ на падането на Карсъ и 4-й Октомврий стана паметенъ день въ главната квартира; неволно всичкитѣ лица се проясниха и на душата стана по-легко.

Ежегодно, на 4-й Октомврий, въ паметь на боя подъ Лайпцигъ въ 1813 год. Лейбъ-Гвардейския полкъ празднува своя полкови праздникъ. По това врѣме, по щастлива случайностъ, бѣ се събралъ цѣлия полкъ въ Императорската Главна квартира и драго бѣше на Негово Величество да присѫтствува на полковия праздникъ. Въ 10 часа сутриньта казацитѣ и терския ескадронъ бѣха построени въ пѣши строй прѣдъ църквата и очакваха пристигането на Царя. Въ 11 часа Негово Величество съ лейбъ-гвардейския мундиръ, обкрѫженъ отъ блѣстяща свита и отъ иностраннитѣ прѣдставители, пристигна на мѣстото, като обиколи редоветѣ, спрѣ се на фронта и каза.

„Поздравлявамъ Ви съ полковия праздникъ; въ този день полка така блѣстяще се отличи подъ Лайпцигъ, щото историята никога нѣма да го забрави".

Громко и възторжено „ура" бѣ отговоръ на милостивото Царево поздравление.

„Димитри Алексѣевичъ, прочети имъ телеграммата“, каза Монарха, като се обърна къмъ Военния Министръ Милютинъ.

Д. А. Милютинъ излѣзе напрѣдъ и громко прочете телеграмата отъ Кавказъ за разбиването на Мухтаръ паша.

Слѣдъ прочитането Негово Величество се обърна къмъ полка, и произнесе: „Поздравлявамъ Ви съ побѣда. Ура!“ Продължително „ура“ се разнесе не само по фронта, но и по цѣлия бивуакъ.

Слѣдъ това бѣ искомандовано „на молитва“ и се почна молебена. Слѣдъ божествената служба Императора отново се обърна къмъ полка съ слѣдующитѣ думи: „Благодаря на 2-та дивизия за службата, която блистателно на дѣло доказа и се показа достоенъ наслѣдникъ на своитѣ дѣди. Надѣвамъ се, че ако се окаже случай, 2-та дивизия ще се покаже сѫщо юначна, както и тѣхнитѣ другари“.

Слѣдъ парада, Негово Величество се отправи пакъ къмъ солдатитѣ, които вече обѣдваха. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че въпрѣки походния животъ обѣда на долнитѣ чинове бѣ напълно празниченъ. На бѣлитѣ покривки, послани на земята, се виждаха шишета съ мѣстно вино и ракия, яйца, печени гѫски и патки, бѣлъ хлѣбъ и други ястия. Негово Величество, като се доближи до гвардейцитѣ, взе една чаша и каза:

„Пия за здравето на моя юнашки полкъ!“

Громко и дружно „ура“ се разнесе изъ бивуака. Негово Величество пакъ взе чашата и каза:

„Пия за здравето на вашия атаманъ и втория шефъ на полка Наслѣдника Цесаревичъ!“

Слѣдъ това Великия князъ Николай Николаевичъ, като най-старъ отъ лейбъ-казацитѣ, произнесе тостъ:

„За драгоцѣнното здраве на Царя, нашия августѣйши шефъ!“

Тогава Негово Величество дигна чашата и каза:

„Пия за здравето на Главнокомандующия, нашия еднополчанинъ“.

Тѣзи тостове бѣха посрѣщнати въсторжено отъ казацитѣ. Слѣдъ това Негово Величество отиде къмъ нижнитѣ чинове, за да хапне отъ храната имъ, но тукъ се случи слѣдующия епизодъ: на трапезата около котлитѣ нѣмаше лъжица, обикновенно солдатитѣ ги носятъ съ себе си.

„Момчета, дайте лъжица!“ извика Негово Високочество главнокомандующия.

Казацитѣ се смутиха.

„Е, тѣ и лъжица нѣматъ“, каза, като се усмихна главнокомандующия.

Това застави стоящия наблизо казакъ да бръкне въ чизмата си и да достави лъжица. Като я извади, казака я истри съ палцитѣ си и подаде на Царя. Всемилостивия Монархъ, като видѣ всичко това, усмихна се, взе лъжицата и почна да яде отъ солдатската чорба. Слѣдъ това покани и офицеритѣ на закуска.

Когато Царя тръгна, офицеритѣ го съпроводиха до палатката му.

Въ този день казацитѣ получиха слѣдующата телеграма отъ Наслѣдника Цесаревичъ изъ селото Тръстеникъ.

„Отъ душа поздравлявамъ казацитѣ на Негово Величество съ полковия имъ праздникъ. Съжалявамъ, че отдавна не съмъ го видѣлъ. Пиемъ за здравието на казацитѣ!

Цесаревичъ Александръ“.

На **5-й Октомврий** въ главната квартира пристигна новия командиръ на сводния ескадронъ Князъ Василчиковъ.

Врѣмето отъ день на день се влошаваше, настана студъ и чувствуваше се вече есеньта. Господаря вече не обѣдваше въ палатката, а въ стаята си.

Послѣднитѣ извѣстия отъ Кавказъ убѣдиха Царя, че по-скоро ще се свърши съ Азиятска Турция, отъ колкото съ Европейска, което нѣщо отдавна изказваше.

На **6-й Октомврий** бѣше окончателно рѣшенъ въпроса за сформирането на особенъ отрядъ подъ началството на Гурко за прѣсичането пжтя на отстжпление на Османъ паша, задъ Плѣвенъ, гдѣто неприятеля бѣ устроилъ укрѣпенъ лагеръ и безпрѣпятственно се снабдяваше съ всичко. Кавалерията не можеше да се бори съ турската пѣхота и отъ день на день се убѣждаваха всички, че нито бомбардирването, нито обсадата нѣма да принудятъ Османъ паша да се прѣдаде или да отстжпи отъ Плѣвенъ, догдѣто не се лиши отъ възможностьта да се снабдява съ провизии и запаси отъ София. Още на 10-й Септемврий турцитѣ укрѣпили много силно още двѣ позиции при Горни и Долни Джбникъ.

Генералъ Гурко възнамѣряваше да атакува Горни Джбникъ на 12-й Септември.

На **9-й Октомврий** Негово Величество испрати на Великия Князъ Михаилъ Николаевичъ ордена Св. Георги, първа степень, съ слѣдующата грамота:

„Слѣдъ редъ славни подвизи, доблѣстната кавказка войска се увѣнча съ още една побѣда, като разби подъ личното Ваше прѣдводителство армията на Мухтаръ паша въ боя на 5-й Октомврий т. г. на Аладжинскитѣ височини и принуди голѣма часть отъ неприятелската войска да се прѣдаде. Тази блѣстяща побѣда свидѣтелствува за благоразумнитѣ Ви разпореждания и Ви дава право на сърдечната наша признателность.

Като желая да изкажа особното Наше чувство на благоволение къмъ славното Ваше служение, Всемилостиво Ви давамъ Императорски кавалерски орденъ на Св. Великомжченикъ и побѣдоносецъ Георги, първа степень, който Ви повелявамъ да носите по установения редъ.

„Оставаме съ постоянната наша Императорска къмъ Васъ милость".

Въ оригинала съ собствената на Негово Императорско Величество ржка написано

„Александръ"

Въ с. Горни Студенъ (въ България)

9-й Октомврий 1877 год.

На **10-й Октомврий** напусна Горни Студенъ Великия Главнокомандующи Князъ.

На **12-й Октомврий** прѣдъ обѣдъ Царя получи печалното извѣстие за смъртьта на херцога Сергий Максимилиановичъ Лейхтембергски, който се намираше при Наслѣдника Цесаревичъ. Той билъ умрѣлъ моментално ударенъ съ куршумъ въ главата. Веднага всичката царска свита се събра на панахида.

Още отъ сутриньта всички въ главната квартира се намираха въ нервно състояние, очакващи отъ генералъ Гурко извѣстие за резултата отъ боя. Но чакъ късно прѣзъ нощьта, Царя получи телеграма за прѣвземането на Горни Джбникъ и въпрѣки щастливия край и важностьта на това събитие той не се зарадва много за тази побѣда, която костува толкова много жертви. Господаря по-скоро се просълзи, отколкото да се зарадва. Отъ този моментъ му стана не по силитѣ да стои въ Горни Студенъ и той рѣши на сутриньта да отиде въ Пордимъ, за да е по-близо до Плѣвенъ и до своята гвардия.

На **13-й Октомврий** ротитѣ отъ пѣшия конвой напустнаха още въ 8 $^1/_2$ часа сутриньта бивуака, тъй щото, когато Царя отиде въ 9 часа, да имъ прочете телеграмата отъ генерала Гурко, той не намѣри никого.

Тукъ, като се приближи Негово Величество до гвардейския поручикъ Вороновичъ, който замѣстваше ранения при Ловечъ капитанъ Савинъ, каза:

„Иди още сега при генералъ Гурко и му прѣдай моята благодарность за юнашкия подвигъ. Разрѣшавамъ ти да останешъ при него, и кажи на генералъ Гурко, да те испрати при мене съ донесение за слѣдующия бой.

На **14-й Октомврий** сутриньта пристигна въ Пордимъ една рота отъ почетния конвой. Царя дойде прѣди обѣдъ. Главнокомандующия и Князъ Карлъ Ромжнски го посрѣщнаха прѣдъ селото. Отредения за Монарха домъ бѣ още по-лошъ отъ този въ Горни Студенъ: низъкъ, съ малка врата, безъ печки, той имаше много жалъкъ и непривлѣкателенъ видъ.

Бѣше много студено и слѣдъ половинъ часъ стояне въ стаята, Императора почувствува жестокъ студъ, и макаръ той никога да се не оплака, продължаваше всичко да прѣнася.

Слѣдъ обѣдъ Царя се приближи до офицеритѣ отъ почетния конвой, които видимо се мжчеха отъ неизвѣстностьта, що е станало съ тѣхнитѣ полкове слѣдъ боя при Горни Джбникъ. Като приказваха, въ общи черти, кои полкове сж взели участие въ сражението, Негово Величество извика:

„Нашитѣ гвардейци се били мжжки! Лейбъ-гренадеритѣ били първи въ редута“.

Като се върна въ стаята си слѣдъ обѣдъ, Господаря още повече почувствува, каква прони-

звающа влага имаше въ стаята и че тукъ е съвсѣмъ неудобно за спане. Тогава той излѣзе на улицата, като прѣдпочиташе да бжде на чистъ въздухъ и отиде да разгледа лагера на почетния си конвой.

„Добрѣ ли ви е тукъ? питаше Господаря офицеритѣ, като назърташе въ палаткитѣ имъ.

Най-послѣ, като разгледа палаткитѣ и на долнитѣ чинове, Царя дойде до сапйоритѣ и рѣши да се обърне къмъ тѣхъ съ молба:

„Юнаци, мене е много студено въ онази изба — каза императора, — нѣмате ли нѣкоя малка печка?

Тѣзи думи на Великия Самодържецъ, но смиренъ Императоръ, трогнаха до сълзи войницитѣ и на другата сутринь, въ отсжтствието на Господаря, саперитѣ бѣха сложили една голѣма печка, а нѣкой-си търговецъ, на когото името остана неизвѣстно, бѣ облѣкълъ стѣнитѣ на стаята съ солдатско платно, така че Царя, като се върна, неможа да познае бившето си помѣщение, и много пжти е говорилъ, че никждѣ още не се е ползувалъ съ такова удобство, както въ Пордимъ.

На 15-й Октомврий Негово Величество отиде въ с. Богота, гдѣто бѣ квартирата на Главнокомандующия и гдѣто се бѣха съсрѣдоточили всичкитѣ болници. Прѣди тръгването, Господаря получи пъленъ списъкъ на убититѣ и раненитѣ при Горни Джбникъ и слѣдъ като го прочете заповѣда немедленно да го прѣдаджтъ на офицеритѣ отъ почетния конвой, гдѣто офицеритѣ дохождаха въ отчаяние отъ разнитѣ слухове за загубата на толкова другари, приятели и родственници.

Слѣдъ обѣдъ, Господаря се отправи къмъ шатра гдѣто лѣжеха двама тѣжко ранени генерали Розенбахъ и Зеделеръ. Господаря имъ благодари за доблѣстната служба. Едвамъ се разнесе

между раненитѣ извѣстието за очакващото ги щастие, то, по свидѣтелството на очевидци, произлѣзе такова нѣщо, което неможе да опише никое перо. Вмѣсто господствующето въ болницитѣ унило мълчание, прѣкжсвано отъ врѣме на врѣме съ страдалчески охкания, всичко отведнажъ се раздвижи, всички радостно заговориха, лицата имъ просияха и всички искаха да отидатъ да посрѣщнатъ „Царя Баща". Даже тѣжко раненитѣ се опитваха да станатъ, въпрѣки увѣщанията на милосердитѣ сестри... Господаря вървѣше съ съкрушено сърдце, като очакваше да срѣщне обща картина отъ отчаяние и скръбь. Негово Величество бѣ изуменъ и успокоенъ, като видѣ, че само едно негово присжтствие бѣ достатъчно да изглади всички тѣлесни и нравственни страдания, даже и у тѣжко раненитѣ. Мнозина обкржжиха Господаря съ сияющи лица и блѣстящи очи. Всички се бѣха просълзили и като му цѣлуваха дрѣхитѣ благославяха свещенното име на Царя Освободителя...

Почти всички офицери Господаря зовеше по име и всѣкиго утѣшаваше съ думи и благоволение. Между другото, Царя се спрѣ при страдалческото легло на младия офицеръ Гинглатъ. Тѣжко се повдигаха прострѣленитѣ гржди на нещастния. При него стоеше леко ранения му братъ, който се заливаше съ сълзи при вида на мжкитѣ, които испитваше страдалеца, които му се струваха за прѣдсмъртни.

Като отговаряше на въпроситѣ на Царя, леко ранения Гинглатъ се стараеше да обясни раната на брата си. Плача често пжти прѣкжсваше думитѣ му. При все това, като видѣ крепа на ржката на Царя: „извинявайте Ваше Величество, — избъбри юношата, почервенѣлъ, че се осмѣлявамъ

да Ви безпокоя съ моитѣ сърби, когато Вие си имате Ваша семейна скръбь...“

Да успокоятъ Господаря, да го утѣшатъ — това, видимо, бѣ цѣль на всѣки, безъ да обръща внимание на своитѣ страдания. Въ палатката на тѣжко раненитѣ, Негово Величество хвана за ржката единъ отъ лѣжащитѣ офицери, и съ гласъ на дълбоко състрадание, почна да го утѣшава.

Офицера, трогнатъ до дълбочината на душата си отъ състраданието на Царя, постара се отъ своя страна да успокои Господаря и като събра послѣднитѣ си сили, за да се покаже пободъръ, промълви полугласно:

„Не се безпокойте, Ваше Величество, мене е добрѣ, на всички ни е добрѣ. Азъ съвсѣмъ не страдамъ“.

Едва Господаря излѣзе изъ палатката — офицера не бѣ вече между живитѣ...

„Ваше Величество, — обърна се къмъ Господаря въ солдатския шатръ единъ раненъ гвардеецъ, — благоволете да заповѣдате да ме отпишатъ отъ раненитѣ, азъ съмъ съвсѣмъ здравъ, а тѣ ме още държатъ“...

„Каква рана има?“ попита Господаря съпровождающия го докторъ.

„Въ крака Ваше Величество“.

„Куршума изваденъ ли е?“

„Съвсѣмъ не, — отговори самъ ранения, — раненъ съмъ съ щикъ, и съвсѣмъ не ме боли“...

„Въображавамъ си, забѣлѣжи шеговито Господаря, колко души си испоклалъ“.

„Никакъ не“.

„Нима ти си тъй стоялъ безъ да се биешъ?“

„Азъ, Ваше Величество, съ приклада на шесть души строшихъ главитѣ“...

Господаря заповѣда да му дадатъ Георгиевски кръстъ. Като се овѣдомяваше грижливо за

състоянието и свойството на всѣка рана и за обстоятелствата, при които е получена, Господаря ощастливи мнозина страдающи герои, като награди лично оказаната отъ тѣхъ доблѣсть не само съ милостиви думи, но и съ знакове за отличие.

Въ числото на награденитѣ попадна и редника Пугачевъ, раненъ най-първо на 12-й Октомврий, който, даже и слѣдъ третята рана, оказала се твърдѣ сериозна, се рѣшилъ да отиде на прѣвързочния пунктъ само слѣдъ настоятелната заповѣдь на своя ротенъ командиръ.

„Чудни юнаци сте!“ произнесе Господаря съ особенно чувство, като се обърна къмъ раненитѣ нижни чинове.

„Какъ е възможно да не сме юнаци, при такива офицери, като нашитѣ“, отговори на Господаря единъ отъ раненитѣ.

„Тѣзи думи трѣбва да Ви сж много приятни“, каза Царя, като се обърна къмъ стоящитѣ около него ранени офицери.

До каква степень сж били мжчителни съмнѣнията, лѣжащи въ сърдцата на героитѣ на Телишъ, за испълнението на дълга си, може да се сѫди отъ слѣдующия разказъ, прѣдаденъ отъ очевидецъ при посѣщенията на Царя въ Богота раненитѣ подъ Горни Джбникъ и Телишъ.

„Ваше Величество!“ съ голѣмо вълнение се обърналъ къмъ Господаря единъ раненъ офицеръ отъ егерския полкъ.

„Що, приятелю, какво има?“ попиталъ полугласно, като тръгналъ къмъ него Царя, очакващъ да чуе нѣкоя молба.

„Че егеритѣ... Че тѣ трѣбваше да взематъ Телишъ! Или... или това бѣ само...“

Господаря угади мисъльта и чувствата, съ които бѣ проникнатъ офицера, — угади какъ се безпокоеше ранения герой за честьта на своя полкъ.

„Да, да! — громко го прѣкъсна Господаря, — егеритѣ отлично изпълниха задачата си, това бѣ само демонстрация!...“

При тѣзи думи, лицето на офицера просия. Той се прѣкръсти съ лѣвата ржка, тъй като дѣсната му бѣше прѣвързана. „Слава Богу! — проговори той, — а азъ ужасно се боѣхъ за моя полкъ!“

Послѣ посѣщението на болницата, въ двора на Главнокомандующия бѣ прѣдставенъ на Господаря Горно-Джбнишкия паша Ахмедъ-Хиви. Господаря го удостои съ нѣколко въпроси и пашата по турския обичай приближи се до стремената на Негово Величество и почтително се допрѣ до неговата дрѣха.

Въ числото на раненитѣ и умрѣлитѣ слѣдъ нѣколко часа бѣ полковникъ Дуновъ, командующъ почетния конвой слѣдъ капитанъ Озеровъ, загинналъ още въ първото сражение.

Глава XVIII.

На 16-й Октомврий генералъ Гурко настжпи къмъ Телишъ, съ цѣль да го бомбардира цѣлото денонощие и чакъ на слѣдующия день да го атакува, когато пристжпа бжде подготвенъ отъ артилерийския огънь.

Господаря рано сутриньта отиде на позициитѣ подъ Плѣвенъ. Негово Величество посѣти люнета на Калужския полкъ, до когото прѣзъ всичкото врѣме долитаха снаряди и затова отпослѣ този люнетъ го нарѣкоха императорски. Като излѣзе до прѣдната батарея, отъ гдѣто се виждаше цѣлия градъ и всичката позиция, Императора слѣдеше дѣйствията на генералъ Скобелевъ, демонстрирующъ на Зеления връхъ.

Сжществуваше прѣдположение, че Османъ паша, като чуе бомбардирането на Телишъ, ще почне своитѣ дѣйствия. Между това, деня прѣмина спокойно и Господаря, като си отиваше, каза на Тотлебена по френски:

„Съ Плѣвенъ може да се свърши само съ едно търпѣние“.

Едвамъ Царя излѣзе изъ обѣдната стая, когато пристигна поручикъ Вороновичъ съ донесение за прѣдаването на Телишъ само отъ едно бомбардиране. Господаря се много зарадва и исказа своето съжаление, за гдѣто се побърза съ атаката на Горни Джбникъ, която костува толкова много жертви.

Между другото, на Негово Величество съобщиха, че командира на неговия лейбъ-гвардейски полкъ Лукошковъ е убитъ подъ Горни Дѫбникъ и за обѣдъ Царя попита офицера отъ сѫщия полкъ капитанъ Поливановъ:

„Научи ли се, че Лукошковъ е убитъ“? Поливановъ нѣмаше свѣдения и се много огорчи за загубата на другаря си и затова на 17-й отиде въ Боготъ да направи справка. Какво бѣ неговото удивление, когато при влизането въ една отъ болничнитѣ палатки, той видѣ Лукошкова тѣжко раненъ, но още живъ. Положението на нещастния бѣ отчаяно: парче отъ граната го ударило въ крака, и раздробила костьта, а единъ куршумъ бѣ му пробилъ рѫката и потѫналъ въ грѫдитѣ.

На 18-й Октомврий щабсъ капитана Поливановъ счете за необходимо да прѣдаде на Негово Величество, чрѣзъ генералъ-адютанта Рилѣевъ, за сѫдбата на Лукошкова и Господаря веднага замина за Боготъ за да го навѣсти. Поразенъ отъ високата внимателность и милость на Монарха, Лукошковъ се свѣсти за минута и съ най-топли изражения почна да благодари на Царя за бащинскитѣ му грижи.

Умѣстно би било да забѣлѣжа тукъ и понататъшнитѣ милости на Господаря къмъ Лукошковъ. На 13-й Априлъ гренадеритѣ празднуваха своя полкови праздникъ и въ 1880 год. капитанъ Лукошковъ, лѣжащъ въ Марийнската болница очакваше посѣщението на другаритѣ си. Но въ отворената врата неочаквано се показа Царя.

„Твоя първи шефъ дойде да те поздрави съ полковия праздникъ“, произнесе Господаря, като му подаде рѫката си.

Лукошковъ, трогнатъ дълбоко, се просълзи и неможа нищо да проговори. Императора сѣдна на кревата при него и се стараеше да го успокои.

„А знаешъ ли още кой е дошелъ при тебе? — продължи Монарха, — твоя фелдфебелъ и двѣ роти солдати. Азъ ги срѣщнахъ на стълбата и имъ обѣщахъ самъ да доложа за тѣхното пристигане. Може ли да се повикатъ? попита Господаря.

Лукошковъ сърдечно поблагодари на Императора.

Царя самъ отвори вратата и повика войницитѣ. Повече отъ половина часъ, Императора се разговаря съ Лукошкова и войницитѣ, и на прощаване, пожела на болния по скорошно оздравѣване.

Това бѣ фактъ, който навѣрно е записанъ въ лѣтописитѣ на полка и който никога нѣма да бѫде забравенъ!

Не се минаваше день, Господаря да не види въ Боготъ ранепитѣ или транспорти отъ испровождаеми за Свищовъ, Зимничъ и Букурещъ, които приемаше при себе си, съгрѣваше ги, и ги хранепе. Сега, въ несносното есенно врѣме, тѣ търпѣха много мѫки въ врѣме на прѣнасянето и за да ги облегчи Господаря се принасяше самъ въ жертва, като срѣщаше транспортитѣ на улицата, като не обръщаше вниманиe ни на врѣмето, ни на забѣлѣжкитѣ на доктора, който му запрѣщаваше да рискува собственото си здраве, още повече, че Негово Величество до скоро имаше трѣска.

На **21 й октомврий**, като излѣзе още въ 1 часа послѣ обѣдъ, съ цѣль да посѣти лазаретитѣ. Негово Величество срѣщна на пѫтя транспортъ отъ ранени и веднага се върна назадъ. Като заповѣда на фурьера Леонтиевъ веднага да приготви угощение, Господаря прати да повикатъ офицеритѣ отъ почетния конвой. Въ това врѣме, когато транспорта пристигаше въ Пордимъ, всичко бѣ приготвено и Негово Величество отиде да го

посрѣщне. Отъ начало обиколи всичкитѣ фургони, разгледа раненитѣ и слѣдъ като ги разпита за здравето, почна да имъ раздава подаръци отъ името на Царицата, на всичкитѣ даде папироси, тютюнъ и ги молеше да взематъ кафе, чай или шоколадъ.

Прислугата разнасяше угощението и слѣдъ единъ часъ, Господаря, като се освѣдоми, че всички сж си получили частьта, почна отново да обикаля транспорта и да се прощава съ раненитѣ.

Да говоря за впечатленията на раненитѣ, азъ не се рѣшавамъ — азъ прѣдполагамъ че това, което произхождаше въ тѣхната душа, по можеше да се почувствува, отколкото да се изкаже съ думи.

Къмъ вечерьта заваля силенъ дъждъ и Царя телеграфира въ Боготъ да го не очакватъ по случай на лошото врѣме.

На **22-й Октомврий** Негово Величество съобщи на Великия Главнокомандующъ Князъ за намѣрението си, да посѣти Медованъ на 23-то число, за да прѣгледа лично позициитѣ. Негово Височество веднага остави Боготъ, като даде всичкитѣ необходими приказания и отиде въ Медованъ, за да приготви приемъ на Императора.

Войската никакъ се не надѣваше, че ще има щастието да се види съ Царя на поле-сражението . . . Всичката гвардия, съ исключение на нѣколко полка, слѣдъ заемането на Горни Джбникъ се бѣ расположила на бивуакъ около Долни Джбникъ. Вечерьта на 22-й Октомврий бърже се разпространи радостното извѣстие за пристигането на Господаря. Всички се разтичаха, почна се чистене на мундиритѣ и муициитѣ. Лагера скоро зе съвършенно новъ и веселъ видъ. Распрострѣнитѣ между палаткитѣ бѣли дрѣхи се събраха; натрупанитѣ оржжия се раздигаха, слѣдитѣ отъ

огневе се смѣтоха и обознитѣ фургони, покрити съ платно, бѣха наредени въ една линия.

На **23-й Октомврий**, гвардейскитѣ полкове, построени за посрѣщането на Императора, приеха такъвъ смиренъ видъ, че трудно можеше се повѣрва, че тѣ сж участвували въ ужасния щурмъ; съ лица, макаръ и загорѣли, но чисто измити, весело гледаха, копчетата на шинелитѣ блѣщеха, по дрѣхитѣ имъ не се виждаше пятно; тѣзи, на които облѣклото бѣ по-вѣхто, се построиха на втория редъ. По външния видъ не можеше да се сжди за това, какво сж прѣживѣли гвардейцитѣ, но малкия купъ офицери и неголѣмата дължина на ротата ясно говорѣха за нея . . .

Къмъ единадесеть часа сутринята, по пжтя къмъ Медованъ, бѣ построена стрѣлковата бригада, по-нататъкъ бѣха полковетѣ отъ 2-та дивизия, отъ 1-та дивизия, сапйорния баталионъ, и 1-та и 2-та артилерийска бригада.

Генералъ Гурко, слѣдъ като прѣгледа полковетѣ, отмина още еднинъ верстъ, гдѣто се спрѣ да чака Императора.

Царя пристигна на Медованската позиция тъкмо на пладнѣ и бѣ посрѣщнатъ най-напрѣдъ отъ главнокомандующия. И, слѣдъ като прѣкара нѣколко минути въ прѣглеждане на отвъдъ видскитѣ позиции, Негово Величество се отправи за позицията при Горни Джбникъ, гдѣто го очакваха всѣка минута.

Къмъ три часа, показа се отъ далече стройна група казаци, слѣдъ които, на извѣстно разстояние, вървѣха улани, и послѣ каляската на Господаря, задъ нея вървѣха лейбъ-хусаритѣ, а слѣдъ тѣхъ цѣла върволица отъ екипажитѣ на свитата.

Генералъ Гурко бавно, самъ, яздеше напрѣдъ.

Каляската се спрѣ и слѣдъ една минута Императора се появи на сивъ конь. Генералъ Гурко

се приближи до Негово Величество и се поклони, съ снета фуражка. Императора го прѣгърна и силно цѣлуна. Слѣдъ като се поздрави привѣтливо съ свитата на генерала Гурко, Царя се отправи въ галопъ къмъ гвардейскитѣ полкове.

Първия ескадронъ отъ хусаритѣ излѣзе заедно съ уланитѣ напрѣдъ на първата линия. Грѣмна могжщето и громко „ура"! Като се приближи при своитѣ хусари, Негово Величество каза:

„Вий не учасвувахте ли въ боя?" На Негово Величество бѣ донесено погрѣшно; хусаритѣ се държаха юнашки подъ Телишъ.

Отъ стрѣлцитѣ, Господаря отиде къмъ Павловския полкъ, послѣ къмъ гренадеритѣ. Той обиколи всичкитѣ батальони, всѣка рота отдѣлно; спираше се и благодареше на солдатитѣ, обръщаше се съ ласкави думи къмъ офицеритѣ. Господаря бѣ видимо доста развълнуванъ отъ въсторженния приемъ на войската; Той отново бѣ съ тѣзи, които бѣ навикналъ да гледа въ столицата, но гдѣ . . ., на бойното поле и много, много познати лица липсваха отъ строя. Тукъ мнозина имаше съ прѣвързани ржцѣ и глави, — прѣсни слѣди отъ този геройски щурмъ, за когото Императора дойде да имъ благодари.

Великия Главнокомандующи Князь застана отъ дѣсната страна на Павловския полкъ. Императора, като се приближи до този полкъ, поиска да говори, но въсторженитѣ викове на солдатитѣ не му даваха да говори. Царя почака малко, но „ура!" не прѣставаше, тогава се приближи до офицеритѣ и почна да имъ благодари за примѣрната храбрость, която му била засвидѣтелствувана отъ видѣнитѣ въ Боготъ ранени солдати. Често биваше принуденъ да спира и повтаря нѣкои думи, тъй като шума го заглушаваше и трѣбваше само малко да се повдигне на коня, за да се раздаде

още по-оглушително „ура“. Като цѣлуна командира на полка Шмидтъ, Негово Величество тръгна по фронта на полка, съпровожданъ отъ свитата и офицеритѣ. На лѣвия флангъ на 4-я баталионъ, Господаря се спрѣ и прѣдаде на офицеритѣ поздравления отъ раненитѣ имъ другари, отъ които първитѣ нѣмаха извѣстия тѣзи дни.

Година и половина прѣди похода, 4-й баталионъ получи ново знаме, което, въ врѣме на сражението подъ Горни Джбникъ, за пръвъ пжтъ биде кръстено съ огънь и пробито на нѣколко мѣста. Като докладваше за това на Господаря, флигелъ-адютанта полковникъ Шмидтъ разказа на Господаря и за геройската смъртъ на знаменосеца Митрофанъ Ивановъ. Раненъ смъртно, той все пакъ не се рѣшавалъ да се раздѣли съ повѣрената нему святиня, и само нѣколко минути прѣдъ смъртьта си се рѣшилъ да го прѣдаде на единъ унтеръ-офицеръ. Едвамъ новия знаменосецъ прие знамето, и той биде ударенъ съ куршумъ, но умрѣлия намѣри достоенъ свой замѣстникъ; послѣдния, като си прѣвърза раната, съ гордость понесе напрѣдъ опръсканото съ кръвьта му знаме. Като изслуша този расказъ отъ геройска прѣданность на своя дългъ и на знамето, Господаря поиска да го види и затова отиде къмъ мѣстото, гдѣто стоеше знамето.

Негово Величество благодареше на всѣки полкъ отдѣлно, а раненитѣ распитваше за положението на ранитѣ имъ; напомняше за убититѣ командири и за добритѣ страни отъ живота имъ. Въ гласа му се четеше силно вълнение.

Въ Измаиловския полкъ Господаря цѣлуна по челото редника Иванъ Овчинниковъ, който взе при боя на 12-й Октомврий едно турско знаме и всемилостиво му подаде знакъ за военно отличие.

„Надѣвамъ се, че си доволенъ отъ старата ми команда!“ каза Господаря, като се обърна къмъ командующия на 1-та гвардейска пѣхотна дивизия, генералъ Раухъ.

На лѣвия флангъ на Измаиловския полкъ бѣ построенъ сапйорния баталионъ, при който Господаря щомъ пристигна каза:

„Благодаря ви, юнаци сапйори“.

Слѣдъ като разпита за здравето на ранения командиръ и поговори съ надаренитѣ съ георгиевски кръстъ, Негово Величество произнесе слѣднитѣ думи:

„Надѣвамъ се, че за напрѣдъ нѣма да бждете употрѣбляванн като линейна пѣхота“.

Като обиколи 1-та дивизия, Царя особенно дълго се забави при Егерския полкъ.

„А ти Челищевъ,— каза Царя на командира на полка, — си малко огорченъ; напраздно си се зелъ така при сърдце демонстрацията“.

Тогава генералъ Гурко, като желаеше да обясни на Царя истинското значение на първия бой подъ Телишъ и да оправдае дѣйствията на полка, излѣзе напрѣдъ и каза:

„Ваше Величество, азъ имъ заповѣдахъ да атакуватъ Телишъ, и благодарение на тѣхнитѣ четире атаки, тѣ задържаха гарнизона и не му позволиха да вземе участие при боя подъ Джбникъ. Благодарение на тѣхъ, мене се удаде да взема Горни Джбникъ“.

Отслужи се благодарственъ молебенъ въ Егерския полкъ и когато свещенника произнесе думитѣ „вѣчная памятъ“ на убититѣ за Вѣрата, Царя и Отечеството, Господаря колѣничи и прѣзъ всичкото врѣме, догдѣто трая молитвата, стоя на колѣнѣ съ отпустната глава. Сърдцето на Царя бѣ облѣно съ сълзи; напраздно той се стараеше

да ги скрие, но всички ги забѣлѣжиха, когато той се доближи до кръста.

Прѣди да замине, Императора благоволи да посѣти раненитѣ, лѣжащи въ лазаретитѣ. По такъвъ начинъ, Господаря, ужъ за да се види само съ своята гвардия, прѣкара въ лагера цѣлия день. Вечерьта той се върна въ с. Медованъ, гдѣто бѣ приготвено да прѣкара въ напустнатата кжща на богатия турчинъ Дервишъ-ефенди.

Тукъ имаше двѣ малки стаички и конюшна подъ единъ покривъ. Въ кжщата на Дервишъ-ефенди нѣмаше стъкла, трѣбва да забѣлѣжа, че тукъ рѣдко се употрѣбляватъ стъкла за прозорци, и затова тѣзи малки прозорчета бѣха облѣпени съ вѣстници; на вратата, за избѣгване въздушното течение, бѣха окачили кавйоръ, намѣренъ у нѣкой си мѣстенъ житель. Походния креватъ бѣ донесенъ заедно съ пристигането на Царя; масата бѣ донесена отъ Великия Главнокомандующи Князь; намѣриха се и два стола у командира на Астраханско-драгунския полкъ Мацилевичъ и по такъвъ начинъ за Царя бѣха приготвени спална и приемна. Бившата конюшна, слѣдъ като я провѣтриха и очистиха прѣдварително, по необходимость биде прѣобърната въ трапезария, гдѣто нѣкакви-си откъртени дъски и врати замѣстваха масата и столоветѣ и вмѣсто черги бѣ натрупана прѣсна слама. На бѣлитѣ глинени стѣни казацитѣ бѣха начертали съ кюмуръ православни кръстове: „за това, че (както тѣ обясняваха) не прилича на православенъ царь да спи въ невѣренъ, некржстенъ домъ“. Въ тази бѣдна кжщица се намѣсти Царя, а Великия Князъ зае за себѣ си още по-лоша българска колиба, гдѣто огъня отъ огнището, на което кипѣше чай, състъвляваше единственния конфортъ при обстановката на Негово Величество. На скромния обѣдъ

на Царя бидоха поканени офицеритѣ отъ ескадронитѣ, които го конвоираха, а именно: отъ 4-ия лейбъ-уланския, отъ 1-ия лейбъ-хусарския и дежурния на медованскитѣ позиции ескадронъ отъ Астраханския дежуренъ полкъ. Царя изказа нѣколко пѫти своето удоволствие на Великия Князь и му благодари, че той му устрои тази разходка. Въ Медованъ, между другото, дойдоха нѣколко българи, избѣгали отъ Плѣвенъ прѣди двѣ недѣли. Драгоманина на Главнокомандующия Н. Д. Макѣевъ встѫпи съ единъ отъ тѣзи бѣглеци въ разговоръ относително Плѣвенъ. Указа се по думитѣ на българина, че турцитѣ пазили своитѣ запаси въ двѣтѣ християнски черкви, а слѣдъ като почнали да падатъ и тамъ гранати, тѣ побързали да ги прѣнесатъ на друго по-безопасно мѣсто, че съ продоволствието на гарнизона се грижилъ самъ Османъ паша и много се скѫпилъ при раздаването му, като го намалявалъ отъ день на день, но и безъ това вече хлѣба е доста малко; че рогатия добитъкъ е още достатъченъ въ Плѣвенъ, но соль почти нѣма, а главното — хлѣба е малко.

На 24-то число Царя, слѣдъ като прѣкара нощьта въ Медованъ, благоволи въ 9 часа сутринята да отиде на позициитѣ при р. Витъ, за да прѣгледа 1-та бригада отъ 3-та гвардейска пѣхотна дивизия, разположена при Трѣнинъ, а слѣдъ това отъ далече разгледа така нарѣчената „волинска позиция“, на Трѣнинскитѣ височини. Слѣдъ това, Негово Императорско Величество отиде въ Боготъ, гдѣто закуси въ трапезарията на Великия Князь, заедно съ останалата часть отъ свитата на Главнокомандующия.

Въ Боготъ въ шатъра на Великия Князь се намѣрваха ранения подъ Горни Дѫбникъ коман-

диръ на лейбъ-гвардейския сапйоренъ полкъ флигелъ-адютанта полковникъ Скалонъ. Царя отиде при него.

„Колко съмъ щастливъ, че ти вече си станалъ отъ постелята — каза Императора,—и каква ми бѣ радостьта да видя нашитѣ юнаци; сапйоритѣ сж просто прѣлесть“.

Когато Скалонъ доложи, че, благодарение Богу, всичкитѣ офицери отъ баталиона се намиратъ вече въ строя, Царя се засмѣ и каза:

„Не, още не сж всичкитѣ, тебе нѣма; не грижи се и не бързай да се възвърнешъ“.

Въ Пордимъ Негово Величество се върна късно вечерьта, гдѣто бѣ получена телеграмма отъ Великия Князь Михаилъ Николаевича за славната побѣда при височинитѣ на Деве Бойна.

На 26-й Октомврий Царя получи още едно извѣстие отъ Кавказъ за юнашкия бой при Карсъ и Негово Величество веднага написа въ отговоръ слѣдующата телеграма:

„Благодаря на Бога за даруваната побѣда на 23 число. Честь и слава на нашитѣ юнашки войски и тѣхнитѣ достойни началници! Разбирашъ моята и общата радость. Съ нетърпѣние ще очаквамъ подробноститѣ и по-нататъшнитѣ извѣстия. Сега е 27-та година, когато азъ се удостоявамъ да получа Георгиевски кръстъ въ редоветѣ на славнитѣ кавказки войски. Прѣдай моята сърдечна благодарность на всички. Веднага ще отида на молебенъ“.

„Радвамъ се за успѣха на княза Меликова въ Дегестанъ и на генерала Лазарева при Карсъ. Особна благодарность исказвамъ на Кутаиския полкъ за юнашката битка. Ти можешъ да се гордѣешъ съ славната войска, находяща се подъ твоята команда“.

„Да бжде и за напрѣдъ божието благословение съ насъ“.

Въ 12 часа, по случай тѣзи побѣди, биде отслуженъ, въ присжтствието на Негово Величество, благодарственъ молебенъ. Освѣнъ това Царя слѣдъ обѣдъ отпразднува 27 годишнината отъ получения отъ него Георгиевски кръстъ. На задушевния тость „за здравето на Царя“ послѣдваха възторжени и непрѣстанни викове „ура!“ Чакъ слѣдъ приказанието на Монарха, присжтствующитѣ се рѣшиха да млъкнатъ.

На 29-й Октомврий прѣзъ нощьта турцитѣ два пжти се стараха да отхвърлятъ генерала Скобелева, който вечерьта бѣ заелъ и гребена на зеленитѣ върхове, но бѣха отблъснати съ загуби.

Царя къмъ пладнѣ отиде въ главната квартира на Главнокомандующия и бѣше дори веселъ. Като дойде до палатката на ранения полковникъ Скалонъ, Негово Величество го пита за покойнитѣ му родители и роднини, служащи въ сапйоритѣ и генералния щабъ. Слѣдъ закуската, Царя се разговаря съ командира на Гренадерския корпусъ — ген. Ганецки и почна да му припомва за миналото, когато още билъ кадетъ. Не можеше да се не очудваме на паметьта на Царя, а живото и сърдечно описание възкреси у мнозина отъ присжтствующитѣ онова славно врѣме, когато сж се учили на столоветѣ. Всичкитѣ офицери Царя знаеше на име и по произхождение, като не изключваше даже почтения економъ Боброва.

На 1-й Ноемврий Негово Величество пакъ дойде да пладнува при Главнокомандующия. Царя тъй бѣше днесь нервозенъ, не търпѣше ни най-малкото отдалечение на Великия Князь отъ главната квартира, гдѣто постоянно пристигаха новини отъ бойното поле. Сроденъ отъ малъкъ още съ армията, нему се искаше да прѣживѣва заедно съ нея

всѣка горчива или радостна минута. Той забравяше, че Великия князь, на когото бѣше длъжностьта да се грижи за Него и отговаряше прѣзъ цѣла Русия за запазването на Царя, не можеше да допустне, щото Царя да бѫде постоянно въ първитѣ редове на войската, и Негово Величество, само по своето сърдечно влѣчение, постоянно си рискуваше живота, като посѣщаваше позициитѣ, прѣвъзвателнитѣ пунктове и слѣдваше непрѣстанно слѣдъ войската. Царя, като че ли оживѣваше слѣдъ виждането съ тѣхъ, а тѣ, дѣйствително, като го видѣха въ такава минута, вече не се грижѣха за себе си, а само да утѣшатъ Царя и да му искажатъ своята безпрѣдѣлна прѣданность.

На 3-й Ноемврий Императора отиде въ Радишевскитѣ позиции, като очакваше опита на Османъ паша да се промъкне прѣзъ веригата, тъй като, на основание слуховетѣ, на Османъ паша било заповѣдано да напустне Плѣвенъ, подъ прикритието на Мехмедъ-Али, който току-що пристигналъ въ София.

Глава XIX.

На 6 й Ноемврий генералъ Щелковъ бърже и развълнуванъ дойде при Императора въ 3 часа слѣдъ обѣдъ съ нѣкаква си телеграма. Депешата бѣ испратена отъ Великия князъ Михаила Николаевича за вземането на Карсъ.

Негово Величество, съ сълзи на очи отъ радость, излѣзе на улицата и викаше проходящитѣ. Повдигна се цѣла тревога. Всички се питаха, какво се е случило, и повечето бѣха склонни да вѣрватъ за нѣщо ужасно, нежели радостно, като се стичаха отъ вси страни.

„Телеграма отъ Великия князъ Михаила Николаевича! — извика въсторжено императора, — Карсъ е взетъ, ура!“ и при това самъ императора си сне шапката.

Всеобщия въсторгъ мигновено се разнесе. Царя веднага се отправи къмъ бивуака на своя конвой, за да му обяви радостната новина. За половина часъ, цѣлата главна квартира бѣ гръмнала отъ музики и пѣсни, прѣкъсвани непрѣстанно отъ викове „ура“ и, въпрѣки студеното и неприятно врѣме, бивуацитѣ приеха празднициенъ видъ.

Негово Величество испрати телеграми до Наслѣдника Цесаревичъ и Великия князъ Владиміръ Александровичъ, а Главнокомандующия заповѣда да се оповѣсти по цѣлата войска.

На 7-мо число, Господаря заповѣда въ 12 часа въ всичкитѣ отреди и корпуси, находящи се задъ Дунава, да се отслужатъ благодарствени молебени, въ врѣме на които при възглашението за многолѣтието на руската войска и вѣчната паметь на убититѣ, всичката артилерия трѣбваше да поздравлява съ боеви залпови по неприятелскитѣ позиции.

Близо до с. Тученица, на това мѣсто, гдѣто въ боеветѣ на 26-й и 31-й Августъ стоѣше нашия главенъ резервъ, генералъ-адютанта Тотлебенъ въздигна миналия мѣсецъ за отбрана голѣмъ редутъ, който бѣ нареченъ Тученишки. Тукъ прѣдстоеше да се извърши молебена въ присжтствието на Царя.

На 7-й Ноемврий още отъ десеть часа сутриньта къмъ Тученицкитѣ редути почнаха да пристигатъ на коне и екипажи разни военни и цивилни чинове отъ руската и ромжнската армии. На едно отъ укрѣпленията бѣ поставенъ походния параклисъ, прѣдъ който се расположиха знамената на два отъ най-ближнитѣ полкове, и войницитѣ бѣха построени въ редици въ пълно въоржжение, прѣдъ видъ на прѣдствоящия парадъ. Вжтрѣ въ редута, прислугата на императорската квартира па бърже приготовляваше закуска и простираше по земята черги. За Царя и Височайшитѣ особи, а сжщо и за висшитѣ военни чинове, тукъ имаше една маса съ походни столчета. Врѣмето, като че нарочно, бѣ прѣкрасно: слънцето грѣеше силно като лѣтѣ, но умѣрено, както е у насъ въ Юлий и Августъ, и подъ влиянието на топлитѣ лжчи, по пожелтѣлитѣ поля тукъ-тамѣ бѣ почнала да се подава зелена трѣвица, и се бѣха разцъвтѣли между поникналитѣ нѣкакви-си луковични цвѣтя, прилични на малки тюлпани. Всичко това повече напомняше първитѣ дни на пролѣтьта, отколкото послѣд-

нитѣ въздишки на ложната есень. Къмъ обѣдъ, прѣдъ Тученишкия редутъ се бѣ събрала огромна пъстра тълпа отъ разнообразни военни костюми; при аналоя въ празднични дрѣхи стоеше духовенството и пѣвческия хоръ, чакаха само пристигането на Императора. И ето скоро се показа кубанския конвой, а слѣдъ малко и откритата каляска на Императора и цѣлъ редъ екипажи, въ които бѣ свитата на Царя. Пристигането на Царя се съпроводи съ обикновеното отдаване на военни почести. Главнокомандующия и князъ Карлъ първи срѣщнаха и привѣтствуваха Негово Величество. Императора се качи на конь и обиколи всичкитѣ войскови отдѣления.

„Ура“ отъ всичкитѣ войски и свиренето на народния химнъ съпровождаха Императора. Слѣдъ свършването, Императора слѣзе отъ коня и се отправи къмъ аналоя. Въ врѣме на молебствието, когато запѣха „тебѣ Боже хвалимъ“ — гръмна първия поздравителенъ топовенъ гърмежъ по Плѣвенскитѣ позиции, слѣдъ половинъ минута послѣдва втори и по такъвъ начинъ продължаваха мѣрно до като се свърши молебена.

Слѣдъ свършването на молебена, Царя се обърна къмъ войскитѣ съ кратка рѣчь, въ която имъ извѣсти за прѣвземането на Карсъ, количеството на плѣненитѣ, оржднята и др. трофеи и имъ пожела скорошно побѣдоносно свършване и съ Плѣвенъ. Викътъ „ура“ биде подхванатъ отъ ближнитѣ войници и пролѣтѣ на далеко по всичкитѣ позиции. Послѣ всички присжтствующи офицери бидоха поканени на закуска, въ врѣме на която Негово Величесто прогласи тостъ за Великия Князъ Михаила Николаевича и за славната кавказка армия. Слѣдъ закуската, Царя се приближи до групата отъ армейски офицери и доста дълго благоволи да се разговаря съ тѣхъ, като ги

распитваше между другото и за живота имъ на позициитѣ и за боеветѣ, въ които имъ се е случило да участвуватъ.

Слѣдъ свършването на бесѣдитѣ съ офицеритѣ, Негово Величество се качи на бруствера, гдѣто вече другитѣ августѣйши особи съ бинокли наблюдаваха дѣйствието на снарядитѣ върху неприятелскитѣ позиции. Слѣдъ нѣколко минути отъ заминаването на Господаря, разнесоха се и всичкитѣ присѫтствующи на молебена. Отъ този день Тученишкия редутъ бѣ нарѣченъ Царски.

На 10-й Ноемврий. Донесенията отъ Плѣвенъ все повече и повече ни убѣждаваха, че падането на тази непристѫпна крѣпость наближаваше; но днитѣ течеха, а Османъ паша не се мърдаше.

Живота на Царя вървеше по обичния редъ и благодарение на Бога, той прѣнасяше трудоветѣ и несгодитѣ безъ голѣмъ отпадъкъ на сила и съ примѣрно смирение. На душата му все таки бѣ по-леко отъ падането на Карсъ.

На 11-й Ноемврий се случи единъ доста забавителенъ епизодъ.

Въ главната квартира се явиха двама българи и право дойдоха до императорската палатка съ молба да му се прѣдставятъ. На въпроса: защо имъ е нуженъ, извадиха голѣмъ снопъ книжа и обясниха, че това сѫ стихове за тѣхнитѣ пѫтешествия въ Букурещъ, Виена и Цариградъ, посвѣтени на Царя-Освободителя. Дълго врѣме не се рѣшаваше никой да безпокои Императора съ дохождането на оригиналнитѣ българи, но можеше по никой начинъ да се избави отъ тѣхъ. Трѣбваше да се избере удобна за това минута. Негово Величество бѣ до толкова милостивъ, че само се посмѣя и заповѣда да почерпятъ съ кафе непризнатитѣ поети и ги награди съ пари. Негово Величество сутриньта ходи на позициитѣ.

Слѣдъ обѣдъ Царя показа испратената му прѣписка изъ английския вѣстникъ „Times“, отъ нейния кореспондентъ, въ която се говорѣше за положението на Плѣвенъ. Съдържанието ѝ заинтересува всички:

Кореспондента писалъ отъ Плѣвенъ на 4-й Ноемврий:

„Въ течение на послѣдната недѣля, всички сме паднали въ дълбоко униние. Всичкитѣ свѣдения, доходящи до насъ по единъ или другъ начинъ, се свеждатъ въ това, че Плѣвенъ е окончателно обсаденъ отъ неприятеля. Османъ паша, който се считаше до сега за непобѣдимъ, почна да се бои относително бѫдѫщето. Може да го видите, да се разхожда по цѣли часове назадъ напрѣдъ прѣдъ своя домъ и да нарушава постоянно мълчането само за това, за да дава отъ врѣме на врѣме съ отривистъ и повелителенъ тонъ заповѣди на офицеритѣ отъ главния щабъ или армията, които правятъ своитѣ донесения. Главния щабъ се намира въ постоянно безпокойствие, като се бои да не би главнокомандующия въ минутно отчаяние да прибѣгне до нѣкои безразсѫдни мѣрки. Османъ паша е раздразненъ отъ неискусната атака на Шефкетъ паша, знаменития герой на Батакъ, и неблагоразумието на министерството, което повѣрява такива важни постове на лица, като Хакки паша. „Въ това врѣме, когато азъ, — говори Османъ паша — употрѣбявахъ всевъзможни старания за да направя тази позиция недостѫпна и да имамъ възможность да я отбранявамъ отъ непрѣстаннитѣ атаки на грозния неприятель, въ това врѣме, жалкия пияница, толкова страхливъ, колкото и невѣжа, разрушава всичкитѣ ми планове и подхвърля на опасность всичкитѣ одържани отъ мене успѣхи. Може да помисли човѣкъ, че нѣкакъвъ-си злъ

духъ кара нашето министерство да прави грѣшка слѣдъ грѣшка". Османъ паша ясно прѣдчувствуваше и прѣдвидѣ събитията, послѣдствията отъ които бѣха обсаждането на този пунктъ. Като укрѣпи Плѣвенъ, той веднага съобщи на военното министерство за необходимостьта да се устрои въ София голѣмъ лагеръ и да се съсредоточатъ въ него не само свободнитѣ войски въ Цариградъ, но и всичкитѣ низами, служащи за гарнизони по съсѣднитѣ до столицата вилаети. Ако тази мѣрка бѣ приведена въ испълнение, отъ София би станало не само голѣмъ централенъ складъ на припаси, но и имало би една армия отъ 12,0000 — 15,000 души. Османъ паша силно въстава противъ атакитѣ на Шипка, като увѣрява, че единъ отрядъ отъ 10,000—15,000 души силно окопанъ, би задържалъ руситѣ на Шипка. Но военния министръ, вмѣсто да послуша съвѣтитѣ на Османъ-паша, принесе жертва повече отъ 15000 души въ безразсъждната експедиция къмъ *Сухумъкале* и около 20,000 души отъ най-добритѣ и храбри войници въ необмисленитѣ и несвоеврѣменни атаки на ужасния Шипченски проходъ, силно укрѣпенъ отъ руситѣ и най-послѣ заповѣдалъ на Шефкетъ паша, на чело на недостатъчни и наскоро събрани войски, да построи редъ укрѣпени постове между Орхание и Плѣвенъ, за да се поддържа открито съобщение между тѣзи пунктове и да прикриватъ прѣкарването на боевитѣ припаси, провизии и пр. Извѣстно е до кждѣ доведе тази система на раздробление войската по едно пространство отъ 85 мили.

Болшинството отъ висшитѣ офицери сж на мнѣние, че по-добрѣ е да се намѣри нѣкое слабо мѣсто и да се промъкнатъ прѣзъ неприятелската верига, до като това не е станало невъзможно, прѣдъ видъ на постоянно идящитѣ руски под-

крѣпления. Османъ-паша вече почна да намалява ежедневнитѣ порции на една трета. До 29-й миналия мѣсецъ, мнозина отъ нашитѣ болни и ранени, които се намираха не само въ болницитѣ, но и въ частнитѣ кѫщи, биваха испращани за Орхание, но въпрѣки това тѣ сѫ пакъ много и всѣки день умиратъ въ мѫчителна агония, главно по недостатъкъ отъ прислуга.

Слѣдъ отпѫтуването на английския хирургъ Стафортъ Хоуза, въ Плѣвенъ не остана нито единъ европейски докторъ; раненитѣ умиратъ като мухи и никой не се грижи за тѣхъ, защото не може да не се признаятъ за дѣтски ония срѣдства, които употрѣбляватъ турскитѣ доктори при цѣренето на раненитѣ; така напр. ако нѣкой е раненъ въ бедрото, тѣ силно прѣвързватъ цѣлия кракъ отъ пръститѣ до раната, като спиратъ по този начинъ кръвообращението, вслѣдствие на което болника умира съвсѣмъ не отъ тази болѣсть, отъ която го лѣкуватъ".

На **12-й Ноемврий** въ 5 часътъ подиръ пладнѣ се получи телеграма за прѣвземането на Правецъ отъ колоната на генералъ Раухъ, която е направила единъ много труденъ обходъ на турскитѣ позиции по планинитѣ. Негово Величество бѣше въ въсторгъ отъ дѣйствията на генералъ Гурко.

На **13-й Ноемврий** падна г. Етрополе, твърдѣ важенъ пунктъ за цѣлитѣ на главнокомандующия. Господарьтъ заповѣда на всички да се събератъ на молебенъ.

На **15-й Ноемврий** Царьтъ ходи подъ Плѣвенъ, но отъ къмъ запятата отъ румѫнитѣ страна. Тукъ румѫнитѣ бѣха издигнали голѣмъ редутъ, посветенъ на името на Негово Величество. Князь Карлъ прие Царя съ всичката тържественность, която бѣше възможна.

Императорътъ много разговаря съ румжнскитѣ началници и присжтствува при стрѣлбата отъ батареитѣ.

Князь Карлъ, въ спомѣнъ на тоя день и съ разрѣшението на Императора, поднесе на Н. Величество румжнския медаль „за военно достоинство", който току-що бѣше установенъ и отсѣченъ.

Царьтъ го тури на гръдитѣ си, при възторженитѣ викове на румжнскитѣ войски и раздаде още Георгиевски кръстове на солдатитѣ, които се бѣха повече отличили.

Слѣдъ като замина Негово Величество, князь Карлъ издаде слѣдующия приказъ по войскитѣ:

„Солдати!

„Отъ първия день, когато се срѣщнахте съ неприятеля, Всерусийския Императоръ имà възможностьта да се убѣди въ вашата храбрость. Похвалитѣ, изразени отъ тоя Августѣйши Монархъ, бѣха за васъ толкова драгоцѣнни, колкото и чувствителни. Впослѣдствие, Н. Императорско Величество изволи да ви окаже висока честь съ своето присжтствие и съ Своето участие въ геройскитѣ опасности на бойното поле. Румжнската армия ще запомни тоя день, когато е отивала въ бой прѣдъ очитѣ на Императора Александра, и особенно за 15-й Ноемврий, въ който день Августѣйшия прѣдводитель на могжщата Императорска армия, на която сме ние съюзници, слѣдъ като разгледа позициитѣ на нашитѣ храбри и мжжествени войски, подъ огъня на неприятеля, въ форта, който носи Неговото име, удостои да приеме отъ моитѣ ржцѣ медаль за военно достойнство. Тоя знакъ на доблѣсть на гърдитѣ на този Августѣйши Монархъ ще бжде вѣчна честь за румжнската армия и побуждение за нови жертви, то есть за нови побѣди".

На **16-й Ноемврий** зараньта, Царьтъ прати да кажатъ по-напрѣдъ на главнокомандующия, че има намѣрение днесъ да иде на позициитѣ. Негово Височество срѣщна Императора въ Боготъ на пжтя, по който Царьтъ трѣбваше да върви, и сѣдна при него въ каляската. Въ дванайсеть и половина часътъ стигна при така нарѣчената царска люнета. Врѣмето бѣше така ясно, че всичко наоколо се виждаше. Зелената гора отдавна вече нѣмаше своята обична зеленина, тя изглеждаше като да е оголѣла. Траншеитѣ по нея ясно личеха. На нѣколко мѣста се виждаха неприятелски конника, които обикаляха на групи своитѣ траншеи, както и отдѣлни фигури отъ солдати, които ходѣха около землянкитѣ, мнеха се и простираха своитѣ дрѣхи. Говедата пасеха, като въ картинитѣ на холандскитѣ художници. Съ една дума, нищо не се забѣлѣжваше трѣвожно, или което да показва, че гарнизонътъ се намира въ трудно положение.

На **18-й Ноемврий** Царьтъ ходи въ Боготъ при главнокомандующия и тамъ обѣдва.

Кждѣ **20-й Ноемврий** се получиха въ главната квартира положителни свѣдения, че недостатъка отъ храни не позволява на Османъ паша да остане въ Плѣвенъ по-късно отъ 2-й или 4-й декемврий. Но какво ще прѣдприеме Османъ паша — никой не знаеше. Всѣки бѣше увѣренъ, че нѣма да се прѣдаде безъ бой, а ще гледа да си отвори пжть съ силата на оржжието. Трудно бѣше да се рѣши, коя страна ще прѣдпочете.

На **26-й Ноемврий** Георгевския праздникъ прѣмина въ главната квартира далеко не по обикновенната програма. Ако и да имаше много нови кавалери, отсжтствуваха стари, не по-малко заслужили, които пълнѣха обикновенно залитѣ на зимния дворецъ; нѣмаше и петербургската обстановка.

Подиръ службата, въ походната църква, подадоха закуска, на която Негово Величество покани лица и отъ двѣтѣ квартири. Походната форма, т. е. сюртуцитѣ съ шарфитѣ, не придаваха пишность и блѣсъкъ. Н. Височество Главнокомандующиятъ отсжтствуваше по болѣсть.

На пладнѣ, дворътъ и императорския домъ се напълни отъ свитата. Въ дванайсеть и половина Царьтъ благоволи да излѣзе на крилцето, или, по-право да се каже, на една доволно обширна галерия, на която бѣше сложена маса съ закуска.

„Поздравлявамъ още веднажъ георгевскитѣ кавалери!“ произнесе Императорътъ и слѣдъ това, съ движение на ржката, покани присжтствующитѣ да се приближатъ до стола.

Обѣдътъ се даде въ палатката.

Слѣдъ шампанското, Царьтъ произнесе:

„За здравето на моя най-добъръ приятель и най-старъ кавалеръ на св. Георги — императоръ Вилхелмъ! ура!“

Слѣдъ нѣколко минути, императорътъ пакъ стана.

„За здравето на моя вторъ приятель австрийския императоръ! ура!“ каза Негово Величество и, като изсвириха австрийския химнъ, въскликна:

„За ваше здраве, господа, отъ сърдце ви благодаря за вашата служба, да ви даде Богъ здраве; вие знаете, колко сте ми всички скжпи!“

Тогава стана генералъ Непокойчицки и провъзгласи тостъ за здравето на Царя.

Оглушително, неодържимо „ура!“ се раздаде въ царската палатка.

Царьтъ сне фуражката и милостиво се поклони.

Прѣди да се свърши обѣда, Негово Величество стана още веднажъ и произнесе:

„Господа, за здравето на нашата славна армия!“

Вечерьта Царьтъ посѣти бивуака на почетния конвой и на казацитѣ, дѣто поздрави нижнитѣ чинове георгиевски кавалери съ общия праздникъ.

Глава XX.

На **28-й Ноемврий** Негово Величество мислеше да посѣти Боготъ, но още отъ вечерьта прати да обадятъ на Главнокомандующия, че, по причина на лошото врѣме, ще остане въ кѫщи.

Кѫдѣ съмване, Главнокомандующиятъ телеграфира на Царя, че Османъ паша е нападналъ на гренадеритѣ и мисли да си пробие пѫть.

Часътъ по деветь зараньта, Н. Величество замина съ свитата подъ Плѣвенъ. Какво е станало и защо Господарьтъ е тръгналъ така бързо — никой не знаеше въ главната квартира. Останалитѣ въ Пордимъ недоумѣваха, и не вѣрваха нѣкакъ, че е близъкъ края на нашитѣ очаквания и тревоги. Канонадата се чуеше тукъ още отъ зараньта, но къмъ нея бѣха така привикнали всички, че не ѝ дадоха никакво значение.

По пѫтя Негово Величество срѣщна генералния щабъ на полковника княза Кантакузена, който бѣше испратенъ отъ Великия Князь до Царя, за да му съобщи за дѣйствията на Османъ паша. Около 12 часътъ, Царьтъ стигна въ императорския редутъ, който бѣше расположенъ между с. Радишево и Тученицкия долъ. Деньтъ бѣше влаженъ, мраченъ и позициитѣ се виждаха твърдѣ неясно. Не намѣриха вече нашитѣ войски на мѣстата имъ; само обсаднитѣ топове зѣяха мълчаливо по прѣжнята посока. Въ траншеитѣ, които

служеха за убѣжище на солдатитѣ и офицеритѣ, на мѣста още тлѣеха огньове, но въ окопитѣ бѣше пусто; войскитѣ, които стояха тамъ, бѣха заминали напрѣдъ. Само нѣколко стрѣлци бѣха останали на мѣстата си при масивнитѣ крѣпостни топове, които лѣжеха на бруствера. Ясно бѣше, че Османъ паша си пробива пѫть, и силния пушеченъ гърмежъ и честитѣ батарейни залпове свидѣтелствуваха, че боятъ е въ пълния си разгаръ.

Като пристигна на позицията, Негово Величество испрати веднага флигелъ-адютанти да събератъ свѣдения. Скоро тѣ зеха да се връщатъ, единъ по други, съ донесения, че Османъ паша напрѣга още всичкитѣ си усилия, за да отблъсне гренадеритѣ, и че Плѣвенъ е завзетъ вече отъ нашитѣ войски. Царьтъ прѣкара въ ужасно нервно и възбудено състояние тия нѣколко часа, додѣто стигнаха извѣстия за боя на отвъдвидскитѣ позиции. Никакъ неможеше да се дочака окончателно донесение за резултата на такова важно сражение. Негово Величество постоянно се движеше, ходеше по бруствера на редута, вглеждваше се надалече и съвѣтваше се съ военния министъръ, който се намираше неотлѫчно при Господаря.

Часътъ около четири забѣлѣжиха изведнажъ единъ конникъ, който тичаше къмъ императорския редутъ и като че махаше отдалечъ съ шапка и викаше нѣщо къмъ войскитѣ. Тъй като още гърмежитѣ продължаваха, ако и малко по-нарѣдко, то съ нѣкакво недоумѣние и недовѣрие гледаха на радостнитѣ жестове на пратеника. Но, ето той пристига въ редута.

„Ваше императорско Величество, Османъ паша се прѣдава!“ извика полковникъ Моравски,

като изговаряше едва думитѣ и съ мжка се държеше на сѣдлото.

„Ела тукъ!“ отговори Царьтъ и самъ съ бърза крачки тръгна къмъ Моравски.

Послѣдниятъ едва успѣ съ отривисти думи да обясни за станалото.

„Благодаря, юначе!“ произнесе императора, като му подаде ржка и тукъ още поздрави Моравски съ флигелъ-адютантски мундиръ.

Всички присжтствующи, поразени отъ неочакваната вѣсть, най-сетнѣ дойдоха на себе си и съ викове „ура!“ излѣха цѣлата своя душа.

Царьтъ сне фуражката и съ сълзи на очитѣ се прѣкръсти.

Слѣдъ петь минути забѣлѣжиха другъ конникъ. Това бѣше ординареца на Главнокомандущия—Дерфелденъ, испратенъ отъ Великия князь до Царя да съобщи, че Османъ паша е хванатъ въ плѣнъ заедно съ цѣлата му армия. Оказа се, че полковникъ Моравски е тичалъ къмъ императорския редутъ съ донесение до главнокомандующия и по заповѣдь на генералъ Скобелева, при когото Моравски е билъ испратенъ отъ великия князъ съ прѣдупрѣждение, че той ще се намѣри при Господаря. Между това, Негово Величество, като се научилъ по-рано за прѣдаването на Османъ паша, тръгналъ за Плѣвенъ.

Скоро Царьтъ, като се качи на каляска, отиде въ Пордимъ. Слѣдъ завръщането си въ главната квартира, Негово Величество изволи да даде на военния министръ, графа Д. А. Милютина, Георги 2-а степень.

Въ главната квартира незнаеха още нищо за прѣдаването на Османъ паша. Офицеритѣ отъ почетния конвой, като чакаха свѣдения отъ Плѣвенъ, отдѣто се слушаше отъ зараньта силна канонада, расхождаха се по пжтя и взираха се надалече,

дали не иде нѣкой по посока къмъ Пордимъ. Часътъ около четире подиръ пладнѣ дѣйствително тѣ забѣлѣжиха вдигнатъ въ въздуха прахъ. Като разсѫждаваха, кой може да бѫде това, тѣ рѣшиха, че, навѣрно, Царьтъ се връща отъ позициитѣ, но скоро се видѣ на хоризонта фура, която обикновенно караше закуска на царската свита. Ямщикътъ немилосердно биеше конетѣ, едва сѣдеше на колата и виждаше се, че е много пиянъ. Офицеритѣ се спрѣха за да му отворятъ пѫть.

„Ура! Ваше Сиятелство, Османъ паша се прѣдаде!!“ извика той, като стигна до офицеритѣ.

Спряха го и зеха да го распитватъ. Скоро се разнесе тая радостна вѣсть въ главната квартира и всички излѣзоха отъ своитѣ дупки. Почетния конвой се събра на пѫтя, за да посрѣщне Господаря.

Вече се бѣше стъмнило, а Царя още нѣмаше. Най-сетнѣ, часътъ въ 7 вечерьта, солдатитѣ забѣлѣжиха отдалече царската тройка. Пѫтьтъ веднага се напълни съ солдати и чинове отъ главната квартира. Настѫпи тайнствено мълчание въ ожидание думитѣ на Царя.

Прѣди още да стигне до конвоя, Царьтъ извика:

„Османъ паша съ цѣлата си армия се прѣдаде въ плѣнъ!“

Трудно е да се опише общата радость и какъвъ праздникъ настѫпи въ главната квартира отъ тоя моментъ.

Като влѣзе въ своята колиба, Царьтъ се затвори и дълго се моли на колѣне.

Обѣдътъ прѣмина необикновенно весело.

Негово Величество испрати на императрицата слѣдующата телеграма:

„Ура! Пълна побѣда! Османъ паша се опита тая зарань да си пробие пѫть прѣзъ нашитѣ линии по посока къмъ Видинъ, но биде отхвърленъ отъ завзетия вече отъ насъ Плѣвенъ и принуденъ да се прѣдаде безъ всѣкакви условия, съ цѣлата си армия. Ти разбирашъ моята радость и каква благодарность къмъ Бога пълни сърдцето ми. Само въ 6 часътъ се върнахъ отъ нашитѣ батареи. Желая да се отслужи благодарственъ молебенъ въ голѣмата църква.

Александръ".

На **28-й Ноемврий**, като стана рано зараньта, Царьтъ се моли дълго и послѣ прие на докладъ военния министръ, който поднесе за Височайши подписъ слѣднята грамота, прѣдназначена за Великия Князь Главнокомандующия:

„Като прѣодоляха огромни прѣпятствия, прѣдводимитѣ отъ Васъ доблѣстни Наши войски, слѣдъ неимовѣрни трудове, овладѣха на 28-й Ноемврий, тая година, твърдинитѣ на Плѣвенъ и накараха армията на Османъ-паша, която петь мѣсеца противостоя на всичкитѣ наши усилия, да сложи оржжие. Съ тоя блѣстящъ подвигъ, Вие напълно заслужихте Нашата сърдечна признателность, за ознаменование на което всемилостиво Ви даряваме Нашия Императорски кавалерски орденъ на свети великомжченикъ и побѣдоносецъ Георги отъ първа степень, чийто знакове като Ви испращаме съ съ настоящето, повеляваме Ви да го окачите на себе-си и да го носите по установения редъ.

Прѣбиваваме къмъ Васъ съ императорската Наша милость за всѣкога благосклонни.

Въ с. Пордимъ.

29-й Ноемврий, 1877 год.

На единайсеть часътъ заранья Царьтъ излѣзе на конь съ цѣлата своя свита за Плѣвенъ. Къмъ това врѣме, великия Князь пристигна въ укрѣпения лагерь, дѣто се събраха всички висши лица отъ армията. Войскитѣ идѣха тукъ съ музики и се строеха около лагерната площадь.

Молебствието трѣбваше да се извърши на сѫщото това мѣсто, дѣто е била ставката на Османъ-паша.

На дванайсе и половина, всрѣдъ тая площадь пристигна каляска, въ която сѣдеше Царьтъ съ великия князь Сергѣй Александровичъ. Главнокомандующия, на чело на тълпата, която го окрѫжаваше, отиде да ги посрѣщне. Като слѣзе бързо отъ колата и като издигна надъ главата си фуражката, Царьтъ, съ сияюща усмивка на лицето, съ бърси стѫпки се приближи до своя августѣйши братъ. При громки викове отъ войската и отъ народа, който придружаваше Главнокомандующия съ голи глави, тѣ се срѣщнаха и се хвърлиха въ обятията единъ на други. Всички присѫтствующи дълбоко сподѣляха онова чувство отъ радость, което пълнеше душата на Главнокомандующия при първата му срѣща съ Царя слѣдъ вчерашнитѣ събития. Като разцѣлува горѣщо великия князь, Негово Величество извади изъ рѫкава на палтото футляръ съ орденски знакове и собственноръчно окичи грѫдитѣ на Главнокомандующия съ лентата на св. Георги I степень. Главнокомандующиятъ бѣше дълбоко трогнатъ и опрѣ устнитѣ си на рѫката на Царя. Въсторжени викове отъ войската и отъ народа поздравиха новия Кавалеръ на най-високата степень отъ военния руски орденъ. Слѣдъ това Н. Величество удостои съ своитѣ рѫцѣ да раздаде награди: на генералъ-адютантитѣ Тотлебенъ и Непокойчицки — Георги II степень; на генералъ-

адютанта князь Масалски и на генералъ-лейтенантитѣ: князь Имеретински и Ганецки — сѫщия орденъ, III степень и, най-послѣ, на генералъ-майора Левицки отъ свитата на Негово Величество — сѫщия орденъ IV степень, а ординареца на Главнокомандующия, поручика отъ лейбъ-гвардейския улански полкъ, Дерфелденъ, който бѣше изпратенъ да съобщи за прѣдаването на Османъ-паша, награди съ званието флигелъ-адютантъ. Подиръ раздаването на наградитѣ, Царьтъ се качи на конь и придруженъ отъ Великия Князь, обиколи събранитѣ войски, като ги поздравляваше съ побѣдата. Отличилитѣ се части бидоха при това удостоени съ особенно внимание отъ Негово Величество. Слѣдъ това, захвана се молебствие съ колѣнопрѣклонение и възглашение „вѣчна память" за падналитѣ на бойното поле въ послѣдното сражение. При многолѣтието, околноститѣ на Плѣвенъ пакъ се огласиха съ гръмъ отъ топове, но тоя пѫть безъ шипене на гранати: въ честь на побѣдата се даде салютъ отъ сто и единъ топовни гърмежи. Слѣдъ това, Императорътъ, на чело на грамадна свита, на конь тръгна за Плѣвенъ, заедно съ великия князь главнокомандующъ и князь Карла румѫнски. На пѫтя срѣщнаха нѣколко баталйона, които не бѣха успѣли да стигнатъ на мѣстото на молебствието, по причина, че бѣха далеко тѣхнитѣ бивуаци. Негово Величество спрѣ всѣки отъ тѣхъ и ги удостои съ милостиви думи.

Тоя пѫть градътъ се показа много по-оживенъ. На балконитѣ се виждаха цвѣтни драпировки, а улицитѣ бѣха пълни съ градски жители-българи, които хвърляха прѣдъ Господаря миртови клони. При вратитѣ на църквата чакаше мѣстното духовенство въ бѣдно облечение, съ кръстове, свѣщи и хоругви. Всичката църковна утварь, която се намираше въ рѫцѣтѣ на духовнитѣ лица,

бѣше украсена съ миртове. Царьтъ цѣлуна кръста и биде поржсенъ съ света вода, като прие поздравително привѣтствие отъ най-стария протоиерей. Надъ черквата се чуеха тжпитѣ удари на клепалото, което замѣства тукъ камбаната. На сжщитѣ улици, край кжщитѣ, бѣха наредени плѣнницитѣ, излѣзли да погледатъ Руския монархъ; тѣ посрѣщаха Негово Величество съ въсточни поклони.

Въ една отъ най-добритѣ български кжщи бѣше приготвенъ обѣдъ. Царя, съ особитѣ на царската фамилия, съ княза Карла и съ висшитѣ лица отъ Двора и армията, сѣдеше на трапеза въ вжтрѣшното помѣщение, а за другитѣ лица отъ императорската свита, великокняжеската и ромжнската, бѣха поставени голѣми трапези на двора подъ открито небе. Радостенъ и говорливъ бѣше тоя обѣдъ, съ който гощаваше Царьтъ. Тълпа отъ българи, съ свещенника начело, дойде на крилцето, и като помоли да се яви при нея бившия нашъ посланникъ при Отоманската порта, генералъ-адютанта Игнатиевъ, горѣщо му изрази своята признателность за постоянната и твърда подкрѣпа на християнитѣ въ Турция. Български моми, въ празднични дрѣхи, привѣтливо раздаваха на офицеритѣ и солдатитѣ зелени миртови клончета. Изведнажъ цѣлиятъ дворъ се огласи съ привѣтственни: „Браво, Османъ-паша! браво!“ — и грамадната тълпа почтително се отдѣли на двѣ страни, дигна ржцѣ къмъ шапкитѣ, за да отдаде честь.

Като се опираше отлѣво на рамото на Хасибъ бей, а отдѣсно на корнета на лейбъ-гвардейския на Н. Величество казашки полкъ, князь Дедашкелияни, ранения Османъ мина прѣзъ двора, за да се прѣдстави на Негово Императорско Величество. Тукъ бѣше и драгоманина на Главно-

командующия, дѣйствителния статски съвѣтникъ Макѣевъ, който прѣзъ врѣме на блокадата биде два пжти испращанъ въ Плѣвенъ като парламентьоръ. Введоха плѣнения полководецъ въ стаята, дѣто бѣше Царьтъ.

Негово Величество, като приближи до Османа, обърна се къмъ него съ слѣдующитѣ думи (разговорътъ ставаше съ помощьта на Н. Д. Макѣева).

— „Какво ви подбуди да излезете отъ Плѣвенъ?"

— „Като солдатинъ, който скжпи за своето честно име, азъ, въ всѣки случай, считахъ за свой дългъ, да направя тоя опитъ; азъ не можехъ, нѣмахъ право да постжпя другояче... Опитътъ не успѣ, но моето нещастие се смегчава за мене лично съ това, че тая несполука ми достави щастието да бжда прѣдставенъ на Ваше Величество".

— „Отдавамъ пълна дань отъ уважение къмъ вашата доблѣстна храбрость, ако и тя да бѣше насочена противъ Моята армия".

— „Ваше Императорско Величество, отговори Османъ, като се поклони почтително, азъ попълнихъ само своя войнишки дългъ и надѣвахъ се, че съ това ще заслужа признателностьта на своето отечество, па и милостивото внимание на Ваше Величество и уважението на вашата армия".

— „Знаехте ли вие нѣщо за прѣвземането на Вратца, на Правецъ, на Етрополе, на Орхание?"

— „Господарю, не знаехъ нищо. Отъ нещастното за насъ сражение при Горни Джбникъ, въ продължение на четиресть и петь деня никаква вѣсть не идеше отвънъ въ Плѣвенъ".

— „Оставаше ли ви много продоволствие?"

— „Само за петь деня и въ навечерието на моя опитъ то бѣше раздадено въ ржцѣтѣ на солдатитѣ".

— „Въ знакъ на уважение къмъ вашата храбрость, връщамъ ви вашата сабя, която ще

можете да носите и у насъ, въ Россия, дѣто, надѣя се, не ще имате причини за най-малко недоволство".

Османъ, съ видимо чувство на признателность, дълбоко се поклони прѣдъ Царя и излѣзе, крѣпенъ отъ сѫщитѣ лица.

На двора му дадоха столъ, на който раненния плѣнникъ си отдѫхна нѣколко минути. Тълпа отъ офицери почтително го заобиколи и много високи лица изразиха при това своето уважение къмъ храбрия защитникъ на Плѣвенъ. Коменданта на главната квартира на великия князь, генералъ-майоръ Щейнъ, врѫчи на Османъ паша неговото оржжие, а командира на пѣшия конвой на главнокомандующия, полковникъ Ключаревъ, подаде му получения отъ българитѣ миртовъ вѣнецъ, въ знакъ на това, че прѣдадената армия и нейния доблѣстенъ прѣдводитель отъ сега се намиратъ не между непрятели.

Царьтъ бѣше въ въсторжено настроение, и даже, чинеше се, че е подмладялъ. Като рѣшаваше вчера какви награди да даде на началствующитѣ лица за тѣхнитѣ трудове и испитания, Негово Величество неволно помисли и за това, колко страдания сѫ се паднали на неговата сѫдба...

„Какъ мислишъ? — попита Царьтъ графа Адлерберга, — нищо не е, ако надѣна георгевски темлякъ на сабята; чини ми се, че съмъ го заслужилъ..."

Като стигна въ Плѣвенъ съ георгиевски темлякъ, Царьтъ се приближи, подиръ молебствието, до великия князь Николай Николаевичъ и каза:

„Надѣя се, че Главнокомандующиятъ неще Ми се сърди за това, че надѣнахъ на своята сабя георгиевски темлякъ, въ споменъ за прѣживяното врѣме".

Великия князь съ сълзи на очитѣ прѣгърна Царя.

Глава XXI.

На **30-й Ноемврий** се събра у Негово Величество воененъ съвѣтъ, въ който се съвѣщаваха за по-нататъшнитѣ дѣйствия.

„Що искашъ да правишъ?“ попита Царьтъ Главнокомандующия, като откри засѣданието.

„Това, което никой не очаква“, отговори Великия Князь и послѣ захвана да излага своя планъ за минуването на Балкана прѣзъ зимата, за начина да се овладѣе Шипка, и т. н. Тоя планъ бѣше направенъ отъ Негово Височество още прѣди мѣсецъ, и ако и да се показваше почти невѣроятенъ и опасенъ въ сѫщото врѣме, но той въвеличи славата на руската армия до висота, която не е била постигана отъ никоя друга войска на свѣта.

Когато се свърши военниятъ съвѣтъ стана извѣстно, че Царьтъ ще напусне дѣйствующата армия на 3-й Декемврий

Слѣдъ обѣдъ се получи телеграма отъ Наслѣдника за сполучливото отблъсване на Сюлейманъ-паша подъ Мечка, а послѣ стигна депеша отъ Главнокомандующия, въ която се исказваше молба за наградяване Цесаревича съ св. Георги II степень. Негово Величество се радваше особно, че това блѣстящо дѣло се е ръководило лично отъ Цесаревича, и веднага заповѣда да приготвятъ грамота за Георгевски орденъ отъ II сте-

пень. На Главнокомандующия Царьтъ телеграфира, не самъ ще иде при Цесаревича и ще му прѣдаде знаковетѣ, и за това моли да не му обажда нищо.

Грамотата до Цесаревича имаше слѣдното съдържание:

„Съ редъ доблѣстни подвиги, извършени отъ храбритѣ войски на повѣрений Вамъ отрядъ, блистателно се изпълни трудната задача, възложена Вамъ въ общия планъ на военнитѣ дѣйствия. Всичкитѣ усилия на значително по-силния по численность неприятель, да пробие избранитѣ отъ Васъ позиции, въ продължение на петь мѣсеца, останаха безуспѣшни и, най-сетнѣ, на 30-й Ноемврий т. г. отчаянитѣ атаки противъ Мечка бидоха мужествено отблъснати подъ личното Ваше прѣдводителство. Като искамъ да израза чувствата на сърдечната Наша признателность за Вашата отлична храбристь и благоразумна распоредителность, които доставиха на Нашитѣ войски нова слава, Всемилостиво ви награждавамъ съ кавалерския Нашъ Императорски орденъ на свети Георги, втора степень, чиито знакове, като прѣпровождамъ тукъ, повелявамъ да ги окачите и да ги носите по установения редъ.

Прѣбиваваме къмъ Васъ съ Императорската Наша милость за всѣкога благосклонни“.

Въ село Пордимъ, 30 Н. 1877.

На 1-й Декемврий Великия Князь Владимиръ Александровичъ възрадва Господаря съ побѣда. Като получи телеграмата, Негово Величество заповѣда да съберать лицата отъ главната квартира на молебствие и да напишатъ грамота за Августѣйшия командиръ на 12-я корпусъ, за награждаване на Негово Височество съ златна сабя, украсена съ брилянти, съ надписъ: „14 и 30 Ноемврий 1877 год.“

Подиръ молебствието, Царътъ изволи да се приближи до своя почетенъ конвой и да му благодари за службата. На Георгевскитѣ кавалери, Негово Величество обяви, че ще бѫдатъ испратени въ Петербургъ да присѫтствуватъ на столѣтния юбилей на Александръ I.

Въ сѫщия день Князь Карлъ Румѫнски раздаде на лицата отъ главната квартира медали и кръстове.

На офицеритѣ отъ почетния конвой още на 23-й Ноемврий дойде на умъ да поднесатъ на Царя златна сабя, слѣдъ като той бѣше закачилъ на грѫдитѣ си Георгевски темлякъ. Но тъй като нѣмаше дѣ да порѫчатъ истинска златна сабя и отъ Петербургъ не биха успѣли да я испратятъ, то конвойцитѣ рѣшиха врѣменно да подарятъ обикновена златна сабя безъ надписъ, която ще се замѣни въ Петербургъ съ друга.

На **2-й Декемврий**, часътъ въ 9 зараньта, Императорътъ прие офицеритѣ отъ почетния конвой въ своята колиба и командирътъ на конвоя, флигелъ-адютантъ подполковникъ Енденъ доложи на Негово Величество тѣхната обща молба и помоли Всемилостиво да приеме за сега проста сабя за споменъ.

Царътъ тогава произнесе:

„Азъ съмъ твърдѣ доволенъ и отъ тая сабя, и друга не ми е нуждна. Искренно ви благодаря за тоя скѫпъ споменъ за васъ и още еднажъ благодаря за службата. Сега съмъ длъженъ, слѣдъ единъ день, да се раздѣля съ васъ и ще ви испратя да служите при Цесаревича, но, надѣвамъ се, скоро да се видимъ пакъ".

Слѣдъ това, Негово Величество подаде по редъ всѣкиму рѫка и раздаде награди, за каквито бѣха прѣдставени.

Почетния конвой биде оставенъ при Главнокомандующия, тъй като Цесаревичъ, повиканъ отъ Господаря слѣдъ мѣсецъ въ Петербургъ, остави дѣйствующата армия.

Тая сѫщата сабя, поднесена отъ почетния конвой на Царя, биде възложена на незабвений Императоръ въ злополучния день, когато погребаха Царя-Освободителя, като най-любимата и почитана сабя. . . .

Като желаеше да се прости въобще съ войскитѣ, Негово Величество назначи на 2-й Декемврий, на пладнѣ, общъ парадъ на това мѣсто, дѣто гренадеритѣ на 28-й Ноемврий туриха край на сѫществуването на Османъ-пашовата армия. За жалость, гвардията бѣше вече въ Орхание и неможа да присѫтствува на парада, съ исключение на 3-та дивизия; тя даже не знаеше, когато Императорътъ остави армията.

Въ единадесеть часа Негово Величество отиде отъ Пордимъ въ Плѣвенъ. Войската отъ отвъдвидския отрядъ и часть отъ ромѫнския корпусъ се бѣха построили на полесражението между Долни Дѫбникъ, Горни Метрополъ и Витъ. Кавалерията се бѣ построила по Софийското шосе, а пѣшата артилерия бѣ задъ пѣхотата. Бойното поле не бѣ още съвсѣмъ очистено; тукъ тамѣ се валяха мъртви тѣла и конски трупове; трѣвата още носеше слѣди отъ кръвь; но войската бѣ така построена, че тѣзи печални останки отъ боя се намираха задъ фронта ѝ и скрити между колонитѣ. На дѣсния флангъ на кавалерията стоѣха: жандармската команда и 2-та дивизия на лейбъ-казацитѣ. Надъ баталионитѣ се развѣваха разпустнатитѣ знамена. Къмъ единъ часа пристигна Императора. На пѫтя на Царя, при моста бѣха натрупани нѣкои трофеи, които можеха да се събератъ и турятъ въ порядъкъ: маса патрондаши, гранати, ракети и пуш-

ки, а на пѫтя къмъ войската задъ Витъ бѣха разположени турскитѣ топове. Но това не съставляваше и десетата часть отъ всичкото количество. Когато пространството между Плѣвенъ и моста се освободи отъ плѣнницитѣ, можеше да се види какъвъ грамаденъ военен материалъ оставаше въ наши рѫцѣ: на обширния площадъ, лѣжащъ около шосето, буквално нѣмаше една педя праздно мѣсто, непокрито съ всевъзможни оржжия и амуниции; патронитѣ бѣха въ такова невъобразимо количество, че покриваха цѣлото пространство, освѣнъ това, тѣ бѣха натрупани на нѣколко голѣми купа, които отъ далече изглеждаха, като купи сѣно, а колко още имаше пръснати отъ тѣхъ, по протежението на шосето отъ моста до Плѣвенъ, и колко още пъкъ пълни санджци се търкаляха по полето и позициитѣ!...

Тѣзи милиарди патрони, само по себе си, не трѣбва и да се говори, съставляваха милионно богатство. Само ще кажа, че едвамъ стигнаха двѣ недѣли само за прибиране и сортиране на безчисленнитѣ ни трофеи.

Парада на 2-й декемврий мина безъ церемониаленъ маршъ. Царя само обиколи войската, като благодари на всѣко почти отдѣление за всичкитѣ трудове и мѫжеството, оказано въ послѣдното сражение. Като минаваше покрай 3-ия гренадерски артилерийски полкъ, Негово Величество извика отъ фронта редника Карабановъ, той се приближи до Царя съ сѫщата оная чистачка на топа, съ която отбиваше турцитѣ. Слѣдъ като го распита за този епизодъ и го похвали, Негово Величество взема отъ генералъ-майора Салтиковъ единъ знакъ за отличие и саморѫчно го подаде на Карабановъ. Слѣдъ това, като дойде до Астраханския полкъ, Негово Величество извика редника

Егоръ Ждановъ, който бѣше хваналъ едно турско знаме и тоже го награди съ знакъ на отличие.

Слѣдъ свършването на смотра, Негово Величество заедно съ Великия Главнокомандующи князъ, князъ Карлъ Ромжнски съ всичката си свита и началствующи лица, се върна въ Плѣвенъ. На пжтя около града, на това мѣсто гдѣто въ деня на прѣдаването се вълнуваше едно море отъ червени фесове, сега сжщо се вълнуваше море, но само черни шапки отъ овчи кожи. Това бѣха българи отъ Плѣвенъ и отъ всичката околность, дошли да поздравятъ и благодарятъ на своя царственъ защитникъ. Тѣ срѣщнаха Негово Величество съ громки викове „да живѣе“ и ржкоплѣскания, съставляющи у тѣхъ обичай за изказване обща радость, привѣтствия и при „наздравица“. Въ града, въ сжщата кжща, гдѣто и миналия пжть, бѣ сложенъ обѣдъ на Царя, и на всичкитѣ присжтствующи. При входа на кжщата, Царя биде посрѣщнатъ отъ тълпа моми-гражданки, отъ които една произнесе слѣдующата привѣтственна рѣчь:

„Всемилостивий Господарю! Голѣмо е твоето благодѣяние къмъ насъ; Ти прѣдприе войната не само отъ любовь и състрадание къмъ насъ, но и удостои нашата земя съ Твоето царско посѣщение, като подвъргна себе си на всичкитѣ трудности на единъ походенъ животъ. Всемилостивий Господарю, нашата благодарность къмъ Тебе нѣма прѣдѣли, но извини, Великий Господарю, нашата простота и неумѣние, достойно да те посрѣщнемъ и да си искажемъ дълбоката признателность. Българитѣ до вѣки ще благославятъ Твоето велико име и името на Твоя Августѣйши домъ“.

Слѣдъ това, на Негово Величество бѣ поднесенъ отъ една депутация Плѣвенски граждани слѣдующия адресъ:

„Великий Господарю!

„Изминаха се страданията на българския народъ. Тѣ отлѣтѣха безвъзвратно, само затова, че Ти, Царю, положи своя мечь въ вѣзнитѣ на сѫдбата.

„Ти, велики Господарю, съ своя щитъ ни запази отъ варварството на невѣрнитѣ.

„Ти ни даде новъ животъ.

„Като слънце ти озари нашата земя съ своето посѣщение, като въскръси българския народъ, и както снѣгътъ се стопява отъ слънчевитѣ лѫчи, така се пръснаха веригитѣ, които ни овързваха отъ редъ вѣкове!

„Можемъ ли да стоимъ равнодушни къмъ това велико събитие, плодоветѣ на което ще вкусимъ не само ние, но и нашитѣ дѣца и далечни потомци. Съ своитѣ страдания прѣзъ петь-мѣсечната обсада, ние, жителитѣ на града Плѣвенъ, купихме право да стоимъ на чело на българския народъ при стрѣмлението да искажемъ тебѣ, Господарю, отъ името на тоя народъ своитѣ най-живи чувства. Ние вѣрваме: освобождението на Плѣвенъ е зарята на освобождението на старата България; Плѣвенъ въскръсна сега пръвъ, както прѣди вѣкове бѣше умрѣлъ послѣденъ!

„Въ споменъ на нашитѣ потомци за това въскресение, въ видимо прѣзъ бѫдѫщитѣ вѣкове въспоминание за това щастие, което ти, Господарю, дари намъ съ Своето посѣщение на нашия градецъ, ние просимъ позволение да устроимъ въ Плѣвенъ мѫжска гимназия, като я именуваме съ свещенното за всѣки българинъ име на Ваше Императорско Величество, Царя-Освободителя.

„Ощастливената отъ тебе, Господарю, България, въ Тебе, вѣнценосний Стратеге, вижда своето спасение; тебѣ трѣбва да посвещава своитѣ дѣца, своята надѣжда и упованието на своята страна,

залогъ за нейното прѣуспѣване въ духътъ на истинската цивилизация и на братско единение съ Русия.

„Бѣше врѣме: за много вѣкове потемнѣ слънцето на България, въ царуването на Александра Георгевича Страшимира, подъ тия височини на Плѣвенъ, на които въсия сега по силата на новия Александръ, вѣнчанъ Георги, по право именуванъ страхъ на мира на робството и на тиранията.

„Душевно и вѣчно прѣданнитѣ и благодарни български граждани и гражданки отъ градъ Плѣвенъ".

Слѣдватъ подписитѣ на архимандрита Константина на 9 духовни и на 91 свѣтски лица.

На обѣда свиреше полковата музика и тълпи отъ българи, като се смѣсваха съ тълпи отъ военни, тѣсно пълнеха двора на къщата, дѣто присѫтствуваше Царьтъ, и всички по-близки улици.

На **3-й Декемврий**, въ $6^1/_2$ часа сутринята, ротата отъ почетния конвой се построи прѣдъ къщата на Царя.

Точно слѣдъ единъ часъ Негово Величество излѣзе облѣченъ въ зимни дрѣхи.

Музиката засвири Прѣображенския маршъ.

Като ги поздрави, Императора каза:

„Още единъ пѫть благодаря за исправната ви служба при мене, а сѫщо и за боевата служба, и надѣвамъ се, до виждане. Г. г. офицери, пакъ ви благодаря за сабята, и на всички ви отъ мене ще испратя по една сабя".

Каляската бѣше готова и слѣдъ минута вече Царя го нѣмаше въ главната квартира...

Съ сълзи на очи се върнаха конвойцитѣ въ бивуака си; като че ли осиротѣха, такава скръбь ги налѣгна отъ раздѣлянето имъ съ тѣх-

ния утѣшитель и въ пълната смисъль на думата — любящъ баща.

Негово Величество се отправи къмъ Цесаревича въ с. Брѣстовица, гдѣто пристигна въ 4 часа слѣдъ обѣдъ.

На слѣдующия день, **4-й Декемврий**, Негово Величество се прости съ войската, благодари имъ за службата, раздаде награди и прие българската депутация, която му поднесе слѣдующия адресъ:

„Ваше императорско Величество!

Многострадалния български народъ отдавна възлагаше своитѣ надежди на Велика Русия за освобождението си отъ ненавистното и непоносимо отоманско иго. Сега той се счита за най-щастливъ, като видѣ, че слѣдъ петь-вѣковно робство неговитѣ надежди се осѫществиха въ славното царуване на Ваше Императорско Величество. Да, Ваше Величество, въодушевени отъ человѣколюбие и състрадание, пожертвувахте спокойствието си и дойдохте въ нашето отечество — България — за да освободите лично нѣколко милиона християни отъ варварското иго.

„Ваше Величество! Толкова человѣколюбивото и свето дѣло, прѣдприето отъ Васъ, трѣбва да сияе въ историята, трѣбва да се споменува вѣчно по цѣлия Балкански Полуостровъ съ въсторгъ и признателность и най-послѣ тѣсно ще свърже българския народъ съ неговитѣ кръвни и едновѣрни братя — руситѣ.

„Ваше Величество! Населението въ тази часть отъ България, гдѣто живота, имота и честьта сѫ вече обезпечени, се радва за блѣстящитѣ побѣди, които храбрата на Ваше Императорско Величество войска одържа надъ общия врагъ въ Азия и Европа, като исказва своята най-смиренна и най-покорна признателность на Ваше Императорско Величество, българския народъ моли Бога да Ви

дарува дългоденствие, да ускори окончателната побѣда надъ общия ни врагъ и да увѣнчае съ пълонъ успѣхъ и слава великото и славно прѣдприятие на Негово Императорско Величество".

Слѣдъ закуската, Царя напустна главната квартира на Цесаревича и се отправи за Букурещъ, гдѣто на 5-й Декемврий подписа прощалния приказъ по войскитѣ въ дѣйствующата армия.

Тѣзи топли задушевни думи на Царя-Баща вътрѣшно съгрѣха войницитѣ, които мръзнѣха по снѣжнитѣ върхове на Балкана.

Височайши приказъ по войскитѣ отъ дѣйствующата армия.

„Като се връщамъ въ Своята Столица слѣдъ повече отъ шестмѣсечно прѣбиване между войската отъ дѣйствующата армия, Азъ се обръщамъ съ чувство на гордость и благоговѣние къмъ въспоминанията за високитѣ доблѣсти на рускитѣ войници, които се показаха и въ сегашната война такива сѫщо герои, каквито всѣкога сѫ прославлявали нашето оръжие. Безпрѣдѣлната прѣданность къмъ Прѣстола и дълга на честь и служба, неустрашимостта въ боя, примѣрното самоотвержение въ тѣжкитѣ испитания, неизбѣжни въ военно врѣме, съ които отдавна се отличава руския войникъ, постоянно му сѫ присѫщи и сега. Драго ми бѣше да бѫда личенъ свидѣтель на толкова достойнства въ горѣщо любимитѣ отъ мене войски. Сега, като се раздѣлямъ съ тѣхъ, съ твърда вѣра въ милосърдието на Всевишния и Неговото благословение и дарование на нови окончателни побѣди надъ враговетѣ, Азъ съмъ твърдо убѣденъ, че за достигането на тѣхъ, подъ това благословение, Моята войска не знае прѣгради. Не се съмнѣвамъ, че и за напрѣдъ, както до сега, тѣ постоянно ще придобиватъ права на тази искренна признателность, която Ми е приятно да

исказвамъ сега прѣдъ всичката войска отъ дѣйствующата армия, начиная отъ Негово Императорско Височество Главнокомадующия, началницитѣ на частитѣ, генералитѣ, щабъ и оберъ-офицеритѣ и долнитѣ чинове. Нашата военна история напослѣдъкъ се окраси съ блѣстящи страници и незабравими паметници отъ славата на руското оржжие: прѣминаването на Дунава подъ Свищовъ, прѣвземането на Търново, експедицията за Балкана, безпримѣрната и достойна за удивление защита на Шипченския проходъ, прѣвземането на Ловечъ, Горни Джбникъ, Телишъ, Вратца и Етрополе, и, най-послѣ, вземането на Плѣвенъ, който погълна толкова много жертви и покорението на значителна часть отъ турската армия, която го защищаваше. Не по-малка слава и признателность заслужава войската отъ русенския отрядъ, находяща се подъ прямото началство на Негово Императорско Височество Наслѣдника Цесаревича, на който се падна трудната задача да пази лѣвия флангъ, занимающъ отъ началото на войната огромно пространство. Тази задача биде испълнена по блѣстящъ начинъ, въпрѣки всичкитѣ трудности за одържаване по-силния неприятель на голото пространство, при постоянни атаки и опити на послѣдния да прѣкъсне нашитѣ линии.

Като повтарямъ Моята искренна признателность на Негово Императорско Височество Главнокомандующия на армията, на Негово Императорско Височество Наслѣдника Цесаревичъ, на Началника на русенския отрядъ и на всичкитѣ началствующи и служащи въ армията лица, благодаря на цѣлата армия отъ все сърдце и моля Бога да ѝ испрати нови побѣди и успѣхи.

5-й Декемврий 1877 год., Букурещъ.

Александръ.

Оглавление.

стр.

Прѣдговоръ III

Глава I.

Тръгване на Царя отъ Петербургъ. — Н. Величество на 10 Априлий въ Жмеринка. — Рѣчь на Царя къмъ офицеритѣ отъ 5-та пѣхотна дивизия и 17-ий Архангелогородски полкъ. — Прѣгледъ на войскитѣ при станцията Бирзула и рѣчь на Царя. — Прѣнощуване въ Тирасполъ и прѣгледъ на частитѣ отъ 8-ия корпусъ. — Напѫтствено слово на Императора. — Пристигане на станцията Унгени, срѣща и парадъ на пограничното поле. — Пристигане въ Кишеневъ. — Ожидание на войскитѣ, приготовления на жителитѣ. — 12 Априлий. — Рѣчь на прѣосвященний Павелъ. — Прочитане на манифеста. — Слово на прѣосвященний Павелъ къмъ главнокомандующия и къмъ войскитѣ. — Молебствие. — Парадъ. — Депеша на Московския генералъ-губернаторъ. — Отговоръ на Царя. — Посѣщение на военно-лѣкарскитѣ заведения. — Докторъ Духновски. — Обѣдъ въ Двореца. — 13 Априлий — праздникъ на лейбъ гв. гренадерски полкъ. — Тостътъ на Царя. — Генералъ Величковски. — Разговори съ всичкитѣ началници на отдѣли. — Втора телеграма на Княза Долгорукова. — 14 Априлий. — Отговоръ на Царя. — Постановление на Кишеневский градски съвѣтъ. — Бесѣда на Царя съ главнокомандующия. — Посѣщение на мѫжката и женската гим-

назии и на духовната семинария. — Служба въ градската съборна църква. — 17 Априлий. --Прѣгледъ на проходящитѣ войски.—Обѣдъ въ дворянското събрание. — Назначения. — Рѣчь на Царя и отговоръ на Главнокомандующия. — Тръгване на Царя отъ Кишеневъ. — 19 Априлий. . . . . стр. 1

Глава II.

Ликующа Москва. — Пристигане на Императрицата съ Цезаревната и на Н. Величество на 22 Априлий. — Срѣща и прѣдставления. — Въ Кремлевския Дворецъ на 23 Априлий. — Депутации, адреси и рѣчь на Царя. — Молебствие въ Успѣнский съборъ. -- Семейна закуска и поднасяне отъ Княза Долгорукова адреси отъ Московския Университетъ и Петровската Академия. — Парадъ на театралния площадь. — Посѣщение на Николаевския институтъ отъ Царя. — Докладъ за многобройнитѣ пожертвования.— Тѣхни Величества въ Сергиево — Троицката лавра на 24 Априлий. — Слово на митрополита Инокентия. — Тръгване за сѣверната столица. — Петербургъ на 25 Априлий. — Рѣчь на Императора къмъ офицеритѣ отъ гвардейскитѣ полкове. — Приемъ въ Двореца на прѣдставителитѣ отъ града. — Четене на адреса отъ градския кметъ. — Рѣчь на Царицата. — Адресътъ на дворянството. — 8 Май. — Прѣвземане на Ардаханъ. — Мастерска отъ доброволни труженици въ двореца на Великата Княгиня Александра Петровна. — Подписка отъ жителитѣ на градъ Орелъ. — Височайши рескриптъ на името на Д. А. Милютина. — Височайши подаръкъ на генералъ-адютанта Баранцова 21

Глава III.

стр.

Заминаване на Царя на 21-й Май въ дѣйствующата армия. — Пристигане въ гр. Яшъ. — Привѣтственното слово на Яшския митрополитъ. — Посрѣщането въ Браила. — Отличившитѣ се офицери.—Приготовленията въ гр. Плоещъ. — Пристигане на Негово Величество въ Плоещъ. — Депутацията отъ града и тѣхния адресъ, владиката Панаретъ Рашевъ и адреса на българитѣ. — Приема отъ Негово Величество на 26-й Априлъ на Князь Карла и неговата свита 34

Глава IV.

Происхождение на почетния конвой. — Избора на долнитѣ чинове и офицери, численностьта на отряда, списъка на офицеритѣ. — Тръгването на конвоя отъ Петербургъ.— Пристигане на почетния конвой въ Плоещъ и Височайшия смотръ. — Бивуака на конвойцитѣ. — Обявлението на главнокомандующия за Височайшата воля и неочакваната радость. — Посѣщението на бивуака отъ Царя и Великия Князь Николай Николаевичъ. — Рѣчь на Императора. — Хвърляне жребий и раздѣляне конвоя на двѣ части . . 41

Глава V.

Посѣщение отъ Царя на Княза Карла. — Изказване благопожелание за пжть. — Букурещъ. — Приготовление за посрѣщане. — Пристигане на Царя. — Рѣчьта на прѣдсѣдателя на Народното Сътрание г. Россети. — Адреси, прѣдставления. — Парадното влизане въ града. — Закуска и отпжтуване. — 28-й Май. — Църковния парадъ и смотра на

35-та пѣхотна дивизия. — Страшния порой. стр.
— Пристигане на Княза и Княгината Румжнски. — Прѣглеждане отъ Негово Величество околнитѣ бивуаци на 29-й Май. — Тръгване на сводната гвардейска полурота. — Напжтственнитѣ рѣчи на Царя и Главнокомандующия. — Телеграма за излизането отъ Бѣлградъ на сръбския кралъ Миланъ. 48

Глава VI.

Кратко прѣсмѣтване дѣйствията на нашитѣ на Дунава за месецъ Май. — Пристигане на 1-й Юний на английския агентъ г. Велеслей. Прѣдставителитѣ на разнитѣ държави се прѣдставляватъ на Господаря.— Явяване на японски воененъ аташе. Отпжтуването отъ Плоещъ на разни части.—Обѣда въ Котрочени у княза Карла. — 3-й Юний.— Канонадата при Олтеница. — Пристигането въ Плоещъ на княза Милана. — Ловцитѣ отъ Изюмския хусарски полкъ. — Слизане на турцитѣ на нашия брѣгъ на 6 й Юлий. — Заграждане на Дунава. — Намѣрението на Главнокомандующия и искането на генерала Цимермана.—Разговора на Императора съ Великия Главнокомандующи Князь. — Трудното положение на Главнокомандующия. - Съглашението за съвмѣстно дѣйствие на Рускитѣ и Ромжнскитѣ войски. — Срѣщата на Негово Величество Великия князь Андрей Александровичъ. — Отпжтуване на Царя отъ Плоещъ. — Главнокомандующия въ Катрочени и нощното отпжтуване на Негово Величество Великия князь въ Александрия. — Прѣглеждане на частитѣ отъ 13-й корпусъ, произведено отъ Господаря на 10-й Юний. — Отпжтуване на княза Милана. — Прѣ-

минаването при Галацъ. — Императора въ стр.
Галацъ на 11-й Юний; посѣщение на болницата. — Поручикъ Елснеръ. — Раздаване Георгиевски кръстове. — Лагера на Московския полкъ. — Главнокомандующия въ Зимничъ и Турно. — Приготовленията за посрѣщане Царя въ Браила. — Височайшето пристигане въ Браила, бивуака на войскитѣ отъ 4-й корпусъ, молебена и тържественния воененъ праздникъ.— Брѣговитѣ укрѣпления, вида на Дунава и противоположния брѣгъ. — Обратното пжтуване на Царя до Плоещъ. —Телеграмата ва Министра на Двора графа А. В. Адлерберга до графа Молтке. — Възвание къмъ българския народъ. — Прѣнощуването на Великия князь въ с. Пятра, прѣглеждане на брѣга при Зимничъ. — Царя въ Плоещъ. — Ниловъ и Аренсъ. — Военния Съвѣтъ въ Турно-Могурели. — Условната телеграма на Господаря. — Граповската височина. — Селото Драча 53

Глава VII.

Демонстративни дѣйствия противъ Никополъ. — Отпжтуване на Царя отъ Плоещъ. — Бомбардиране Никополъ на 14-й Юний.—Лейбъ-казацитѣ.—Награди. — Обѣдъ у Негово Величество. — Тайната бѣсѣда на Императора съ Главнокомандующия. — Заемането Гирсово на 15-й Юний.— Лейбъ-казацитѣ.— Съня на Господаря. — Пристигане на Царя на Граповската височина.—Епизодъ за турскитѣ гранати. — Вида на Дунава. — Думитѣ на Царя за Георгиевския кръсть. — Негово Височество Главнокомандующия и послѣдователнитѣ извѣстия отъ Зимничъ. — Командира на 9-ия корпусъ генералъ Крид-

неръ.— Тържеството въ с. Драча.— Телеграмата на началника на щаба Непокойчицки отъ Зимница. — Депешата на Негово Величество до Императрицата. — Даване Георги II степень на Главнокомандующия. — Рѣчьта на Императора. — Пѣснята на Тарскитѣ казаци. — „Ура!“ на братята кавказски. — Високайша грамота до Главнокомандующия и награда на Началника на Щаба . . . . . стр. 74

Глава VIII.

Царьтъ при раненитѣ въ лазаретитѣ въ Пятра и Зимница.— Пжтищата въ Зимница. —Солдатинътъ отъ прусския полкъ. — Търсене на ранения капитанъ Мацкевичъ.—Кжщата на Императора въ Зимница.— Оживление въ Зимницкитѣ улици. — Дунавскиятъ брѣгъ, постройка на моста. — Величественна картина.—Приготовления въ Свищовъ за посрѣщане на Царя. — Минуване на Царя на българския брѣгъ. — Лжжливъ слухъ за ранението на капитана Мацкевича.—Въсторжена срѣща на войскитѣ. — Рѣчь на Императора къмъ началницитѣ. — Раздаване Георгевски кръстове. — Негово Величество при гвардейската полурота; разговоръ съ капитана Мацкевича.— Барабанщикътъ Димкинъ. — Прѣгледъ на войскитѣ. — Генералъ Радецки получава георгевски кръстъ. — Други награди. — Срѣща въ Свищовъ и молебствие. — Негово Величество въ квартирата на генералъ Радецки —Влизане на гвардейската полурота въ Зимница.—Телеграма на Цесаревича и на Главнокомандующия въ Петербургъ до барона Бистрома. — Допълнителна депеша на Цесаревича. — Приказъ на Царя отъ 17 Юний. — Благодарственно молебствие въ Зимница.

— Раздаване на георгевски кръстове.— Бомбардиръть Новоселовъ. — Рѣчь на Императора. — Телеграма отъ Царя до барона Бистрома. — Депеши отъ Н. Величество отъ 17 Юний до Н. Височество генералъ-адмирала и до княза Долгорукова . . . . . стр. 90

Глава IX.

Подпоручикъ Тюрбертъ I отъ гвардейската сводна полурота. — Миналото му и смъртьта му при прѣминуването прѣзъ Дунава. — Извѣстие за намиране на тѣлото му въ островъ Вардинъ. — Отиване да го търсятъ.—Генералъ Рихтеръ. — Капитанъ-лейтенантъ Тудеръ и параходъ „Аннета“ — Островъ Вардинъ.— Семенъ Лопатинъ. — Царьтъ посѣщава Лопатина на 22-й Юний. — Трудности за намиране тѣлото на Тюрберта. — Островътъ на мъртвитѣ.—Денщикътъ на подпоручикъ Тюрберта. — Обратно пѫтешествие на конвойцитѣ съ гроба до Зимница. — Погребално шествие. — Плѣненитѣ въ двора на царската кѫща 107

Глава X.

Разговоръ на ранения съ Царя на 24 Юний въ Зимничкия лазаретъ.— Транспорти на раненитѣ.—Испращане на Цесаревича. — Занятие на градъ Търново.—Царьтъ съ това извѣстие въ бивуака на почетния конвой. — Отличие на щабъ-капитана Савина, по-нататъшната негова сѫдба и панахида въ зимния дворецъ въ Петербургъ. — Царьтъ въ Царевицъ.—Молебствие на 27 Юний. — Разкази на пратенницитѣ. — Тостъ на Царя. — Бивуакъ на почетния конвой и войникътъ отъ Литовский полкъ 118

Глава XI. стр.

Царьтъ въ Царевицъ. — Депутация отъ мѣстнитѣ жители.—Тость на Царя.—Неочаквано извѣстие и телеграма на Главнокомандующия. — Нощна тревога. — Разяснение на погрѣшката и депеша на великий князь Алексѣй Александровичь. — Закуска на могилата. — Пристигане на Наслѣдника.— Посѣщение на Хоспиталя. — Село Павелъ и бивуакътъ въ него, 40⁰ горѣщина. — Щабъ-квартирата на Цесаревича и телеграма на командира на 9-й корпусъ, генерала Криднера, за прѣвзимането на Никополъ.—Прѣгледъ на войскитѣ. —Телеграма на великия князь Алексѣй Александровичъ и Хасанъ-паша.— Пристигане на гвардейцитѣ, комплектирание на конвоя. — Назначение на великия князь Сергей Александровичь.—Императорската главна квартира въ Бѣла.—Донесение за прѣвземането на Ловечь отъ казацитѣ. — Посѣщение на раненитѣ и депеша на Главнокомандующия за завземане на Шипченския проходъ.—Срѣща на Императора въ Бѣла и рѣчь на школния учитель. —Контузия на херцога Евгения Лейхтенбергски. — Епизодъ съ плѣннитѣ башибозуци и търсене на турци въ лѣсътъ близо до Главната квартира.—Телеграма отъ 9-й Юлий за несполуката подъ Плѣвенъ.—Пристигане на великия князь Николай Николаевичь младий съ трофеи.— Малки сблъсквания подъ Руссе. — Пристигане на 10 Юлий на адютанта на генерала Криднера съ донесение за сражението отъ 8-й Юлий подъ Плѣвенъ.—Назначението флигелъ-адютанта полковника Шлиттера. — Общо настроение въ главната квартира. — Извѣстие за завземането на Ловечь отъ турцитѣ.—Телеграма за втора несполука

подъ Плѣвенъ на 13 Юлий.—Съвѣщание съ военния министръ. — Воененъ съвѣтъ подиръ обѣдъ.— Рѣшение да се повика цѣлата гвардия на театра на военнитѣ дѣйствия. — Извѣстие за разбиването на Сюлейманъ-паша при Нова-Загора. — Пристигане на 20 Юлий въ Бѣла на ординареца на Главнокомандующия Лярски и на гвардейския ескадронъ отъ почетния конвой.—Рѣчь на Царя на закуската. — Пристигане за обѣда на князь Имеретински съ извѣстие за сражението отъ 18 Юлий подъ Плѣвенъ. — Болѣсть на Императора.—Българския балъ на 22 Юлий.— Сниматъ блокадата на Руссе . . . . . стр. 127

Глава XII.

Село Горни-Студенъ.—Прѣходъ на Главнокомандующия на 23 Юлий.—Кжща, избрана за Царя. — Тръгване на Царя отъ Бѣла на 2 Августъ. — Срѣща на Императора въ Горни-Студенъ.— Чугуевския улански полкъ. — Генералъ Горшковъ, полковникъ Каменоградски и офицеритѣ отъ 12-тия стрѣлковъ батальонъ. — Дѣло на ротмистра Дзевулски. — Ставка на Императора. — Дѣйствия на Сюлейменъ паша на 4 Августъ. — Прѣображение Господне на 6 Августа 142

Глава XIII.

Животътъ на Царя въ Горни-Студенъ. — Епизоди отъ посѣщението на Царя при раненитѣ въ лазаретитѣ на Горни-Студенъ. —Извѣстие за боя при Шипка на 8 Августъ. —Тревожни свѣдения и страховетѣ на Царя. — Недостатъкъ отъ свѣдения, лжжливи телеграми.— Страданията на Царя. — Поздрав-

ление съ походъ на 3-та стрѣлкова бригада. — Телеграфистътъ отъ Горни-Студенъ. — Английския кореспондентъ Форбсъ. — Пристигане на 14 Августъ отъ Шипка на прусския воененъ агентъ Лигницъ. — Вѣривъ на броненосеца въ Сухумъ.—Тръгване за Шипка на началника на щаба ген. Непокойчицки. —Съобщения на поручика Скарятина.—Нова опасность за отряда на генерала Радецки отъ заразяване въздуха отъ турски трупове. — Пристигане на 16 Августъ на княза Карла —Телеграма отъ генерала Непокойчицки отъ Шипка. — Постепенно пристигане на войски
150 изъ Россия. — Награда на генерала Радецки.

Глава XIV.

Атака на турцитѣ отъ Плѣвенъ противъ нашитѣ позиции въ Пелишатъ и Сгалевица. — Трѣвожни извѣстия отъ Наслѣдника Цезаревича.—Приближение на есеньта.— Желание на турцитѣ да се промъкнатъ въ Севлиево. — Сражение подъ Ловечь. — Царьтъ на бивуака на I-та бригада отъ 3-тя пѣхотна дивизия.—Царьтъ въ Чаушъ-махала.—Извѣстие за смъртьта на полковия командиръ Кусовъ. — Пристигане въ главната квартира на щабсъ-капитана Ракосовски съ извѣстие отъ Ловечь. — Прѣгледъ на Хоспиталитѣ въ Булгарени на 25-й Августъ. — Епизодъ съ проводника.—Голѣмиятъ бой подъ Плѣвенъ, на 26-й Августъ. — Несполука при Цезаревича. — Канонада подъ Плѣвенъ. — Нашитѣ позиции, обща картина. — Прѣбивание на позициитѣ на Царя.—Прѣмѣствание на главната квартира въ Радоница. — 27 Августъ, вторий день отъ боя. — Прѣвъзвателниятъ пунктъ на 9-ия корпусъ и раздаване отъ Им-

ператора на Георгевски кръстове. — Несполука на Скобелева. — Нощна прѣстрѣлка. — 28 Августъ. — Успѣхъ на Скобелева на 29 Августъ. — Царьтъ подъ пушечния гърмежъ на турската батарея . . . . . стр. 165

Глава XV.

30 Августъ.— Негово Величество на позициитѣ. — Молебствие. — Непрѣкжснатъ дъждъ. — Атаката на Скобелева. — Закуска. — Началото на боя. — Лейбъ-казацитѣ. — Обща несполука. — Императорътъ въ главната квартира. — 31 Августъ. — Извѣстие за прѣвземанието на Гривицкия редутъ и за смъртьта на Шлиттера. — Извѣстие за прѣвземането на два редута отъ Скобелева. — Царьтъ на позициитѣ. — Критическо положение на Скобелева; фанатически турски атаки. — 1 Септемврий. — Негово Величество прѣдсѣдателствува военния съвѣтъ. — Мнѣния на главнокомандующия, на генерала Зотова, на княза Масалски, на военния министръ Милютинъ, на генерала Левицки и рѣшението на Императора 178

Глава XVI.

Канонада подъ Плѣвенъ.— Прѣмѣстване на Императорската главна квартира отъ Радоницъ въ Горни Студенъ. — Пристигане на Царя на 4 Септемврий въ Горни Студенъ.— Появление на гвардейскитѣ полкове. — Нови извѣстия отъ генералъ Радецки за атакитѣ на турцитѣ на върха св. Никола. — Състояние и положение на нашитѣ войски. — Страдания, изтърпѣни отъ Императора. — Военниятъ съвѣтъ при Господаря. — Рѣшение

да се повика генералъ Тотлебенъ подъ Плѣвенъ. — Испращане на генерала Виттенщайна на Шипка. — Посѣщения на бивуацитѣ на гвардейскитѣ полкове. — Болѣсть на Царя. — Извѣстие отъ Кавказъ за отблъсване на турцитѣ отъ аладжинскитѣ височини.—Прѣгледъ на 10 Августъ. — Връщане на княза Витгенщайна отъ Шипка и неговитѣ разкази. — Пакъ печално извѣстие отъ Плѣвенъ за прѣкарване на провизии и обозъ по софийското шосе. — 15 Септемврий. — Пристигане на Цезаревича и на генерала Тотлебена. Воененъ съвѣтъ при Царя.—Награди на Цезаревича и на великия князь Владимиръ Александровичъ. — Прѣгледи на 16 и 17 Септемврий. — Царьтъ на бивуака на прѣображенския полкъ. — Пристигане на Великия Князь Павелъ Александровичъ. — Извѣстие отъ Кавказъ за прѣвзимането съ щурмъ на позициитѣ при Голѣмитѣ Агнета.—Прѣгледъ на 24 Септемврий. — Студъ и болести. — Страхове за шипченския отрядъ. — Нарушение при Шипка на Женевската конвенция. — Писмо на княза Черкаски въ Русия за Императора. — Извѣстие за смѣнението на Мехмедъ-Али . . . . . стр. 189

Глава XVII.

50 годишнина отъ назначението на Царя за казашки атаманъ. — Рѣчь на Царя на закуската. — 3 Октомврий, телеграма отъ вел. князь Михаилъ Николаевичъ за разбиването на Мухтаръ-паша. — Царьтъ въ бивуака на почетния конвой. — Праздникъ на лейбъ-гвардейския казашки полкъ. — Телеграма на Цесаревича. — Пристигане на новия командиръ на гвардейския ескадронъ отъ почетния

конвой. — Въпросъ за образуване отрядъ, стр.
който да дѣйствува въ тила на Плѣвенъ. — Георги втора степень даденъ на великия князь Михаилъ Николаевичь. — Излизане на главнокомандующия отъ Горни-Студенъ. — 12 Октомврий. — Извѣстие за смъртьта на Херцога Сергѣя Максимилияновича Лейхтембергски.—Извѣстие за прѣвземането на Горни-Джбникъ. Императ. главна квартира въ Пордимъ и испращание на поручика Вороновичь при Гурко за да му искаже монаршата благодарность. — Кжщата на Царьтъ въ Пордимъ. — Царьтъ посѣщава раненитѣ въ Боготъ. — Генералитѣ Розенбахъ и Зеделеръ. — Санитарний отдѣлъ. — Цезаревната и раненитѣ солдати. — Двамата братя Гинглята. — Редника Пугачевъ. — Отзиви на солдатитѣ за офицеритѣ. — Ахмедъ Фивзи паша. — Фл.-ад. полковникъ Руновъ 198

Глава XVIII.

16-й Октомврий.— Императорътъ при люнета на калужския полкъ. — Демонстрацията на Скобелевъ при зелени връхъ. — Мнѣнието на Негово Величество за Плѣвенъ. — Донесения на генерала Гурко за прѣвземането на Телишь. — Флигелъ-адютанта Лукошковъ. — Приема отъ Царя на транспорта съ раненитѣ въ Пордимъ. — Възпоминанията на студента-медикъ. — Посѣщение на Негово Величество гвардейскитѣ полкове на полесражението. — Радостьта на войската, приготовление, срѣщане. — Пристигане на Императора въ Медованъ. — Рѣчитѣ на Царя при всѣки полкъ. — Знаменосеца Митрофанъ Ивановъ. — Редника Иванъ Овчиниковъ. — Благодарственъ молебенъ. — Посѣщение на

болнитѣ.—Нощуването въ Медованъ. — Царя на позициитѣ на 24-й Октомврий. — Негово Величество въ Боготъ при ранения флигелъ-адютантъ Скалонъ. — Отговоръ на телеграмата на Великия Князь Михаилъ Николаевичъ. — Молебенъ на 26-й Октомврий. — 27-та година отъ получаването на Императора Георгиевски кръстъ . . . . . стр. 210

Глава XIX.

Телеграма за вземането на Карсъ. — Праздника въ главната квартира. — Разпореждания и заповѣди на Негово Величество. — 7-й Ноемврий. — Молебена на Тученишкия редутъ. — Донесения отъ Плѣвенъ. — Българитѣ братя Айва. — Извадка отъ „Times". — 15-й Ноемврий. — Пристигане на Императора на Ромжнскитѣ позиции подъ Плѣвенъ. — Приказа на Князь Карлъ. — Царя (на 16-то число) подъ Плѣвенъ. — Недостатъкъ отъ храна на турцитѣ. — 26-й Октомврий, Георгиевския праздникъ. — Тостоветѣ на Царя за обѣдъ 223

Глава XX.

28-й Ноемврий. — Телеграма на Главнокомандующия. — Отпжтуване на Императора подъ Плѣвенъ. — Донесения. — Боя на Задвидскитѣ позиции. — Безпокойствието на Господаря.—Моравски и Дерфелденъ.—Незнанието на главната квартира.—Пияния каруцаръ. — Молитвата на Императора. — Офицеритѣ отъ почетния конвой. — Пристигането на Царя. — Обѣдъ. — Телеграмма на Нейно Величество Императрицата.—Награждаване на Главнокомандующия Князь.—Вли-

зане на Негово Величество въ Плѣвенъ стр.
на 29-й Ноемврий. — Раздаване на Георгиевски кръстове. — Молебенъ. — Закуски. — Османъ-паша. — Геогиевския темлякъ на Господаря 234

Глава XXI.

30-й Ноемврий. — Военния съвѣтъ у Императора. — Извѣстие за отпжтуването на Царя. — Телеграма отъ Цесаривича за отражението на Сюлейманъ-паша подъ Мечка. — Грамотата до Цесаревича за Георгия II степень. — Побѣдата на Великия Князь Владимира Александровича и награждаването му съ златна сабля. — Молебена на 1 Декемврий. — Поднасяне златна сабля на Царя отъ офицеритѣ на почетния канвой. — Рѣчьта на Императора. — Парада на 2-й Декемврий. — Царя-Освободитель въ Плѣвенъ. — Рѣчитѣ на българитѣ и адресситѣ. — Отпжтуване на Императора на 3-й Декемврий отъ армията. — Прощаване съ почетния конвой. — Негово Величество при Цесаревича. — Прощаване съ войскитѣ, раздаване награди. — Българската депутация съ адресса. — Заминаване за Букурещъ. — Приказа на Царя по войскитѣ въ дѣйствующата армия. 244

1 214MS BR
06/93 53-004-03 5155 BBC

STANFORD LIBRARIES
STANFORD INSTITUTION

To avoid fine, this book should be returned on
or before the date last stamped below

DR 573 .C45123 1901
Dnevnik za prebivanjeAMH9579
Hoover Institution Library
3 6105 082 560 629

DR 573
C45123
1901